

Porovnání jazykového obrazu radosti a smutku u Čechů s přihlédnutím k ontogenetickým aspektům

Diplomová práce

Studijní program:

Studijní obory:

Autor práce:

Vedoucí práce:

N7504 Učitelství pro střední školy

Učitelství českého jazyka a literatury

Učitelství občanské výchovy pro 2. stupeň základní školy

Aneta Hlubučková

doc. PhDr. Jasňa Pacovská, CSc.

Katedra českého jazyka a literatury

Zadání diplomové práce

Porovnání jazykového obrazu radosti a smutku u Čechů s přihlédnutím k ontogenetickým aspektům

Jméno a příjmení: **Aneta Hlubučková**
Osobní číslo: P19000954
Studijní program: N7504 Učitelství pro střední školy
Studijní obory: Učitelství českého jazyka a literatury
Učitelství občanské výchovy pro 2. stupeň základní školy
Zadávací katedra: Katedra českého jazyka a literatury
Akademický rok: 2019/2020

Zásady pro vypracování:

1. Výklad relevantních témat kognitivního přístupu k jazyku.
2. Charakteristika pojmu jazykový obraz světa a pojmů s ním souvisejících.
3. Jazykový obraz radosti a smutku ve stávajících odborných publikacích.
4. Rekonstrukce jazykového obrazu radosti a smutku na základě (reprezentativního vzorku jazykového materiálu na toto téma) sběru textových, systémových a empirických (jazykových) dat.
5. Dotazníkové šetření zaměřené na rozdílné vnímání radosti a smutku u dětí, dospívajících a dospělých.
6. Požadavky: průběžné konzultace zpracování tématu, zejména koncepce výzkumu, analýza empirických dat, formulace závěrů.
7. Závěry: porovnání teoretických východisek a vlastního výzkumu.

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování práce:
Jazyk práce:

tištěná/elektronická
Čeština

Seznam odborné literatury:

- BALA-CHRUPEK, Martyna a Grzegorz Paweł BAŃBIAK, VAŇKOVÁ, Irena a Jan WIENDL, ed. *Tělo, smysly, emoce v jazyce*. V Praze: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka a teorie komunikace, 2012. Opera litterarum bohemicarum studentium magistrorumque, 9. ISBN 978-80-7308-443-1.
- BARTMIŃSKI, Jerzy, VAŇKOVÁ, Irena, ed. *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-2883-7.
- HRONEK, Jiří, ČERMÁK, František a Jaroslav MACHAČ, ed. *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Praha: Leda, 2009. Přirovnání. ISBN 978-80-7335-215-8.
- HULEJA, Jan. *Teorie rámců a její edukační možnosti*. Praha, 2018. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Vedoucí práce PhDr. Ladislav Janovec, Ph.D.
- SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie, Irena VAŇKOVÁ a Jan WIENDL, ed. *Lidský život a každodennost v jazyce*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016. Opera litterarum bohemicarum studentium magistrorumque, 10. ISBN 978-80-7308-703-6.
- SCHWARZ-FRIESEL, Monika. *Úvod do kognitivní lingvistiky*. V Praze: Dauphin, 2009. ISBN 978-80-7272-155-9.
- PACOVSKÁ, Jasňa. *K hlubinám študákovy duše: didaktika mateřského jazyka v transdisciplinárním kontextu*. V Praze: Karolinum, 2012. ISBN 978-80-246-2152-4.
- Příruční slovník jazyka českého*. Praha: SPN, 1957.
- VAŇKOVÁ, Irena. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze, 6. ISBN 80-246-0919-3.
- VAŇKOVÁ, Irena. *Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha: Karolinum, 2007. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze, 11. ISBN 978-80-246-1122-8.

Vedoucí práce:

doc. PhDr. Jasňa Pacovská, CSc.
Katedra českého jazyka a literatury

Datum zadání práce:

30. listopadu 2019

Předpokládaný termín odevzdání:

30. dubna 2021

LS.

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.
vedoucí katedry

Prohlášení

Prohlašuji, že svou diplomovou práci jsem vypracovala samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé diplomové práce a konzultantem.

Jsem si vědoma toho, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitu v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Současně čestně prohlašuji, že text elektronické podoby práce vložený do IS/STAG se shoduje s textem tištěné podoby práce.

Beru na vědomí, že má diplomová práce bude zveřejněna Technickou univerzitou v Liberci v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

Jsem si vědoma následků, které podle zákona o vysokých školách mohou vyplývat z porušení tohoto prohlášení.

12. července 2022

Aneta Hlubučková

Poděkování

Chtěla bych poděkovat paní doc. PhDr. Jasně Pacovské, CSc., za to, že mě svým přístupem nadchla pro kognitivní lingvistiku. Děkuji za vstřícnost a podporu, kterou mi poskytovala při tvorbě práce, zejména v závěrečné fázi. Děkuji za dobré rady a inspirativní připomínky i za celkové vedení práce.

Děkuji všem respondentům, kteří se zúčastnili dotazníkového šetření, za jejich čas a ochotu.

Poděkování patří také mé rodině a nejbližším za jejich pomoc, podporu a trpělivost během celého studia.

Anotace

Diplomová práce *Porovnání jazykového obrazu radosti a smutku u Čechů s přihlédnutím k ontogenetickým aspektům* se zabývá rekonstrukcí jazykového obrazu vybraných emocí. Tuto rekonstrukci realizuje prostřednictvím sběru a analýzy systémových, textových a empirických dat, na jejichž základě zkoumá, jak jsou tyto pojmy vnímány a prožívány českými rodilými mluvčími různého věku. V práci jsou vzájemně porovnávána teoretická východiska z oblasti kognitivní lingvistiky a výsledky vlastního výzkumu. Vzájemně porovnávány jsou také obě zkoumané emoce. Značný důraz je kladen na otázku jejich protikladnosti. Součástí výzkumu je dotazníkové šetření zaměřené na konotace, které tato slova vyvolávají v různých věkových skupinách českých rodilých mluvčích. Hlavními výsledky práce jsou návrhy kognitivních definic radosti a smutku a jejich vzájemná komparace.

Klíčová slova

kognitivní lingvistika, jazykový obraz světa, emoce, radost, smutek, konotace

Annotation

The diploma thesis *Comparison of the Linguistic Picture of Joy and Sadness among Czechs with Regard to the Ontogenetic Aspects* deals with the reconstruction of the linguistic pictures of selected emotions. This reconstruction is based on the collection and analysis of systemic, textual and empirical data. The thesis analyses how Czech native speakers of different ages perceive and experience the concepts of given emotions. This thesis compares theoretical information presented in the secondary literature of cognitive linguistics and the results of the research itself. Both analysed emotions are also compared to each other. There is an emphasis on the question whether joy and sadness are opposite emotions. A questionnaire survey is also included. It focuses on specific connotations of given words (emotions) among different age groups of Czech native speakers. The main results of the work are suggestions for cognitive definitions of joy and sadness and their comparison.

Key words

cognitive linguistics, linguistic picture, emotions, joy, sadness, connotations

Obsah

Seznam tabulek	8
Úvod	9
1. Kognitivní věda	11
1.1. Kognitivní obrat	11
2. Kognitivní lingvistika	13
2.1. Kognitivní struktury a další základní pojmy	13
2.2. Jazykový obraz světa.....	15
2.3. Metafory a jejich druhy	18
2.3.1. Metafory a emoce	20
3. Kognitivní věda emoce	21
3.1. Jazykový obraz emocí	22
3.1.1. Radost a smutek v současné odborné literatuře.....	23
3.1.2. Radost a smutek z psychologického hlediska	29
4. Jazykový obraz radosti a smutku u Čechů	33
4.1. Použité metody.....	33
4.2. Systémová data	34
4.3. Textová data.....	43
4.4. Empirická data	58
Závěr	76
Seznam použité literatury	79
Seznam příloh	81

Seznam tabulek

Tabulka 1 - Frekvence výskytu sledovaných výrazů v korpusu SYN2020	44
Tabulka 2 - Frekvence výskytu v subkorpusu textů pro děti a mládež	44
Tabulka 3 - Frekvence výskytu vybraných kolokací v korpusu SYN2020	45
Tabulka 4 - Frekvence výskytu modifikací vybraných výrazů v korpusu SYN2020 ...	46
Tabulka 5 - Frekvence výskytů slova RADOST v různých druzích textů v korpusu SYN2020.....	53
Tabulka 6 - Frekvence výskytů slova SMUTEK v různých druzích textů v korpusu SYN2020.....	54
Tabulka 7 - Frekvence výskytů slova RADOST v různých druzích textů pro děti a mládež	56
Tabulka 8 - Frekvence výskytů slova SMUTEK v různých druzích textů pro děti a mládež	57
Tabulka 9 - vymezení věkových skupin respondentů	60
Tabulka 10 - volné asociace k RADOSTI a SMUTKU u 1. skupiny.....	61
Tabulka 11 - volné asociace k RADOSTI a SMUTKU u 2. skupiny.....	63
Tabulka 12 - volné asociace k RADOSTI a SMUTKU u 3. skupiny.....	65
Tabulka 13 - volné asociace k RADOSTI a SMUTKU u 4. skupiny.....	67
Tabulka 14 - volné asociace k RADOSTI a SMUTKU u 5. skupiny.....	70
Tabulka 15 - volné asociace k RADOSTI a SMUTKU u 6. skupiny.....	72

Úvod

V předkládané práci se zabýváme jazykovým obrazem radosti a smutku u Čechů. Cílem je zachytit, jaké významy těmito emocím čeští rodilí mluvčí připisují, jak je kategorizují a s jakými skutečnostmi si je spojují. Prostředkem k dosažení tohoto záměru je rekonstrukce jazykového obrazu radosti a smutku na základě sběru a analýzy reprezentativního vzorku systémových, textových a empirických dat. Jedná se o metodu užívanou zejména lublinskou větví polské kognitivní lingvistiky.

Kognitivní přístup k jazyku je pro naši práci klíčový, proto považujeme za důležité představit v její první a druhé kapitole relevantní témata a pojmy z oblasti kognitivních věd, speciálně kognitivní lingvistiky. Kognitivní vědy jsou specifické a velmi podnětné svým apelem na transdisciplinaritu. Propojují v sobě poznatky rozmanitých vědních oborů: jazykověda, psychologie, filosofie, ale také medicína či moderní technologie apod. Pro potřeby naší práce je nejpodstatnější propojení jazykovědy a psychologie, protože otevírá možnost zkoumat emoce a jejich prožívání prostřednictvím toho, jak se odrážejí ve vyjadřování uživatelů jazyka.

Vazby mezi psychologíí a lingvistikou se dotýká také třetí kapitola naší práce, v níž se zabýváme jazykovým obrazem radosti a smutku předkládaným současnou odbornou literaturou. Kromě odborných publikací z oblasti kognitivní lingvistiky doplňujeme také v menší míře hledisko psychologické. Předpokládáme, že se budou tyto náhledy vzájemně doplňovat a že budou přínosem při interpretaci výsledků dotazníkového šetření užitého k získání empirických dat (viz níže). Tato část práce tvoří přechod od teoreticky zaměřených kapitol ke kapitole praktické.

Čtvrtá kapitola práce je věnována rekonstrukci jazykového obrazu vybraných emocí. Jejím cílem je komparace teoretických východisek s výsledky vlastního výzkumu. Kromě tohoto hlavního porovnání je zde průběžně prováděno srovnávání jazykového obrazu radosti s jazykovým obrazem smutku. Tato rekonstrukce se dělí na tři hlavní části.

První částí této kapitoly je analýza systémových dat, která spočívá ve zkoumání a porovnávání výkladů slov radost a smutek uváděných různými druhy slovníků. Cílem této části je zjistit nejstálenější a nejzákladnější výklady vybraných slov, protože právě ty tvoří nejpevnější složku jejich jazykového obrazu. Předpokládáme však, že slovníkové definice samy o sobě nebudou jazykové obrazy postihovat v jejich plné míře.

Druhou částí této kapitoly je analýza textových dat. Ta spočívá ve vyhledávání výskytů vybraných slov v rámci textů shromážděných v Českém národním korpusu, konkrétně v jeho verzi SYN2020. Tento postup umožňuje sledovat slova radost a smutek v jejich přirozeném kontextu napříč stylově různými texty. Cílem této části je vysledovat, s jakými slovy se zkoumané výrazy nejčastěji spojují (vytvářejí kolokace) a co tyto kolokace vypovídají o způsobu, jakým jim rozumí uživatelé jazyka. Jazykový korpus nám také poskytuje možnost zanalyzovat výskyty a rozložení vybraných slov v intencionálních textech pro děti a mládež, čímž částečně naplňujeme náš záměr přihlídnout ve své práci k ontogenetickým aspektům.

Poslední částí této kapitoly je analýza empirických dat, která je provedena pomocí interpretace výsledků dotazníkového šetření zaměřeného na vnímání radosti a smutku respondenty různých věkových skupin. V této části práce je nejvíce realizován záměr odhalit, jakým způsobem se jazykový obraz radosti a smutku vyvíjí v průběhu lidského života. Cílem této části je zjistit, jaké konotace si čeští rodilí mluvčí spojují se slovy radost a smutek. Za tímto účelem zjišťujeme volné asociace mluvčích, způsoby, jakým se na nich emoce projevují, a situace, které v nich tyto emoce vyvolávají. Všechny tyto skutečnosti totiž tvoří podklady pro vznik konotací.

Realizací všech výše popsaných částí rekonstrukce jazykového obrazu vybraných emocí se pokoušíme o vytvoření kognitivní definice radosti a smutku. Tento kognitivní výklad v sobě na rozdíl od výkladu slovníkového (který však tvoří jeho nedílnou součást) zahrnuje informaci o tom, jak dané emoce chápou a prožívají uživatelé konkrétního jazyka, čímž poskytuje náhled do toho, jakým způsobem jsou tyto emoce pojímány národem či kulturou těchto mluvčích. Tento typ definice v sobě tedy kromě vyložení určitého pojmu obsahuje mnoho dalších důležitých informací, v našem případě jsou to informace o zkušenostech, povaze a hodnotách Čechů.

1. Kognitivní věda

Kognitivní věda, zejména pak kognitivní přístup k jazyku hraje zásadní roli v celé naší práci. Tvoří totiž spojnici mezi psychologií a jazykovědou, čímž vytváří vhodné podmínky i nástroje ke zkoumání námi zvoleného tématu, emocí. Považujeme tedy za důležité představit v úvodních kapitolách její oborové ukotvení, nastínit hlavní témata kterými se zabývá, a alespoň stručně charakterizovat pojmy, které jsou pro tento přístup stěžejní.

Výraz **kognitivní** je součástí pojmů, které se objevují napříč různými vědními disciplínami. Český psycholog Pavel Hartl jej ve svém Psychologickém slovníku definuje jako poznávací, vnímající či hodnotící (Hartl, Hartlová, 2000, s. 88). Vědní disciplíny, které používají tento přístup, kladou důraz na poznávací procesy a mechanismy. Jinými slovy usilují o poznání poznávání. V odborné literatuře bývají tyto disciplíny na základě svého předmětu zkoumání a přístupu k němu souhrnně nazývány **kognitivní věda či kognitivní vědy**. Záměrem kognitivního přístupu je poukázat na souvislost mezi různými obory vědeckého bádání (medicína, psychologie, exaktní i humanitní věda, moderní technologie, filosofie) a dosáhnout jejich transdisciplinárního propojení. Kognitivní vědci usilují o co nejvyšší míru spolupráce mezi rozmanitými vědními obory.

Předmětem zkoumání kognitivní vědy je povaha a fungování mysli. Hlavními zkoumanými oblastmi jsou zde poznávací procesy, tedy vnímání, učení, paměť, kreativita, komunikace, racionální i neracionální jednání apod. V nejširším pojetí však kognitivní věda zkoumá procesy probíhající při předávání a zpracovávání informací, čímž přesahuje oblast lidské mysli a stává se mimo jiné součástí věd zabývajících se moderními technologiemi, např. v oblasti umělé inteligence. Dalšími oblastmi, v nichž nachází kognitivní přístup stále větší uplatnění, jsou terapie, vzdělávání a výchova, osobnostní rozvoj, umění apod. Překračována bývá rovněž oblast samotné vědy a kognitivní přístup zasahuje i do každodenního života. Tato skutečnost patrně souvisí s tím, že kognitivní věda pohlíží na poznávání a s ním spojené procesy v co nejširších souvislostech, protože právě hledání souvislostí je pro tento přístup klíčové. (Vaňková a kol., 2005, s. 18-19).

1.1. Kognitivní obrat

Pojem kognice definuje Hartl (2000, s. 88) jako poznávání. Podle Schwarzové (2009, s. 31) lze kognici definovat jako soubor duševních struktur a procesů zahrnující všechny aktivity spojené s lidským poznáváním. Jedná se tedy o značně obsáhlý a těžko

vymežitelný pojem. K účinnému zkoumání kognice je zapotřebí širokého spektra kognitivních věd. Tyto vědy jsou již značně vzdálené dřívějšímu behavioristickému přístupu. Behavioristická psychologie se zaměřovala na takové lidské chování, které je pozorovatelné a měřitelné přírodovědnými metodami. Z předmětu zkoumání tak byly automaticky vyloučeny mentální stavy a procesy, protože nejsou přístupné přímému pozorování (nevědomé jevy nejsou přístupné ani vědomí). K odpoutávání od tohoto pozitivistického přístupu v psychologii začalo docházet na začátku šedesátých let. Tato změna bývá označována jako kognitivní obrat (Schwarzová, 2009, s.9, 11).

Ke kognitivnímu obratu došlo nejprve na poli psychologie. Zde položil základy americký psycholog Ulric Neisser, který rovněž zavedl termín kognitivní psychologie. Jazykovědec Noam Chomsky přesunul pozornost od zkoumání chování a jeho produktů k zaměření se na stavy mysli projevující se v chování (Schwarzová, 2009, s. 11). Oproti behaviorismu předpokládal, že jsou člověku vrozené dispozice pro osvojení jazyka. Chomský rozlišoval mezi hloubkovou strukturou jazyka, která je vrozená, logická a společná pro všechny jazyky, a povrchovou strukturou, kterou si člověk osvojuje během života (Sedláková, 2004, s. 220).

V rámci kognitivního obratu byla obecně zpochybňována behavioristická teze, že člověk přichází na svět jako „tabula rasa“. Kognitivistické přístupy zohlednily složitost mentálních aktivit, čímž vytvořily protiklad k behavioristickému redukcionismu. S přístupem k mysli jako ke složitému komplexnímu celku souvisel také apel na transdisciplinární spolupráci, který v rámci kognitivních věd nabývá stále většího významu. Na poli kognitivní vědy tak dochází k integraci poznatků z oblasti lingvistiky, psychologie, neurovědy, informatiky a filosofie, s čímž souvisí i metodologický a teoretický pluralismus (Schwarzová, 2009, s. 5, 10-12).

V současnosti probíhá diskuze zejména mezi zastánci modulárního přístupu a přístupu holistického. Zatímco modularistická koncepce pojímá lidskou mysl jako komplex lokalizovaných schopností, které je třeba roztrždit, přístup holistický naopak považuje mysl za nedělitelný celek (tamtéž, s. 18). Daná diskuze se promítá i v otázce přístupu k jazyku a k jeho zkoumání. V modulárních teoriích je jazyk považován za samostatný modul, který je oddělený od ostatních systémů znalostí. Podle teorie holistické je naopak neoddělitelně spojen s všeobecnými kognitivními principy a pravidly (tamtéž, s. 38. 42).

2. Kognitivní lingvistika

Základy pro kognitivní lingvistiku byly položeny již během výše zmíněného kognitivního obratu, nicméně kognitivní přístup k jazyku začal být uplatňován až na počátku 80. let. Kognitivní lingvistiku lze charakterizovat jako vědní disciplínu zabývající se vztahem mezi lidskou myslí a jazykem a vzájemným působením těchto dvou složek. Má tedy velmi blízko ke kognitivní psychologii, kterou obohatila tím, že odhalila zákonitosti a procesy probíhající v lidské mysli, které nebylo možné pozorovat přímo (viz výše behavioristický přístup). Tyto zákonitosti kognitivní lingvisté vypožorovali pomocí zkoumání toho, jakým způsobem lidé přisuzují významy skutečnostem z reálného světa, jak je kategorizují, jaké konotace v nich dané skutečnosti vyvolávají či jak je sdělují ostatním.

Podle Vaňkové (2005, s.18) je předmětem zájmu kognitivní lingvistiky: „...studium hluboce uložených, tělesně i kulturně zakotvených a sdílených významů jakožto předpokladů společenského kontextu – a komunikace, včetně jejich proměn a posunů.“ (Vaňková a kol., 2005, s. 18). V tomto pojetí má slovo roli společensky dohodnutého znaku zastupujícího určitou skutečnost z reálného světa. Studium jazyka je zde neoddělitelně provázáno se studiem kultury.

Schwarzová (2009, s. 31) vymezuje kognitivní lingvistiku jako výzkumný přístup, zaměřující se na zkoumání mentálních struktur a procesů, které jsou základem lidského jazyka. Jazyk je zde pojímán jako mentální systém znalostí, skrze nějž je možné poznávat lidskou mysl a její mechanismy. Kognitivní přístup k jazyku v sobě zahrnuje jak otázky teoretické lingvistiky, tak i psycholingvistiky, psychologie jazyka a neurolingvistiky. Kromě samotných poznatků pocházejících z daných oblastí přináší kognitivní přístup k jazyku do lingvistického zkoumání rozmanité metodologické postupy, které Schwarzová nazývá tzv. metodologickou expanzí a tu pak označuje za základní charakteristiku kognitivní lingvistiky. Kognitivní lingvistiku shrnuje jako mentalistickou, dynamickou, integrativní a interdisciplinární disciplínu (viz transdisciplinární přístup kap. 1.) (Schwarzová, s. 31-34).

2.1. Kognitivní struktury a další základní pojmy

Kognitivní vědy pracují s předpokladem, že si lidé vytvářejí specifické mentální reprezentace světa, ve kterém žijí. Tyto reprezentace se dále skládají do mentálních struktur, které člověku umožňují komplexní chování. V pracích polských jazykovědců

bývá pro tyto reprezentace používán pojem jazykový obraz světa, viz níže (Vaňková a kol., 2005, s. 47). Determinantem tohoto procesu i všech ostatních kognitivních dějů je paměť. Paměťové funkce zprostředkovávají přístup k dříve získaným znalostem, poskytují tak člověku mimo jiné schopnost rozumět obsahům slyšených či čtených sdělení. Schopnost recepce sdělení je taktéž závislá na paměti a jejím fungování (Schwarzová, 2009, s. 64-65). Porozumění, účinné jednání a orientace v prostředí, které člověk vnímá jako svůj svět, se odvíjí od schopnosti zpracovávat vnější podněty. Elementárními jednotkami kognitivních struktur jsou **pojmy**. Jejich prostřednictvím jsou zkušenosti s okolním světem a poznatky o něm tříděny, zpracovávány a ukládány do paměti (Schwarzová, 2009, s. 72).

„Pojmy (...) vznikají na základě mentálních operací, které abstrahují od jednotlivých exemplářů objektu a extrahují pouze společné rysy. Společným ukládáním těchto rysů se vytvářejí kategorie.“ (Schwarzová, 2009, s. s. 73). Zejména od sedmdesátých let je na pojmy nahlíženo spíše jako na orientační pravidla disponující značnou flexibilitou. Nejsou tedy považovány za snadno definovatelné a jasně oddělitelné jednotky. Experimenty ze sedmdesátých let dokazují, že u pojmových rozhodovacích úloh hraje důležitou roli kontext. V dlouhodobé paměti jsou pojmy uloženy v komplexních souvislostech, které analogicky odrážejí různé oblasti skutečného světa. Jednotlivé pojmy tak nejsou izolované, ale naopak jsou protkané spleťovou sítí vzájemných vztahů. Tímto způsobem vznikají v mysli již zmiňované kognitivní struktury.

V kognitivní psychologii figuruje pojem **schéma**, který zavedl už v roce 1932 anglický psycholog Frederic Bartlett. V Bartlettově pojetí označoval daný pojem strukturované oblasti znalostí uložené v dlouhodobé paměti. Těmito znalostními strukturami jsou podle Bartletta řízeny konstrukční mechanismy, které dávají podklad paměťovým procesům. Znalosti uložené v paměti mívají vliv na ukládání nových poznatků, vytvářejí pro ně rámce. Nové informace tak bývají modifikovány, propojovány či vypouštěny, aniž by si to jejich příjemce uvědomoval. Na tyto a další Bartlettovy poznatky bylo navázáno v rámci kognitivního obratu. Kromě psychologie a lingvistiky našly své uplatnění také oblasti umělé inteligence, která je rovněž součástí množiny věd označovaných jako kognitivních. Schémata jsou v současnosti definována jako komplexní struktury reprezentující znalosti a zkušenosti, které lidé získávají s okolním světem v průběhu svého života a podle nichž chápou a uspořádávají nově nabyté

zkušenosti. Schémata jsou tedy předpokladem i výsledkem veškerých procesů zpracovávání informací (Schwarzová, 2009, s. 75-76).

Kognitivní lingvistika se zabývá otázkou dlouhodobého uložení informací v paměti. Zde je užíváno pojmu reprezentace znalostí či **mentální reprezentace**, který označuje modely znázorňující v lidské mysli informace a znalosti, které mají být uchovány. Rozlišuje se tedy mezi reprezentující a reprezentovanou oblastí. Mentální reprezentace zpravidla odráží klíčové vlastnosti objektů, dějů či stavů, které reprezentují (Schwarzová, 2009, s. 84). Toto vymezení je velmi blízké pojmu **stereotyp** užívanému v polské kognitivní lingvistice (viz kap.2.2.). Bartmiński uvádí, že Walter Lippman „...*chápe stereotyp jako jednostranný, parciální a schematický obraz v lidské hlavě, tj. obraz nějakého jevu, který je založen na zkušenosti s ním.*“ (Bartmiński, 2016, s. 61).

2.2. Jazykový obraz světa

Pojem jazykový obraz světa je v kognitivní lingvistice užíváný od poloviny 80. let, vyskytuje se hlavně v pracích lingvistů vycházejících z lublinské jazykovědné školy (Vaňková a kol., 2005, s. 46). Jazykový obraz světa lze v nejširším slova smyslu chápat jako přesvědčení, že je jazyk, kterým mluvíme, úzce provázaný s tím, jak rozumíme světu, v němž žijeme. „*Jazyk je součástí poznávání a poznání (cognition), podílí se na tom, jak světu rozumíme, jak ho kategorizujeme, jaký obraz světa si vytváříme a jak ho předáváme dál*“ (Vaňková a kol., 2005, s. 21). Koncepti jazykového obrazu světa potvrzují také poznatky z neurovědy, které dokládají, že jazykové a mimojazykové poznání je uloženo ve stejných neuronových okruzích.¹ Tato koncepce tedy zastává holistický přístup, který hovoří o vzájemném propojení jednotlivých kognitivních procesů (viz kap. 1.1.).

Jazykový obraz můžeme definovat jako interpretaci pozorované skutečnosti, souhrn soudů o ní, který je uložený a sdílený v lidské řeči. Jazykové obrazy vybrané skutečnosti (v našem případě radosti a smutku) můžeme sledovat např. v konotacích, které tyto skutečnosti vyvolávají v uživatelích jazyka, v obrazných pojmenováních, ve frazeologii, v synonymických skupinách, ale i v gramatických kategoriích. Dá se tedy

¹ V kognitivní psycholingvistice je jako význam slova brán kompletní souhrn všech jeho významů a kontextů (denotativní i konotativní význam, kolokace, v nichž se slovo vyskytuje, význam sociální, afektivní apod). (Vaňková a kol., 2009, s. 21-22)

řící, že kognitivní přístup k jazyku lze v jisté míře uplatnit napříč všemi jazykovými rovinami. Jazykový obraz určité skutečností zároveň vypovídá mnoho o lidské společnosti, mezi jejímiž členy je rozšířen. Uživatelé jazyka totiž, často aniž by si to uvědomovali, ve své řeči odrážejí náhledy na svět, vládnoucí hierarchizaci i životní hodnoty uznávané zpravidla nejen jimi samotnými, ale i celou jazykovou společností v níž žijí (Vaňková a kol., 2005, s. 51-52).

Teorie jazykového obrazu přináší poznatky nejen z oblasti jazykovědy, ale přesahuje i k dalším vědeckým oborům. Můžeme zde sledovat vazbu mezi psychologií a lingvistikou, a to v podobě vazby mezi myšlením a mluvením (viz transdisciplinární přístup kap. 1.). Jako konkrétní příklad lze uvést koncept kognitivního strukturování, který byl popsán psychology Neubergem a Newsonem jako tendence tvořit si na základě generalizace dřívějších zkušeností abstraktní mentální reprezentace (schémata, prototypy, postoje a stereotypy) a jejich pomocí se orientovat ve světě (Stuchlíková, 2007, s. 113). Jedná se tedy o období toho, co lublinští kognitivní lingvisté označují jako jazykový obraz světa. Další důležitou oblastí, s níž je koncepce jazykového obrazu světa provázána, je kultura a vědy zabývající se jejím zkoumáním (kulturní antropologie, kulturní historie apod.), „...*jazykový obraz světa je specificky strukturován v závislosti na mateřském jazyce*“ (Pacovská, 2012, s. 42). Z toho důvodu se tato práce zabývá výhradně jazykovými obrazy vybraných emocí u Čechů, čímž ovšem nepopíráme možnost výskytu těchto jazykových obrazů i u příslušníků jiných národů. Tato podobnost je velmi pravděpodobná zejména u uživatelů ostatních slovanských jazyků (slovenštiny, polštiny, ruštiny), které jsou češtině blízké svým původem i kulturou.

S teorií jazykového obrazu jsou spjaté pojmy **stereotyp** a **kategorizace**. Jedná se o vytváření skupin věcí či jevů, které jsou vzájemně spojeny nějakým společným znakem. Jde tedy podobně jako v případě výše zmiňovaných schémat o znalostní struktury umožňující člověku orientaci ve světě. Oproti schématům jsou však stereotypy a kategorizace méně komplexní. Vznik stereotypů je podmíněn lidskou tendencí připodobňovat věci či jevy, s nimiž se setkává poprvé, k těm, které zná již z dřívějšíka. Pro stereotyp jsou určujícími ty vlastnosti, které jsou pro danou věc či jev typické, konvencionalizované, ať už osobní zkušeností pozorovatele, nebo zkušeností společnosti, do níž daný jedinec patří. V kognitivní lingvistice označuje termín stereotyp jazykově-kulturní obrazy předmětů (Pacovská, 2012, s. 45-47). Obdobným způsobem vznikají

i obrazná pojmenování (metafory a metonymie), kterým jsou věnovány následující kapitoly.

Jazykový obraz světa je silně svázán s **lidskou tělesností**. Tato skutečnost vychází z toho, že každé lidské poznání je modifikováno a determinováno poznávacími schopnostmi a možnostmi lidského těla. Člověku je vlastní posuzovat všechny pozorované a zkoumané skutečnosti podle sebe samého. Tato skutečnost je patrná například při posuzování velikosti či tíhy popisovaného objektu, kterou lidský pozorovatel automaticky přirovnává k vlastní výšce či váze (Vaňková a kol., 2005, s. 25). Další vazba na lidskou tělesnost je podmíněna tím, že zkušenosti, které lidé zprostředkovávají slovy a řečí, byly i jim samotným nejprve zprostředkovány jejich vlastními smysly. Jazykový obraz světa vzniká na základě tělesné zkušenosti zakoušené ve světě reálném. Tuto skutečnost můžeme demonstrovat na lidské tendenci členit prostor, jenž člověka obklopuje, z hlediska perspektivy jeho zorného pole. Rozlišovat, jestli jsou věci nad nebo pod ním, na pravé nebo na levé straně od něj, před ním či za ním, ale také v něm samotném nebo mimo něj. Prostorová situovanost, ukotvenost v rámci vlastního těla je člověku natolik přirozená, že si ji zpravidla neuvědomuje a není si tedy vědom ani to toho, že je základem četných metaforických vyjádření.

Zřetelným příkladem toho, jak se tělesnost promítá do lidského vnímání světa je četné užívání obrazných pojmenování odkazujících k různým částem lidského těla a tělesným orgánům (Pacovská, 2012, s. 52-53). Důležitou roli zde zastávají metafory s tématem lidského srdce. Srdce je totiž v naší kultuře nejvýrazněji spojeno s emocionálním prožíváním, lze jej dokonce považovat za jeho centrum. Je také považováno za orgán citu a sídlo duše, což dokládají mnohé hojně užívané metafory: *srdečný pozdrav*, *darovat srdce*, *ze srdce přát*, *být srdcem všech věcí*, *otevřít srdce*, *zlomené srdce* apod. (tamtéž, s. 54-55). Dalšími částmi těla, kterými jsou často motivována metaforická vyjádření jsou, oči, hlava, ruce, přičemž podobně jako v případě srdce souvisí onen přenesený význam s jejich původní fyzickou funkcí. Tento typ obrazných vyjádření lze souhrnně nazvat **somatická frazeologie**. Právě somatická frazeologie tvoří svou kvantitou i kvalitou stěžejní oblast frazeologie a umožňuje na základě zkoumání běžně užívaného jazyka analyzovat vztah mezi tělesností a kognicí (Vaňková, 2007, s. 65).

Za specifický projev tělesnosti lze označit **smyslové vnímání**. Zejména zastánci fenomenologické filosofie jsou smysly považovány za vstupní brány, či dokonce za tvůrce a základy struktur a mechanismů rozumu (Pacovská, 2012, s. 52-53). Na smyslovém vnímání se zakládá mnoho obrazných pojmenování. Nejhojněji jsou zde zastoupeny metafory vztahující se ke zraku a sluchu, např. *dar sluchu, dar zraku, otevřít (někomu) oči, dopřát (něčemu) sluchu apod.*, právě tyto smysly jsou považovány za nejvýznamnější a nespolehlivější zdroje poznání okolního světa.

Jazykový obraz světa a jeho dílčí složky jsou ovlivněny spoustou determinantů, což vede k jejich různorodosti. Může se lišit na základě teritoria (státy, regiony), společenské vrstvy (profese, vzdělání), stylu a sfér komunikace (prostá mluva, odborné texty, umělecké texty). Jeho těžiště ovšem nacházíme v každodenní komunikaci a běžném úzu uživatel mateřského jazyka neboli v přirozeném jazyce. Pro jazykový obraz světa je stěžejní pragmatický a praktický vztah zkoumané skutečnosti (pojmu) k reálnému světu. Tento přístup k jazyku totiž klade důraz na konání a jednání, tedy na praktické zacházení jak s jazykem, tak se světem. Jazykový obraz je zásadně ovlivněný **antropocentrismem** a **etnocentrismem**. Jeho centrem je totiž lidské vnímání a poznávání, které je determinované lidskou tělesností, subjektivním pohledem na svět a přístupem k němu. Z tohoto důvodu jsou myšlenkové obrazy značně ovlivněné nejen lidskými vlastnostmi, ale i způsoby, kterými člověk zachází se světem, jenž jej obklopuje. Dalším rysem jazykového obrazu světa je proměnlivost v čase. Navzdory tomu, že jeho základ zůstává zpravidla po generace stejný, jednotlivé konotace se v průběhu času vyvíjejí. Tyto změny jsou zpravidla způsobeny společenským změnami (Vaňková a kol., 2005, s. 52-56).

2.3. Metafory a jejich druhy

Metafory jsou další ze základních oblastí studia kognitivní lingvistiky. Pro kognitivní přístup k jazyku je typické přistupovat k metaforám jako k pojmovým neboli konceptuálním jevům (a nikoliv jazykovým, jako tomu bylo v minulosti). Podle kognitivních lingvistů jsou metafory základním způsobem strukturování našeho myšlení (Pacovská, Nebeská, Röhrich, Vaňková, 2021, s. 42). Základní kognitivistickou prací představující jiný pohled na metaforu je práce George Lakoffa a Marka Johnsona *Metafory, kterými žijeme* (2002), z níž čerpáme v této kapitole. Poznatky získané z této monografie zde prokládáme příklady vztahující se k vybraným emocím.

Podle Lakoffa a Johnsona (2002, s. 11-16) byla metaforám až do konce 70. let připisována pouze nepatrná, či dokonce žádná úloha v rámci zkoumání a poznávání vnějšího i vnitřního světa. Filosofii i lingvistikou byla metafora vnímána jako okrajová záležitost pojící se zejména se snahou o ozvláštnění jazykového projevu. Johnson a Lakoff však na základě svého zkoumání označili metafory naopak za prvotní koncepty, jejichž pomocí organizujeme svou zkušenost se světem, a poukázali na to, že jsou neoddělitelně spjaté s běžným všedním jazykem, myšlením, a tedy i s každodenním životem.

„Podstatou metafory je chápání a prožívání jednoho druhu věci z hlediska jiné věci“ (Lakoff, Johnson, 2002, s. 17). Metaforické pojmy vzájemně propojují skutečnosti, které jsou sice samy o sobě různého druhu, avšak při myšlení či mluvení o nich používáme obdobná schémata a struktury (viz kap. 2.1.). Při jejich popisu volíme stejné výrazy. Pomáhají nám strukturovat jeden pojem prostřednictvím propracované struktury jiného. Dané skutečnosti pak navzdory jejich faktickým odlišnostem chápeme a prožíváme obdobně. (Lakoff, Johnson, 2002, s.11-17). Například pocit radosti, jak následně ukážeme na základě výsledků dotazníkového šetření, je většinou spojován se směrem ven, s *expanzí a tendencí sdílet a šířit své pocity mezi ostatní, s chutí pouštět se do různých činností*. Pocit smutku si respondenti naopak spojovali s *uzavřením se do sebe samého, se stagnací, neschopností komunikace a nečinností*. Tento typ metafor je Johnsonem a Lakoffem nazýván **strukturní metaforou**.

Orientační metafory dokáží organizovat celý systém pojmů. Jejich podstatou je spojování významů pojmů s prostorovou orientací stanovenou tvarem lidského těla a jeho pohybem v prostoru. Jsou zde používány různé škály: *nahoru-dolů, dovnitř-ven, k něčemu/někomu-od něčeho/někoho*. Tyto škály mají kromě svého primárního významu rovněž význam přenesený, který je stejně jako u ostatních metafor podmíněn nejen fyzickou, ale i kulturní zkušeností. V naší kultuře se pocity štěstí a radosti pojí se směrem nahoru a pocity smutku se směrem dolů. Toto vnímání je analogické k postoji, který člověk zaujímá pociťuje-li dané emoce (viz somatickou frazeologii kap. 2.2.). V metaforách tohoto typu zpravidla platí, že to, co člověk vnímá jako dobré (štěstí, zdraví, autorita, úspěch), je nahoře a to, co považuje za špatné (smůla, nemoc, podrobení, zklamání), je dole (Lakoff, Johnson, 2002, s. 26-29), např. *skákat radostí, propadnout depresi*.

Další kategorií metafor jsou **metafory ontologické**. V rámci těchto metafor jsou lidské zkušenosti označovány a chápány jako svébytné entity (objekty a látky). Velmi rozšířená je zde metafora nádoby. Tou bývá konceptualizován lidský život, ale i různé stavy lidského vědomí či emocionální stavy, např. *být v depresi, utápět se v myšlenkách*. Za nádobu je označován také člověk sám. Každá osoba je určena hranicemi svého vlastního těla, které ji oddělují od zbytku světa. Prostřednictvím tohoto vymezení rozlišuje, co se odehrává uvnitř ní a co naopak ve vnějším světě. Tato dvě území často vstupují do interakcí, např. *uzavřít se, držet to v sobě, podělit se s ostatními, sdílet s ostatními* (Lakoff, Johnson, 2002, s. 39, 43-45).

Specifickým poddruhem ontologické metafory je **personifikace**. V rámci té jsou nelidským entitám přisuzovány lidské vlastnosti, činnosti a záměry (Lakoff, Johnson, 2002, s. 47-48). Tak jako ve většině metafor popisovaných v této práci i zde můžeme pozorovat lidskou tendenci připodobňovat okolní svět k sobě samému. Uživatelé personifikací vycházejí z jim dobře známé a snadno uchopitelné zkušenosti s lidským chováním, kterou následně používají jako klíč k pochopení a popsání skutečností a situací z vnějšího prostředí, např. *radost se vyhnula, přepadl smutek, smutek odešel*.

O emocích lze mluvit také prostřednictvím **metonymie**, zejména její specifické podskupiny **synekdochy**. V metonymiích je na základě vnitřní souvislosti odkazováno pomocí jedné entity k entitě jiné. V tomto případě se zpravidla nejedná (tak jako v metaforách) o vizuální podobnost mezi dvěma skutečnostmi, ale o faktickou či kulturní souvislost, kterou mezi nimi můžeme pozorovat (Lakoff, Johnson., 2002, s. 49-50). Jako referenční rámce pro radost a smutek bývají používány jejich projevy, a to *smích* a *slzy*. Jedná se tedy nejen o metonymii, ale i o synekdochu. Motivací této synekdochy je Lakoffem a Johnsonem popisovaná tendence konceptualizovat to, co je vymezeno nejasněji (nefyzické jevy) pomocí toho, co je vymezeno jasněji (fyzické jevy) (Lakoff, Johnson, 2002, s. 77-78).

2.3.1. Metafory a emoce

Lakoff a Johnson ve své monografii (2002, s. 67-68) uvádějí několik různých metafor vztahujících se k emocím a doplňují je příklady jejich užívání v běžném neuměleckém jazyce. Tématu této práce jsou nejbližší tyto metafory: *oči jsou nádoby na city, citový účinek je fyzický kontakt, životní síla je látka*, a zejména, *tělesné a citové stavy jsou entity uvnitř člověka*. Na základě výsledků dotazníkového šetření a příkladu

metafory: *život je nádoba* (2002, s. 68) bychom mohli doplnit také metaforu: *emoce je nádoba*.

V případě metafor typu *citové stavy jsou entity uvnitř člověka* a *emoce je nádoba*, by se dokonce mohlo jednat o příklad koherentního systému metafor, který Lakoff a Johnson (2002, s. 55-56) popisují ve své publikaci. S ohledem na úhel našeho pohledu totiž můžeme říci, jak to, že člověk je nádobou na emoce, tak i to, že emoce sama je nádobou, ve které se člověk ocitá, aniž by docházelo k metaforické kontraindikaci. Zatímco výrazy typu: *příjemný/nepříjemný pocit uvnitř* nebo *držet to v sobě* situují pocit do nitra člověka, slovní obraty typu: *být v dobré náladě/v depresi* nebo *propadnout smutku* naopak situují člověka do pocitu. I zde ale platí zjištění, které ve své publikaci autoři uvádějí o metaforách cesty: „...*neexistuje jeden jediný konsistentní obraz, v němž by do sebe zapadaly všechny metafory (...)* Obecně platí, že *metaforické pojmy jsou definovány nikoliv na základě konkrétních obrazů, (...)* nýbrž *v termínech obecnějších kategorií*“ (Lakoff, Johnson, 2002, s.59-60).

3. Kognitivní věda emoce

Vzhledem k omezeným možnostem zkoumat emoce přírodovědnými metodami uplatňovanými zejména behavioristy vzniká potřeba přistoupit k této oblasti jiným způsobem. Značný posun zde díky své interdisciplinaritě umožňují právě kognitivní vědy (viz kap. 1.1.). Zkoumáním emocionality a emocí se ve své publikaci *Základy psychologie emocí* zabývá Iva Stuchlíková (2007, s. 8), která označuje emoce za zrcadlo našeho prožívání světa. Stuchlíková zdůrazňuje, že přístupy k emocím a k jejich zkoumání se liší napříč historickými dobami a kulturami. V psychologii emocí existuje mnoho různých teorií a pohledů, naopak velké univerzálně platné teorie jsou zde vzhledem ke složitosti a subjektivitě zkoumaného předmětu nemožné (Stuchlíková, 2007, s. 8-9).

Kognitivní přístup k emocím a emocionálním stavům je podle Stuchlíkové (2007, s.71) zaměřený zejména na to, jakým způsobem člověk dané emoce prožívá. Jsou to přístupy ke studiu lidské mysli, které jsou determinovány pohledem (introspekci) osoby prožívající dané emoce. Podobný postup bývá používán i v kognitivní lingvistice při zkoumání jazykového obrazu vybrané skutečnosti. Obvyklými metodami kognitivní lingvistiky jsou kognitivní analýza a interpretace. V kognitivní lingvistice je podobně jako v exaktních vědách užíváno kategorizace pojmů. Pojem emoce je tedy souhrnným označením (kategorií) pro různé duševní stavy. Ty lze dále rozdělit z hlediska

hodnotového uspořádání na příjemné a nepříjemné. Na rozdíl od exaktních věd je však ve vědách kognitivních kategorizace pojata volněji, přechody mezi jednotlivými kategoriemi nejsou tolik ostré, díky čemuž následné závěry lépe odpovídají běžné lidské zkušenosti (Pacovská a kol., 2021, s. 40-41). Metody zkoumání musejí s touto plynulostí přechodů počítat a zohledňovat ji. K vytváření kognitivních definic bývají užívány tři typy zdrojů, a to jazykové, textové a empirické. Pomocí analýzy těchto zdrojů je možné postihnout co nejvíce prvků, které spoluutvářejí význam zkoumaného slova (viz níže kap. 4.1) (tamtéž, s. 47, 49).

3.1. Jazykový obraz emocí

Kognitivní lingvistika přistupuje ke zkoumání emocí z jazykovědného hlediska. Vaňková (2007, s. 26-27) poukazuje na to, že skutečnosti z reálného světa jsou reprezentovány slovy (svými názvy) a obdobně jako dílčí skutečnosti zapadají do celku světa, zapadají i jednotlivá slova do celku jazyka. Slovo poukazuje ke skutečnosti, takže jedna z cest k co nejlepšímu poznání dané skutečnosti vede skrze co nejpečlivější zkoumání slova, které ji označuje. Kognitivní lingvisté vedle vztahu slova k jazyku zkoumají také vztah slova k přirozenému světu a k tomu, jak je prožívají a používají běžní uživatelé jazyka, tedy k přirozenému jazyku. „*(Přirozený) jazyk je totiž nejen médiem myšlení, vyjadřování a komunikace – ale zároveň i obrazem světa, modelem světa, a tedy svědectvím o tom, jaký onen přirozený svět jest.*“ (Vaňková, 2007, s. 26).

Jazykový obraz vybrané skutečnosti je přítomen v každodenní mezilidské komunikaci. Je tvořen věcným i přeneseným významem daného slova. Přenesený význam souvisí s konotacemi, jež dané slovo vyvolává v uživatelích jazyka (viz kap. 2.). Součástí jazykového obrazu jsou také kolokace, v nichž se vybraný výraz vyskytuje v textech různých funkčních stylů. Kognitivní lingvisté se snaží zaznamenat a zmapovat co největší škálu těchto konotací, od těch obvyklých či ustálených přes typické až po netypické (tamtéž, s. 27). Díky tomuto postupu je zkoumaná skutečnost (v našem případě vybraná emoce) pozorována ve velmi širokém kontextu, který nám umožňuje jí porozumět hlouběji a detailněji.

Slova a řeč člověku umožňují sdílet i velmi subjektivní skutečnosti a prožitky. Pomocí jazykového vyjadřování lidé pojmají, třídí a interpretují složky světa, v němž žijí. Díky podobné životní zkušenosti u příslušníků jednoho jazykového společenství a díky jazyku samotnému se stávají i tak subjektivní záležitosti jako emoce a city

intersubjektivními. Pomocí sdílených myšlenkových obrazů vzniká zaprvé pouto mezi lidmi (Pacovská, 2012, s. 42, 51-52) a zadruhé se utváří přesnější a sdělitelnější obraz toho, co je to radost nebo smutek, případně jakákoliv jiná emoce.

„*Samotné studium emocí se často orientuje na hledání souvislostí mezi kognitivními procesy a tělesnými projevy*“ (Pacovská, 2012, s. 53). Myšlenkový obraz určité emoce bývá z velké části tvořen tím, jakým způsobem se pozorovaná emoce projevuje na lidském těle. Tuto skutečnost můžeme spojit s již zmiňovanou tělesnou ukotveností lidského postoje ke světu a lidskými sklony k pragmatismu. Stuchlíková (2007, s. 77) uvádí, že americký psycholog Stanley Schachter vyzoroval, že nezbytnou složkou všech emocí je intenzivní fyziologická aktivace. Vznik emoce popsal jako řetězec započatý určitou situací, která vyvolá reakci spojenou se somatickou aktivací, tou, která je nezbytným předpokladem ke vzniku emoce.² O tom, jakou konkrétní emoci lidé pociťují, rozhodují kognitivní faktory. V této práci jsou při zkoumání myšlenkového obrazu vybraných emocí zohledněny jak prožitky a projevy emocí, tak i situace, které je vyvolávají.

3.1.1. Radost a smutek v současné odborné literatuře

Tématem této práce je zkoumání jazykového obrazu radosti a smutku. V předchozích kapitolách již byly nastíněny určité zákonitosti, které se při mluvení či psaní o těchto emocích projevují. Následující kapitola je věnována jazykovému obrazu radosti a smutku z pohledu odborné lingvistické literatury. Vaňková (2005, s. 250) se pozastavuje nad tím, že city, pocity a emoce jsou samy o sobě nevyjádřitelné a nesdělitelné, navzdory tomu o nich lidé dokáží mluvit. V minulosti byly emoce považovány za pouhé pocity, které nemají pojmový obsah či pojmovou strukturu, a proto o nich nelze uvažovat, natož je vědecky zkoumat. Lakoff (2006, s. 367) byl přesvědčen o tom, že emoce naopak mají velmi složitou pojmovou strukturu, což se mu podařilo doložit analýzou pojmu hněv.

Důležitou roli zde hraje způsob zkoumání pojmů tohoto typu. Podstatné je pozorování lidské zkušenosti s prožíváním dané emoce a jejím obrazem v jazykovém

² V tomto kontextu Schachter upozornil na to, že jsou všechny vzrušující emoce provázány obdobnými symboly: bušením srdce, zrychleným dýcháním, zčervenáním apod. Na podobnost příznaků některých odlišných emocí poukazuje i kognitivní lingvistika. Zde se jedná zejména o jazykový obraz červené barvy či zčervenání, které může souviset se zdravím, životem, radostí, ale i vztekem a agresivitou (Vaňková a kol., 2005, s. 210).

vyjadřování. Radost a smutek se na osobách, které je prožívají, projevují určitými způsoby chování, jež se v jazyce vyjadřují pomocí sloves. Slovesa tedy představují důležitou součást jazykového obrazu těchto emocí (Vaňková a kol., 2005, s. 251). V případě radosti a smutku se nabízejí slovesné výrazy: radovat se, mít radost a smutnit, být smutný. Toto užívání sloves ukazuje na aktivní zažívání a prožívání vybraného emočního stavu. S tím přímo souvisí tělesná podmíněnost prožívání, která se zásadně odráží v pojmovém systému. Podle Lakoffa (2006, s. 50) jsou emoční pojmy vtělesněné, čemuž můžeme rozumět tak, že fyziologie, která odpovídá určité emoci, má velký vliv na to, jak je tato emoce zpracovaná pojmově (viz somatickou frazeologii kap. 2.2.). Dále zde figuruje lidská schopnost konceptualizovat abstraktní pojmy pomocí metafor a metonymií (emoce jsou chápány metaforicky). Všechny tyto aspekty, které zároveň představují základní teze kognitivní lingvistiky, umožňují člověku sdělit „nesdělitelné“. Díky nim je možné emoce nejen vyjadřovat, popisovat, rozlišovat či porovnávat, ale rovněž pozorovat, nakolik se jejich strukturace liší napříč různými jazyky (Vaňková a kol., 2005, s. 250-251; Stuchlíková, s. 2007, s. 8-9, 71).

Vtělesněnost³ emočních pojmů byla zkoumána pomocí pozorování fyziologických korelátů emocí. Paulu Ekmanovi se podařilo rozlišit určitý počet specifických aktivit centrální nervové soustavy, které se shodovaly s konkrétními emocemi. Tyto emoce nazval Ekman univerzálními základními lidskými emocemi a zařadil mezi ně: štěstí (zde můžeme chápat jako synonymum radosti), smutek, zlost, strach, překvapení a zájem. Ekman rovněž zpozoroval, že se s prožíváním těchto emocí pojí i specifický výraz obličeje, který je univerzální napříč různými lidskými kulturami. Vedle výrazu jsou to také specifické motorické pohyby a veškeré fyziologické projevy (Lakoff, 2006, s. 27, 50). „*Fyziologické příznaky emocí zastupují tyto emoce.*“ (Lakoff, 2006, s. 369). Kombinací metafory a metonymie se vytváří obraz, pro nějž platí, že radostné chování vyvolané prožitkem dané emoce v jazykové rovině metonymicky zastupuje radost a stejně tak smutné chování zastupuje smutek. PROJEVY RADOSTI JSOU RADOST, PROJEVY SMUTKU JSOU SMUTEK. Stejně pravidlo platí pro výraz tváře (Lakoff, 2006, s. 381). ŠTASTNÝ VÝRAZ JE RADOST, NEŠTASTNÝ VÝRAZ JE SMUTEK.

Radost a smutek patří obdobně jako ostatní emoce mezi skutečnosti, které nejsou jednoznačně sémanticky vymezeny, proto existuje více různých metafor, jejichž pomocí

³ Tento pojem je překladem anglického termínu *embodiment* – podle Johnsona: *The Body in the Mind*

jsou konceptualizovány. Tyto metafory si neodporují, mnohdy se naopak vzájemně doplňují, či dokonce propojují ve velmi komplexní celek. V případě těchto dvou emocí se silně projevuje tendence situovat radost a smutek na protilehlé vrcholy pomyslné škály, případně pomyslných škál. Tato konceptualizace koresponduje s tím, že jsou radost a smutek vnímány antonymicky, přičemž radost je zpravidla spojována se skutečnostmi, které jsou v naší kultuře vnímány jako dobré, a smutek je naopak spojován se skutečnostmi vnímanými jako špatné. RADOST JE DOBŘE, SMUTEK JE ŠPATNĚ.

V jazykovém obrazu radosti a smutku má nejvýraznější pozici orientační metafora, v níž je radost nahoře a smutek dole, respektive: „*Šťastný je nahoře; smutný je dole*“ (Lakoff, Johnson, 2002, s. 27). Tento typ konceptualizace velmi zřetelně koresponduje s výše popsanou tendencí propojovat emoci s jejími fyzickými příznaky. Jako konkrétní příklady této konceptualizace můžeme uvést ustálená spojení: *skákat radostí, mít hlavu vzhůru, být v povznesené náladě, po/zvednout náladu, povznést na duchu, zvýšit sebevědomí a nálada pozvolna klesla, cítit se skleslý, věšet hlavu, být deprimovaný, upadnout do deprese, být úplně na dně, zhroutit se, sespat se.*

Uvedená orientační metafora se projevila i ve výzkumu Lucie Saicové Římalové (2016, s. 139), který byl zaměřený na verbálně-neverbální obraz vybraných emocí u dětí předškolního a mladšího školního věku. Radost a legrace byla dotazovanými dětmi ztvárňována pomocí úsměvu, smíchu, tance, veselých výkřiků, vrtěním se apod. Jejich postoj byl vzpřímený a narovnaný, provázal jej pohyb vzhůru, pohyby byly rychlé a energické. Smutek děti ztvárňovaly smutným výrazem tváře, uvolněním mimických svalů, ustání v pohybu, případně nápodobou pláče. Jejich postoj byl uvolněný a skleslý, až schoulený, měly pokleslá ramena a svěšenou hlavu. V daném výzkumu lze kromě metafory DOBŘE JE NAHOŘE, ŠPATNĚ JE DOLE pozorovat i škálu: DOBŘE JE ENERGIE, ŠPATNĚ JE NEDOSTATEK ENERGIE, případně také několik protichůdných tendencí: tendenci přiblížit se oproti tendenci oddálit se, tendenci sdílet oproti tendenci uzavřít se, tendenci být hlučný oproti tendenci být potichu (Saicová Římalová, 2016, s. 140-141).

Další způsoby konceptualizace radosti a smutku lze vyvodit z výzkumu jazykového obrazu barev publikovaného Vaňkovou (2005 s. 196). Podle Vaňkové platí, že *Barevnost je radost, veselí, štěstí a hojnost, bezbarvost je smutek, živoření, neštěstí a nedostatek.* V tomto kontextu uvádí Vaňková i mnoho jiných opozic pojících se právě s výskytem či absencí barev, lze je ale shrnout v obecném pravidlu: DOBRÉ JE BAREVNÉ,

ŠPATNÉ JE BEZBARVÉ. S barvou souvisí rozmanitost zrakových podmětů, která vyvolává radost z vnímaného světa. Na druhé straně pak stojí jednotvárnost vyvolávající pocit smutku, až deprese. Odtud se Vaňková dostává také k protikladu svobody, které můžeme rozumět jako možnosti vybrat si z různých (nejen barevných) variant, oproti nesvobodě, zažívané v jednotvárném, až uniformním prostředí. Lze si také povšimnout opozice bohatství a chudoby, která zde byla implicitně zahrnuta a která se odráží i v lidské historické zkušenosti, kdy bylo barevné oblečení (vzhledem k ceně dovážených barevných látek) výsadou vyšší společenské vrstvy.

Na spojitosti radosti s hojností a smutku s nedostatkem poukazuje i Stuchlíková (2007, s. 113), když uvádí výzkum Alice Isenové, podle kterého má pozitivní či negativní afekt vliv na lidskou kognici. U osob, které byly pozitivně stimulovány, se prokázala větší schopnost uvádět asociace k výrazům, které jim byly zadány. Negativně stimulované osoby naopak inklinovaly ke schématickému či stereotypnímu usuzování. Tento jev spojuje Stuchlíková s vlivem emocí na vnímání souvislostí a vazeb mezi myšlenkami a nápady a na celkovou propracovanost a flexibilitu lidského uvažování. K podobným závěrům dochází i Vaňková, když poukazuje na to, že pozitivní duševní stavy posilují intenzitu smyslového vnímání a celkového prožívání okolního světa (Vaňková a kol., 2005, s 198).

Součástí konceptualizace radosti a smutku je opozice tepla a zimy, s čímž souvisí nejen dělení barev na teplé a studené, ale zejména cyklus ročních dob. Zima bývá označována za smutné roční období. Tato symbolika je podmíněna jejím kontrastem k ostatním ročním dobám, které jsou teplejší, rozmanitější a barevnější, ale i skutečností, že je zima symbolem zániku a smrti. Opačný symbol, znovuzrození pak představuje jaro. Vzniká tedy opozice, *jaro je život a radost ze znovuzrození, zima je zánik a smutek ze smrti* (Vaňková a kol., 2005, s 217-218).

Samostatnou kapitolou je pro Vaňkovou a kol. (2005, s. 203-210) souvislost mezi emocemi a barvami, se kterými se v naší kultuře pojí jejich prožívání. Navzdory tomu, že tyto barevné změny nejsou v reálném životě nijak zvlášť výrazné (snad s výjimkou zrudnutí), v jazykové rovině je jim věnovaná značná pozornost. Jsou motivací pro mnoho frazémů, jejichž významy bývají srozumitelné i těm nejmladším uživatelům jazyka, např. *zblednout strachy, zezelenat závistí, zmodrat zimou*. Tato důležitost může pramenit z toho, že se jedná (podobně jako u výrazů tváře) o fyziologické indikátory umožňující

na základě vzhledu posoudit emocionální rozpoložení, případně zdravotní stav druhého člověka.

Opozici radosti a smutku je nejbližší opozice červené a bledé barvy pleti. Červená barva je v tomto kontextu synekdochickým vyjádřením zdraví, života, mládí, krásy, emocí apod. Bledá (někdy také příznačně označovaná jako ne-barva) je naopak symbolem nemoci, trápení, strádání, stáří a smrti. V případě obou zmíněných barev ovšem figurují i odlišné konotace. Červená a rudá je také barvou hněvu a vzteku nebo studu. Bledá, či spíše bílá může symbolizovat vznešenost a ušlechtilost, ale také úlek či strach. Zmapovány jsou i jiné barvy: modrá, zelená, žlutá. Symbolem správné barvy ale zůstává červená, případně růžová. Můžeme tak formulovat metaforu: DOBŘE JE ČERVENÁ, ŠPATNĚ JE BLEDÁ, případně ŠTASTNÁ JE ČERVENÁ SMUTNÁ JE BLEDÁ. Vaňková (2005, s. 210) uvádí rovněž spojitost červené barvy se zamilovaností a šťastnou opětovanou láskou oproti spojitosti bledé s láskou nešťastnou či neopětovanou. Tato opozice se vyskytuje zejména v lidových písních.

Velmi zajímavou pozici má žlutá barva, jejíž konceptualizace koresponduje s tématem této práce. Žlutá barva bývá na jedné straně přímo uváděna jako barva radosti, můžeme tedy říci: *radost je žlutá*. Na druhé straně symbolizuje stárnutí, a to hned v několika různých kontextech. Zaprvé je to barva pleti, z níž se věkem vytratila zdravá červeň, zadruhé je to barva věcí, které byly původně bílé, ale časem zežloutly (látky, knihy či zuby), zatřetí je to barva přírody, která suchem nebo nadcházejícím podzimem ztratila svou zeleň. Lze tedy říci, že STÁRNUTÍ JE ŽLUTÉ, což je v rozporu s předchozí metaforou žluté jako radosti (Vaňková a kol., 2005, s 219, 226-230). Vztah žluté barvy a emocemi, se kterými se pojí, případně, které vyvolává, se tak stává velmi nejednoznačnou záležitostí.

Barevnost, barvy a jejich vztah ke konceptualizaci lidských emocí je záležitostí zprostředkovanou zrakovým vnímáním světa. Vedle zraku se na konceptualizacích podílejí i jiné smysly. Prozatím byla naznačena vazba na teplo a chlad a s ní související synestetické dělení barev na teplé a studené. Teplotu lidé rozlišují pomocí citlivosti, respektive cítění. Vaňková (2005, s.113-114) zmiňuje, že naši předkové používali sloveso cítit mnohoznačněji, než je tomu v současném jazyce. Dodnes je toto slovo základním slovesem vyjadřujícím vnímání prostřednictvím čichu, chuti a hmatu. Stejnou mírou se ale pojí s celkovým fyzickým i psychickým vnímáním a prožíváním, čímž

se dostáváme k emocím. RADOST I SMUTEK LZE CÍTIT (ve smyslu prožívat). Centrem tohoto prožívání je v českém jazykovém obrazu světa srdce. Jazykový obraz srdce je (nejen v naší kultuře) velmi bohatý a zároveň poněkud schematický: *srdce je sídlem radosti i smutku* (citu), ale také duše, lásky i nenávisti, pravdivosti, upřímnosti a odvahy (Vaňková a kol., 2005, s. 255, 257).

Dalším smyslem spojeným s emocemi a jejich prožíváním je chuť. Chuť či nechť metaforicky vyjadřuje libost, či nelibost, ale také motivaci vykonávat, nebo nevykonávat nějakou činnost. Metaforické vyjádření *dělat něco s chutí* je synonymické ke slovnímu spojení *dělat něco s radostí*. Jazykové obrazy jednotlivých chutí jsou velmi blízké jazykovým obrazům jednotlivých emocí, přičemž opozici radosti a smutku je nejbližší opozice sladké a hořké. RADOST JE SLADKÁ, SMUTEK JE HOŘKÝ. Tematizována je zde i přechodná fáze v podobě *sladkohořké* nebo *hořkosladké* chuti. Navzdory tomu, že se sladká chuť pojí primárně s příjemnými prožitky, může být této kategorie užito i ironicky či kriticky např. *sladák* (ve smyslu přehnaně sentimentálního díla). Hořkost se v kontextu se smutkem pojí nejvíce s jeho projevy, které jsou člověku obdobně jako hořká chuť nepříjemné např. *hořká lítost, hořký žal, hořké slzy nebo hořce plakat* (Vaňková a kol., 2005, s. 161-162).

Z uvedených příkladů konceptualizace radosti a smutku v odborné literatuře vyplývá, že je jazykový obraz těchto emocí spojen s jejich projevy. Projevy radosti a smutku se tak stávají symboly těchto emocí. Tyto symboly jsou rozšířené a srozumitelné po celém světě. Kromě vnějších projevů je s radostí a smutkem spojeno i jejich vnitřní prožívání, které je umístěno do samotného centra lidské duše – do srdce. Srdce je také sídlem citu, citů, cítění a cítění se. Všechna tato slova jsou si nápadně podobná a všechna opět souvisejí s emocemi a jejich prožíváním. Odkazují také ke smyslovému vnímání v případě radosti a smutku zejména k chuti, která je zároveň metaforou vůle a motivace, např. *udělat s chutí*. Dalším smyslem, který zásadně ovlivnil jazykový obraz radosti a smutku je zrak, konkrétně barvocit.

Pro jazykový obraz radosti a smutku platí, že jsou tyto emoce vnímány silně antonymicky. Obvykle bývají metaforicky spojovány s jinými opozičně vnímanými pojmy jako je nahoře a dole, barevnost a nebarevnost, hojnost a nedostatek, (znovu)zrození a zánik, život a smrt, mládí a stáří, červená a bledá, chuť a nechť, sladkost a hořkost, libost a nelibost. Ve všech zmíněných protikladech platí, že radost je

spojovaná s těmi významy, které jsou v naší kultuře vnímané jako dobré, a smutek naopak s těmi, které jsou vnímané jako špatné, z čehož by se dala vyvodit souhrnná opozice: RADOST JE TO, CO JE DOBRÉ, SPRÁVNÉ, ŽÁDOUCÍ, SMUTEK JE TO, CO JE ŠPATNÉ, NESPRÁVNÉ, NEŽÁDOUCÍ, zjednodušeně: RADOST JE DOBRÁ, SMUTEK JE ŠPATNÝ. Nakolik se tento jazykový obraz shoduje s životní realitou, je už jiná otázka.

Jsme si vědomi, že o jazykovém obrazu emocí a jejich prožívání pojednává více různých odborných publikací a studií. Považujeme za vhodné alespoň zmínit kolektivní monografii českých a polských kognitivních lingvistů: *Tělo, smysly, emoce v jazyce*⁴ editované Irenou Vaňkovou. Kognitivně-kulturní lingvistikou, etnolingvistikou a antropolingvistikou se zabývá také uskupení *Antropolingva*, které se zformovalo v akademickém roce 2009/2010 z okruhu studentů a doktorandů Ireny Vaňkové. Členové Antropolingvy rozvíjejí kognitivně-kulturní teorie a metody, pořádají pravidelné konference: *Dny kognitivní lingvistiky* později *Dny kulturní lingvistiky*, včetně konferencí mezinárodních: *Kulturní lingvistika pro dnešní Evropu*, vydávají společně publikace: *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky I/II*⁵ (Antropolingva, 2019, <https://calc.ff.cuni.cz/cs/antropolingva/>). V současné době se rovněž rozvíjí snaha aplikovat kognitivní a kulturně lingvistické přístupy na vzdělávání, zejména výuku českého jazyka, z této oblasti jmenujme publikaci: *Škola jako místo radosti z přemýšlení o jazyce: pedagogický pohled na kognitivní a kulturní aspekty jazyka* (Pacovská a kol., 2021).

3.1.2. Radost a smutek z psychologického hlediska

Je zřejmé, že zkoumáním emocí se dříve než jazykověda zabývala hlavně psychologie. V rámci ní byly různé emoce zkoumány velmi podrobně. V odborné psychologické literatuře tak nacházíme další část jazykového obrazu radosti a smutku. Zároveň jsou zde vysvětleny mechanismy, které napomáhají pochopit funkce a způsoby fungování těchto emocí, které jazykověda sama o sobě nezkoumá. V následující části této kapitoly je tedy pro doplnění dalšího náhledu na zkoumané emoce představen popis radosti a smutku od Stuchlíkové (2007), který zahrnuje kromě charakteristik těchto pojmů i jejich vztah k dalším emocím podobného typu.

⁴ VAŇKOVÁ, Irena a kol., 2012. *Tělo, smysly, emoce v jazyce*. V Praze: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Opera litterarum bohemicarum studentium magistrorumque, 9. ISBN 978-80-7308-443-1.

⁵ roky vydání 2017/2018

Vedle výrazu radost používá Stuchlíková (2007, s. 127–132) také výraz štěstí. Štěstí je podle Stuchlíkové nejobecnější pozitivní emoci, která v sobě zahrnuje různé způsoby prožívání kladných životních událostí. Radost je popsána jako krátkodobá emoce intenzivního štěstí, které je vlastní velká intenzita, až extaticnost, ale také prchavost a dlouhodobá neudržitelnost. Mírnější, ale trvalejší variantou této emoce je přetrvávající pocit štěstí (pohoda, spokojenost). Radost bývá podle Stuchlíkové vedlejším produktem úsilí, které má primárně jiný cíl. Její důležitou součástí je tak neočekávanost a překvapivost. Vedle této intenzivní radosti existuje také „stav plynutí“ neboli optimálního prožívání, kdy koncentrace na prováděnou činnost nevyžaduje úsilí, a poskytuje tak radost z dané činnosti spojenou s dlouhodobým pocitem naplnění.

Ostatní příklady pozitivního prožívání zařazuje Stuchlíková pod pojem štěstí, který vymezuje ještě širěji. Štěstí zahrnuje vše, co člověk ve svém životě považuje za důležité, dobré a správné a také vše, o co se snaží a usiluje. Základní úroveň štěstí, jíž člověk poměřuje to, co se v jeho životě děje, je pro každého jedince individuální. Spokojenost člověka se životem, který žije, zpravidla vychází z poměru toho, co od něj očekává nebo chce, a toho, co má. Míra štěstí záleží také na tom, jak dobře se člověk podle svého názoru vyrovnává se světem, v němž žije. S tímto poměřováním vlastního či cizího pocitu štěstí, spokojenosti nebo úspěchu souvisí také časté kladení otázek typu: *Jak se ti daří? Máš se dobře? Jsi šťastný/šťastná?* Je zajímavé, že lidé častěji počítají s negativními výsledky dějů, čímž se snaží předcházet případnému zklamání. Pozitivní výsledky jsou pak překvapivější a díky tomu vyvolávají kromě spokojenosti také radost.

V případě smutku uvádí Stuchlíková (2007, s. 150–155) opět několik dalších emocí podobného typu, konkrétně, sklíčenost, zármutek, osamělost a depresi. Smutek hodnotí jako jednoznačnou a přímou emoci, která má kratší trvání než sklíčenost a zármutek. Spojuje jej s pocitem stísněnosti a beznaděje. Poukazuje na pasivitu podmíněnou fyziologickými procesy, které jej provázejí: pokles krevního tlaku a pulzu, snížení svalového napětí (viz metaforu: šťastný je nahoře; smutný je dole, kap 3.1.1.). Jako hlavní příčiny smutku uvádí pocit separace od blízkých a neúspěch v jakékoliv oblasti života. Zároveň ale poukazuje to, že je možné smutku využít konstruktivním způsobem. Mezi funkce smutku totiž patří motivace ke změně, k většímu úsilí či k přehodnocení svých cílů, dále také posiluje skupinovou soudržnost a schopnost vzájemně si pomáhat.

Skličenosť (viz somatickou frazeológiu kap. 2.2.) popisuje Stuchlíková jako déle trvající smutek spojený s neschopností dosáhnout vlastních cílů, se ztrátou a s přehodnocováním toho, co je v životě důležité. Zármutek spojuje zejména s truchlením nad smrtí blízkého člověka a poukazuje na to, že v sobě kromě smutku zahrnuje také hněv či pocit viny. Osamělost je podle Stuchlíkové typem skličivosti pramenícím z nenaplněné touhy po bližších a smysluplnějších mezilidských vztazích. Klinická deprese je na rozdíl od krátkých depresivních stavů, kterými si občas prochází převážná část populace, závažné psychické onemocnění projevující se narušením kognitivních procesů a motivačním deficitem, nelze ji tedy zaměňovat s obyčejným smutkem.

Kromě popisů jednotlivých emocí uvádí Stuchlíková (2007, s. 81–82, 132) také problematiku překmitávání emocí. Jedná se o zvrát, kdy se hédonická kvalita prožívané emoce náhle změní ve svůj protiklad, příjemná emoce se změní na nepříjemnou a naopak. K překmitávání dochází tehdy, když je určitá emoce udržována déle, než je pro ni běžné. K tomuto překmitu vedly například pokusy o umělé vyvolávání a prodloužení pocitu radosti pomocí chemických látek. Kromě tohoto příkladu k němu však dochází i v běžném životě. Důvodem tohoto jevu je nejednoznačnost interpretace somatického vzrušení (viz pozn. 2).

Jedním ze způsobů, kterým bývá překmitávání emocí vysvětlováno, je tzv. zvrátová teorie popsaná psychologem M. J. Apterem. Podle zvrátové teorie je prožívání každého emocionálního stavu ovlivněno dvěma aspekty, zaprvé svým hédonickým zabarvením a zadruhé mírou aktivace. V případě radosti, je hédonické zabarvení příjemné, ale míra aktivace může být různá. Pokud je vysoká, dochází k intenzivní radosti, pokud je nízká hovoříme spíše o klidné spokojenosti, případně pohodě. Hédonické zabarvení smutku je nepříjemné. V případě vysoké aktivace se smutek propojuje s úzkostí a vytváří neklid, při nízké aktivaci dochází k pasivitě, apatii, až depresi. Může se tedy stát, že podobně jako příjemné vzrušení může náhle přejít do strachu, může i intenzivní radost překmitnout v neklid, až úzkost, případně se apatie může změnit v klid či úlevu.

Přínosem této teorie je kromě popisu vztahů mezi odlišnými emocemi a nabídnutí vysvětlení jejich překmitávání také skutečnost, že na základní emoce pohlíží v několika různých dimenzích, čímž vytváří jejich detailnější a komplexnější rozbor (což z pohledu

kognitivní lingvistiky může znamenat obohacení jejich jazykového obrazu). Takto obohacený rozbor je schopen postihnout i jemné nuance ve způsobech prožívání zkoumaných emocí. Podobným způsobem je s emocemi pracováno i v rámci jazykovědy, kde jsou různé druhy prožívání radosti a smutku reflektovány pomocí blízkých či synonymních výrazů (viz kap. 4.2.). Stuchlíková ve své publikaci poskytuje konkrétní způsob, jak tyto jednotlivé výrazy uspořádat a usouvztažnit. Zároveň ale ponechává prostor i jiným přístupům, protože sama uvádí, že způsobů, kterými lze emoce zkoumat a třídit, je mnoho a liší se napříč dobami a kulturami (Stuchlíková, 2007, s. 8-9).

4. Jazykový obraz radosti a smutku u Čechů

4.1. Použité metody

Následující část práce je věnována rekonstrukci jazykového obrazu radosti a smutku na základě reprezentativního vzorku jazykového materiálu dokládajícího výskyt slov označujících tyto emoce. K rekonstrukci jsou použita **systemová, textová a empirická data**. Jedná se o metodu vycházející z lublinské etnolingvistické školy.⁶ Tento postup byl hojně užíván a rozvíjen Bartmińskim, který jeho pomocí usiloval o podrobné a intenzivní porozumění zkoumaným pojmům (Bartmiński,⁷ 2007, in *Slovo a smysl*). Jazykové obrazy vybraných jevů překonávají běžné slovníkové definice tím, že do významu slova zahrnují také kulturu a mentalitu uživatelů jazyka, jejich zkušenosti a hodnoty. Obdobné metodologie Bartmiński užil například ve své studii: *Polský stereotyp matky* (Bartmiński, 2016, s. 8; s. 115-131).

Systemová data jsou pro potřeby práce čerpána z jazykového materiálu uspořádaného v různých druzích slovníků (výkladových, synonymických, frazeologických). Tato data představují nejpevnější a nejvíce konvencionalizovanou složku jazykového obrazu radosti a smutku, která se následně ve větší nebo menší míře odráží i v jazykových obrazech těchto emocí u jednotlivých mluvčích.

Ke sběru a vyhodnocení **textových dat** je užito *Českého národního korpusu* (soubor autentických textů převedených do elektronické podoby). Jazykový korpus zde slouží zejména k vyhledávání a zkoumání kolokací, v nichž se výrazy radost a smutek vyskytují. Umožňuje také pozorovat, v jakém typu textů (beletrii, odborné literatuře, publicistice) se tyto výrazy vyskytují. Textová data mají velký vliv na tvorbu a šíření určitého jazykového obrazu mezi běžnými uživateli jazyka.

Podkladem pro výzkum **empirických dat** je dotazníkové šetření zaměřené na zkoumání konotací slov radost a smutek u českých rodilých mluvčích. Dotazníkové šetření se dotýká rovněž způsobu prožívání radosti a smutku a situací, jež tyto emoce způsobují. Jde totiž o skutečnosti, kterými jsou konotace značně ovlivněny. Empirická data umožňují porovnat, nakolik se jazykový obraz radosti a smutku prezentovaný

⁶ někdy též nazývané kulturně lingvistickou školou či antropologickou lingvistikou

⁷ zde chybně uveden jako Marek Ziólkowski

odbornou literaturou, systémovými a textovými daty shoduje s jazykovými obrazy rodilých mluvčích. (Huleja,⁸ 2018, s. 44)

4.2. Systémová data

V této kapitole jsou výrazy radost a smutek zkoumány prostřednictvím analyzování a porovnávání jejich výkladů v několika různých slovnících. Jsou zde použity slovníky: *Český slovník věcný a synonymický*, *Tezaurus jazyka českého*, *Slovník českých synonym a antonym*, *Příruční slovník jazyka českého*, *Slovník spisovného jazyka českého*, *Etymologický slovník jazyka českého*, *Slovník české frazeologie a idiomatiky* (*Výrazy neslovesné*, *Výrazy slovesné*, *Výrazy větné*). Jednotlivé slovníky jsou vybrány tak, aby byly získány co nejkomplexnější informace o výkladu, synonymech, antonymech, původu či frazeologii zkoumaných výrazů. Ze stejného důvodu jsou odlišná také časová období jejich vydání. Zvolený vzorek slovníků pochází z let 1987–2012.

Český slovník věcný a synonymický (1987, s. 572) uvádí jako synonyma pro výraz radost výrazy *požitek*, *veselí*, *záliba*. Radost může být *jásavá*, *malicherná* či *zlomyslná*. Ke slovu radostný jsou uvedena synonyma *radující se* a *šťastný* a k výrazu *radovati se* je doplněno *baviti se*, *těšiti se*, *veselit se* a *činit radostným*. K výrazu smutek jsou zde připojena slova *lítost*, *zdrčení* a *oděv*. Smutek může být *zoufalý* nebo *za nehty* (špína). Výraz smutný doplňují výrazy *vzbuzující smutek* a *zdrčený*. Jsou zde také uvedena slova *smutnit* a *smutit*, které je synonymické k výrazu *rmoutiti*. Dále jsou zde uvedeny zajímavé výrazy zachycující přechody mezi smutkem a jinými pocity: *smutnokrásný*, *smutnoveselý*, *smutnokyslelý*, případně výraz *smutnosmutný*.

Nejširší a nejkomplexnější škálu výrazů, které jsou významově blízké výrazům radost a smutek shromažďuje *Tezaurus jazyka českého: slovník českých slov a frází souznačných, blízkých a příbuzných* (2007, s. 431; 944), níže uvedené příklady jsou pouze výběrem z nich. K výrazu radost uvádí *Tezaurus jazyka českého* synonyma: *příjemná věc*, *rozjaření*, *schvalování*, *spokojenost*, *uspokojení*, *štěstí*, *libost*, *škodolibá radost*, *tělesný požitek*, *veselí*, *veselost*, *zábava*. Synonymy ke slovu radostný jsou: *bavící se*, *blážený*, *jásavý*, *příjemný*, *požitkářský*, *rozjařilý*, *spokojený*, *šťastný*, *veselý*, *zábavný*. Radostná, radostný či radostné může být nálada, událost, pokřik, provolávání či volání.

⁸ Jan Huleja ve své práci (*Teorie rámců a její edukační možnosti*, 2018) využil empirických dat získaných dotazníkovým šetřením k tomu, aby zrekonstruoval a zaktualizoval jazykový obraz Ostravy a jejích obyvatel.

K pojmu smutek (tamtéž, s. 431, 998) jsou uvedeny výrazy: *chmura, malomyslnost, nešťastnost, pohřební obřad, sklíčenost, smuteční šaty, trápení, výčitky svědomí, zármutek, ztráta blízkého, zoufalství, žal*. Synonymy ke slovu smutný jsou: *budící soucit, nešťastný, ošklivý, skleslý, sklíčený, smolný, smutný, trudomyslný, truchlivý, zachmuřený, zarmoucený*. Smutná může být nálada či dohra. Je zajímavé, že zatímco pojem radost je v *Tezauru jazyka českého* uveden jako samostatné heslo, pojem smutek je začleněn v rámci hesla zármutek.

Slovník českých synonym a antonym (2012, s. 368) je oproti *Tezauru jazyka českého* stručnější. Na rozdíl od jiných slovníků ale uvádí ke každému z hesel i několik výrazů opačného významu. Vzhledem k tomu, že jsou zde výrazy radost a smutek definovány jako antonyma poskytuje vždy popis jednoho z hesel vzhled do toho druhého. K výrazu radost jsou zde uvedena synonyma: *veselí, nadšení, potěšení* a antonyma: *smutek, zármutek* a *žalost*. Synonymy k výrazu radostný jsou: *šťastný, veselý, příznivý* a antonymy jsou: *smutný, zarmoucený a truchlivý*. Heslo radovat se je doplněno výrazy: *těšit se, mít radost, bavit se, veselit se, jásat* a antonymy: *smutnit, truchlit, rmoutit se a tesknit*. K heslu smutek je kromě již zmíněných výrazů uvedeno rovněž: *žal, hoře a truchlit* (držet smutek), antonyma odpovídají výrazu radost a jeho synonymům. V případě výrazu smutný je doplněno synonymum *nešťastný, zasmušilý, zarmocující*, doplněno je také antonymum *usměvavý* (tamtéž, s. 415).

V *Příručním slovníku jazyka českého* (PSJČ, <http://psjc.ujc.cas.cz>) je k oběma zkoumaným pojmům uvedeno více významů, které jsou vždy doplněny citacemi z literárních děl dokládajícími tento konkrétní způsob užití. Slovo radost je vyloženo jako:

1. „*stav mysli způsobený něčím příjemným pro člověka šťastným a projevující se obvykle veselím, potěšením.*“ Lze si všimnout, že je tato definice složena z výrazů, které předchozí slovníky definují jako synonyma pro výraz radost. Citace z literárních děl zahrnují slovní spojení: *plna radosti, naplnit duši radostí, mnout si ruce radostí, bylo mi radostí, bylo její radostí, radost ze života, čekat radost* (rodinu). Objevují se zde rovněž významy, které oproti předchozím odkazují spíše než k příjemnosti nějaké skutečnosti k její míře: *jedna radost* (náramně), *až radost* (velmi) *apod.*

2. „**věc nebo osoba, kterou máme rádi, která nám působí radost a potěšení.**“ Tento význam je velmi blízký tomu prvnímu. V citacích se zde objevují vazby: *jeho jediná radost, radosti mateřské, radosti manželské, radosti a žaly věků*. Často jsou užity ve smyslu ztráty této jediné radosti.
3. „**radost věčná**“ nebo „**blaženost věčná.**“ Jde o lidový obrat, který je používán v řeči o zemřelé osobě a vyjadřuje přání šťastného posmrtného života. Konkrétními příklady z textů jsou: *Pánbůh jí dej věčnou radost, dejž mu bůh radost věčnou*.
4. „**radovánka, veselí.**“ Tento význam bývá obvykle vyjádřen pomocí množného čísla: „**radosti**“. Konkrétními příklady užití jsou: *posvicenská radost, radosti světské, konec radosti*.

Slovo smutek je vyloženo jako:

1. „**sklíčenost myslí, zármutek (op. radost, veselost).**“ Za povšimnutí stojí, že se zde vyskytuje odkaz k heslu radost, což poukazuje na antonymii těchto pojmů, nicméně u hesla radost ke smutku odkazováno není. Uvedenými příklady užití výrazu smutek v umělecké literatuře jsou zde: *více smutku, než radosti rostlo pod touto střechou, tíha na myslí, neurčitý smutek, i ty můj smutku*.
2. „**smutný, ponurý vzhled.**“ Zde jsou uvedené citace rozsáhlejší: *šum vody dodával mrtvu zimního dne ještě více smutku, bóra (...) zavinila ten holý smutek horvatského přímoří*. V obou případech se jedná o popis zpustlé ponuré krajiny, která v pozorovateli vyvolává pocit smutku.
3. „**určitý čas po úmrtí někoho blízkého společensky vyjadřovaný smutečným šatem nebo páskou a vzdalováním se od zábav.**“ V tomto případě je výraz smutek spojen se situací, která jej vyvolala (s úmrtím). Je synonymický k výrazu truchlení či zármutek, jak jej definuje Stuchlíková (viz kap 3.1.2.). V tomto významu se zároveň odráží konvenční, společensky schvalovaný způsob, jak toto truchlení vyjadřovat. Uvedenými příklady užití jsou zde: *posečkati až po smutku, zde smutek zaň odbyla*.
4. „**oblek, páska nebo jiné odznaky nošené po smrti někoho blízkého.**“ Tento význam úzce souvisí s předchozím. Postihuje v sobě významový posun od truchlení jako emocionálního stavu k oděvu či předmětu, který jej symbolizuje. Jedná se tedy o synekdochu. Konkrétní příklady zde jsou: *odložila smutek, přišítí smutek na klobouky a rukávy, černé šaty, jako by ustavičně po někom smutek nosil*.

5. „*proužky nečistoty za nehty*.“ Jedná se o lidový význam vycházející z žertovného přirovnání špíny za nehty k výše popsanému smutečnímu oblečení či černým páskám symbolizujícím truchlení (viz kolokaci *smutek za nehty* in *Český slovník věcný a synonymický*). Zde je uveden příklad: *o nehtech hlubokého smutku*.

Obě dvě slova jsou v PSJČ nejprve spojována se stavy mysli. Jde totiž o jejich nejrozšířenější význam, se kterým ve větší či menší míře souvisejí i významy ostatní. Druhý z významů se od popisu daného stavu mysli posouvá k tomu, co jej způsobuje (*oblíbená věc* či *osoba*, popř. její *ztráta*). Také následující významy se odkazují k emoci, jejíž název nesou (*radovánka* – radostná událost, oslava; *smutek* – truchlení, smuteční oděv). V rámci uvedených významů se ve velké množství objevuje souvislost se smrtí a jejím prožíváním (*radost věčná, držet* či *nosit smutek za zemřelého*). I zde se objevují odkazy k antonymii pojmů *radost* a *smutek*. Častěji jsou však uváděny u slovníkového hesla *smutek*.

Velmi podobně jsou slova *radost* a *smutek* vyložena *Slovníkem spisovného jazyka českého* (SSJČ, <https://ssjc.ujc.cas.cz>), který místy doslovně přebírá významy a příklady užití z *Příručního slovníku jazyka českého* a místy doplňuje další kolokace. Tyto kolokace jsou za účelem rozšíření jazykového obrazu zkoumaných výrazů uvedeny níže, shodné kolokace jsou vynechány. I zde je uvedeno více významů. Podle *Slovníku spisovného jazyka českého* je *radost*:

1. „*stav, pocit duševní pohody, spokojenosti, potěšení, uspokojení, veselí, vyvolaný něčím příznivým příjemným ap. (op. smutek, zármutek)*.“ Uvedeny jsou zde kolokace: *radost z úspěchu, z práce, ze života, z dítěte*. *Radost* může být: *pravá, dětská, škodolibá, mateřská*. *Radost* lze někomu: *udělat, zkazit*. Lze *prožívat velkou radost, rozplakat se radostí*, případně *dělat něco s radostí* či *ke své (něčí) radosti*. Něco může: *být radostné* či *radostí* (potěšením). Můžeme někomu *dát něco pro radost*. *Radost* se může projevovat na těle (viz somatickou frazeologii kap. 2.2.): *mít oči plné radosti, srdce se rozbušilo* či *poskočilo radostí, mnout si ruce radostí*. Také je zde uveden frazém: *mladost – radost*.
2. „*osoba nebo věc, která někomu působí potěšení*.“
3. „*radovánka, veselí, záliba*.“

Druhý a třetí význam je včetně příkladů svého užití totožný jako v *Příručním slovníku jazyka českého*. Na rozdíl od předchozího zdroje zde není *radost věčná* uvedena jako samostatný význam.

Význam slova smutek je *Slovníkem spisovného jazyka českého* vyložen jako:

1. „*sklíčenost myslí; zármutek, žal, žalost (op. radost, veselost)*.“ Oproti předchozímu zdroji jsou zde uvedeny kolokace: *cítil smutek, byl pln smutku, neštěstí naplnilo srdce všech hlubokým smutkem* (viz metaforu člověk je nádobou na emoce kap. 2.3.1.), *smutek z loučení, smutek z osamělosti* (viz příčiny smutku podle Stuchlíkové kap.3.1.2.), *smutek podzimní krajiny*. Doplněn je také lidový význam: *mít hlavu ve smutku* (mít starosti).
2. „*určitý čas po smrti někoho blízkého, kdy pozůstalí nosí smuteční šat nebo pásku a neúčastní se zábav*.“ Tento význam je parafrází významů z předchozího zdroje. V kolokacích jsou zde navíc uvedeny příklady: *svatba bude až po smutku, držet smutek, krátký smutek*.
3. „*smuteční šat u nás černé barvy*.“ Příklady kolokací zde jsou: *nosit smutek, být v hlubokém smutku, dal si smutek na rukáv*. Pod tento význam je zde (na rozdíl od PSJČ, který jej vyděluje jako samostatný význam) zahrnut i lidový výraz *mít smutek* (špínu) *za nehty*.

Lze si povšimnout, že *Slovník spisovného jazyka českého* definuje radost a smutek velmi podobně jako *Příruční slovník jazyka českého*, který místy používá jako svůj zdroj. Některé významy jsou zde obohaceny o další synonyma či kolokace. Jiné jsou zahrnuty významu jediného (*smutek krajiny, smutek za nehty*), čímž dochází k tomu, že *SSJČ* rozlišuje u výrazů radost a smutek oproti *PSJČ* méně různých významů. Ve *Slovníku spisovného jazyka českého* nacházíme obecně stručnější a novodobější příklady užití daných výrazů v textu.

V *Etymologickém slovníku jazyka českého* (2010, s. 504; 563) je slovo radost zahrnuto v rámci výkladu slova *rád*, od kterého je původně odvozeno. Původ slova rád a jeho modifikace ve slovo radost je zde vykládán prostřednictvím staroslověnského *rabъ, radostъ, radošta*. Ve staročeštině pak bylo toto slovo často užíváno v sedmém pádě množného čísla, např. ve frázi *plakati radoščemi*. Slovo smutek je zde uvedeno v rámci výkladu slova *smutný* a je prostřednictvím svých překladů do jiných slovanských jazyků

(ukr. *smútok*, r. *smútnyj*, *smúta*) spojeno s významy nejasný, nezřetelný a nepokoj, který se jak v těchto jazycích, tak i v češtině pojí s nepokojem duševním.

Posledním zdrojem, kterého je v této práci užito pro sběr systémových dat, je *Slovník české frazeologie a idiomatiky* (2009). Z pěti dílů tohoto slovníku je zde čerpáno z těch, ve kterých se vyskytují výrazy radost a smutek: **2, Výrazy neslovesné, 3, Výrazy slovesné a 4, Výrazy větné**. Také zde výklady sledovaných pojmů korespondují s významy, které byly uvedeny výše. Ve *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* jsou významy sledovaných výrazů analyzovány a popsány podrobněji, jsou zde také uvedeny jejich vzájemné vztahy.

Ve druhém díle *Slovníku české frazeologie a idiomatiky*, který se zabývá **neslovesnými výrazy** je výraz radost zahrnut v heslech: **radosti a slasti (života)** ve smyslu: *všechny pěkné a příjemné stránky lidského života*, dále: **radosti a strasti (života)**, což je vysvětleno jako: *všechny stránky lidského života, příjemné i zlé, jak za sebou v průběhu doby následují, popř. se střídají, všechno, co s sebou život přináší*. Dalším uvedeným frazémem je: **dětská radost**, ta je popsána jako: *stav, pocit duševní pohody vyvolaný něčím příznivým, příjemným a projevovaný s nezakrývaně upřímným (až naivním) veselím jako bývá u dětí*, jako příbuzné frazémy jsou zde doplněny: *v návalu radosti, nespoutaná radost, nelíčená radost*. **Nelíčená radost** je zde uvedena jako samostatné heslo vysvětlené totožně jako dětská radost, až na obměnu: *(...) projevovaný nezakrývaným a nepředstíraným veselím*. Příkladem užití této fráze je: *viděl jsem v jeho očích nelíčenou radost*. Podobně jako v *PSJČ* a *SSJČ* se i zde objevuje fráze: **jedna radost**, které může být užito buď v jejím běžném smyslu: *tak, takový, že to vzbuzuje uspokojení potěšení* (př.: *mají kluka jedna radost, ujaly se jedna radost*), nebo také ironicky, kdy označuje: *výjimečně velkou míru n. zesiluje význam výrazu označujícího něco nežádoucího* (př.: *úplatkářství kvetlo jedna radost*). Poslední uvedenou frází je zde slovní obrat: **k mé (tvé, ...) (velké / nemalé) radosti**, který slouží jako zdvořilostní prostředek k: *vyjádření potěšení mluvčího (n. účastníka děje) s obsahem výpovědi* (*Slovník české frazeologie a idiomatiky*, 2009a, s. 291).

Zatímco heslo radost se ve druhém díle *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* vyskytovalo hojně a zahrnovalo různé významy, výskyty výrazu smutek jsou méně početné i méně rozmanité. Neslovesným frazémem obsahujícím výraz smutek je **hluboký smutek**, ke kterému jsou přiřazeny dva různé významy. Zprv se jedná o: *s upřímným*

citem prožívaný zármutek, žal, zvláště při smrti někoho blízkého, zadruhé jde o: kompletně černý, tmavý šat nošený podle konvence na pohřbu blízké osoby, popř. i nadále po určitou dobu po její smrti. Frazémem synonymickým k prvnímu významu frazému *hluboký smutek* je také *orfický smutek n. smutek Orfeův*, který odkazuje k Orfeovi, pěvci z řecké mytologie truchlícímu nad smrtí své manželky Eurydiky (tamtéž, s. 325).

Ve třetím díle *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* věnovaném *slovesným výrazům* je výraz *radost* zahrnut v heslech: *být / bejt někomu jediná radost / jedinou radostí někoho* (*být někomu jediným, popř. posledním potěšením, povzbuzením*), *být / bejt radostí (celý / celej) bez sebe* (*mít nadšenou radost a projevovat ji*), *dělat někomu radost* (*působit někomu potěšení*), *dělat / udělat něco / někomu pro radost* (*((u)dělat něco a (chtít) ho tak potěšit*), *dělat / udělat něco s radostí* (*ochotně, popř. a laskavě něco (u)dělat a vyhovět tak někomu*), *dočkat se radosti na někom* (*najít (zdroj) radosti a uspokojení v někom, zažít radost díky někomu; být chováním n. prací někoho radostně odměněný*), *dopřát / dopřávat někomu (tu) radost* (*nerušit někoho a nekazit mu jeho potěšení; splnit někomu jeho přání n. mu ho dovolit, tolerovat*), *zkazit někomu radost* (*opak předchozí fráze*), *jít (někomu) jedna radost* (*jít, pokračovat, probíhat velmi rychle, dobře a uspokojivě*), *mít radost ze života* (*spontánně, vesele a radostně něco prožívat a projevovat; živě se něčím bavit; cítit se radostně, optimisticky a projevovat to*), *mít po radosti, mít zkaženou radost* (*být zklamaný a nemoci se už na něco n. z něčeho těšit*), *přijmout někoho / něco s nelíčenou radostí* (*přijmout, přivítat někoho, něco upřímně, opravdově a obv. i srdečně*), *skákat, vyskakovat radostí (až do stropu)*, (*viz metaforu: šťastný je nahoře; smutný je dole kap. 3.1.1.*), (*mít velkou nadšenou radost a projevovat ji nápadně a prudce*), *šilet radostí* (*mít nesmírnou radost; být zcela zachvácen radostí a divoce ji projevovat*), *zářit radostí (že / nad něčím)* (*mít velkou radost a dobrou náladu a projevovat ji; usmívat se, tvářit se radostně*), *zřít se radostí a slastí života* (*přestat se zajímat o (povrchní a) vnější příjemné, zábavné stránky života a začít žít asketicky, v odříkání*) (*Slovník české frazeologie a idiomatiky, 2009b, s. 657-658*).

Také v tomto případě je počet frází zahrnujících výraz *smutek* výrazně nižší než těch pojednávajících o *radosti*. Jejich výklady jsou zpravidla stručnější nebo nejsou uvedeny. Jedná se o hesla: *mít smutek za nehty* (*mít pod nehty na ruce nápadnou, tmavou špínu*), *nosit (po někom) smutek* (*vyjadřovat svou pietu a smutek (po někom) střízlivým a obv. tmavším oblečením, popř. černou smuteční páskou*), *pocítit / pocít'ovat smutek*, *oddávat se smutku*, *zaplášit smutek*, *vyvolat v někom smutek* (*rozesmutnit*), *mít*

smutek, držet smutek / chodit ve smutku. Nižší počet frazémů zahrnujících výraz smutek lze zdůvodnit užíváním jiných, synonymních výrazů, jimiž bývá tato emoce vyjadřována, např. *neštěstí, trápení, zármutek, žal* apod (tamtéž, s. 742).

Čtvrtý díl *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* mapující **větné výrazy** předkládá rovněž více frází vztahujících se k heslu radost než k heslu smutek. Následující fráze úzce souvisejí s významy sledovaných pojmů uvedenými a rozebranými výše, proto není nutné je všechny opět vysvětlovat. V tomto slovníku jsou u radosti uvedeny frazémy: *Sdílená radost je dvojnásobná radost a sdílená bolest je poloviční bolest. / Sdílená radost dvojnásobná radost, sdílená bolest poloviční bolest. / Sdílená radost je dvojnásobná radost.; Radost mu kouká z očí.* (somatická frazeologie); *To bylo radosti na Starým bělidle!*, zde se jedná o odkaz na dílo *Babička* od Boženy Němcové (*žertovně n. posměšně o (...) reakci na obv. menší dar, dobrou zprávu ap. (...) projevovali nad tím dětinské nadšení, ačkoliv nešlo o nic zvláštního, byla to jen drobnost*); *To je radost!* (*povzdech nad nepříznivou, nepříjemnou, složitou a nečekanou situací problémem ap.*); *To byla jeho jediná radost. / Byla to jeho jediná radost.; Je radost (Inf).* (*hodnocení příjemného zážitku z činnosti a pocitu při něm*), *Dopřej mu tu radost.; Mám z tebe / z toho radost.; No ten bude mít radost.* (ironicky řečeno: *neuslyší to rád, bude to pro něj přítěž n. zklamání*); *Je radost ho poslouchat / se na něj dívat.* (*je příjemné ho sledovat a obdivovat jeho schopnost, obratnost, zručnost*); *Udělal si / jsi mu radost.; Jedna radost!; S radostí!; Radujte se, veselte se!;* (*Slovník české frazeologie a idiomatiky, 2009c, s. 752-753*).

Větné výrazy obsahující slovo smutek jsou: *Sdílený smutek / zármutek je poloviční smutek.; Padl na něj smutek.* (viz metaforu: šťastný je nahoře; smutný je dole kap. 3.1.1.), *Můj ty smutku!* (*v povzdechu, popř. soucitně vůči druhému (...) je to nepříjemné a mrzí mě to*); (tamtéž, s. 828).

Ve všech sledovaných případech se ve *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* vyskytoval výraz radost hojněji než výraz smutek. Dá se tedy říci, že česká frazeologie využívá tohoto slova častěji a spojuje ho s více významy (než slovo smutek), čímž vytváří a reprodukuje značnou část jeho jazykového obrazu. K vysvětlení jednotlivých frází pojednávajících o radosti je užito velké množství synonym, díky čemuž získává pojem radost mnoho různých (příbuzných) významů. Slovo smutek se v české frazeologii vyskytuje méně, příklady jeho užití často přímo vycházejí z jeho základních významů

popsaných výkladovými slovníky (sklíčenost myslí, období po úmrtí, smuteční oděv). V případě smutku rovněž není užíváno k tak velkého množství synonym jako v případě radosti. Jazykový obraz smutku tak zůstává jednotvárnější a jednoznačnější.

Zkoumání jazykového obrazu radosti a smutku prostřednictvím systémových dat obsažených ve slovnících pomohlo stanovit základní významy těchto pojmů. V nejobecnější rovině se jedná o duševní stavy či stavy myslí, u kterých bývá zpravidla poukazováno na jejich protikladnost, antonymii. Další významy pojmů radost a smutek bývají odvozené od tohoto primárního významu. Jedná se obvykle o příčiny, projevy či symboly těchto pocitů a jejich prožívání. K radosti bývá připojováno adjektivum příjemný. Adjektiva pojící se ke smutku bývají rozmanitější, často však obsahují předponu ne-, jejímž prostřednictvím dochází k negaci původního slovního významu (nepříjemný, nešťastný, neveselý). Výrazy radost a smutek mají velké množství synonym, která je na jedné straně zastupují a na druhé straně obohacují a rozvíjejí jejich významy tím, že k nim vytvářejí různé nuance. Důležitou část výkladů hesel radost a smutek v *Příručním slovníku jazyka českého* a *Slovníku spisovného jazyka českého* tvoří právě různá synonyma těchto pojmů. Největší množství synonymických výrazů je obsaženo v *Tezauru jazyka českého*. Nejobvyklejšími synonymy výrazu radost jsou *veselí* a *spokojenost*. Nejčastějšími synonymy výrazu smutek jsou *zármutek* a *žal*. Ve většině zkoumaných slovníků jsou počty synonym, antonym, významů či kolokací uvedených k pozorovaným pojmům vyvážené. Opačný případ nastává pouze v případě *Slovníku české frazeologie a idiomatiky*. Zde jsou o mnoho četnější fráze vztahující se k výrazu radost. Z toho vyplývá, že česká frazeologie více reflektuje, ale také rozvíjí jazykový obraz radosti než jazykový obraz smutku.

Analýza systémových dat poskytla širokou škálu synonym k výrazům radost a smutek. Vymezila hlavní významy těchto pojmů. Potvrdila také protikladnost výrazů radost a smutek, která se v odborné lingvistické literatuře projevovala tendencí umisťovat tyto emoce na protilehlé póly pomyslných škál. Ze systémových dat vyplynula také skutečnost, že se slovo radost vyskytuje ve výrazně větším množství frází než slovo smutek. Vysvětlení této skutečnosti nabízí studie: *Čelem k teorii pojmových profilů: nové možnosti slovníkového výkladu somatismů* (Vaňková, Čurdová in *Didaktické studie*, 2014, s. 66; 69; 74). Pojmové profily jsou zde autorkami popsány jako varianty interpretovaných pojmů. Nejedná se tedy o samostatné významy slov, ale o tzv. podvýznamy zakládající se na zdůrazňování a analyzování různých aspektů jejich

jednotlivých významů. Rozlišování pojmových profilů tak umožňuje detailnější strukturaci slovníkového hesla. Aplikujeme-li tento přístup na námi sledované pojmy, zjistíme, že významy slova smutek prakticky nezahrnují žádné další podvýznamy/profilu (viz výše). Nicméně u slova radost můžeme kromě jeho primárních významů sledovat také profily: míry (*šlo to jedna radost*), zdvořilostní fráze (*je mi radostí, k mé radosti, s radostí*). Různé pojmové profily slova radost tak rozšiřují množství frází, v nichž se toto slovo vyskytuje, čímž následně navyšují i množství jeho výskytů v rámci textů (viz kap. 4.3.).

4.3. Textová data

V této kapitole zkoumáme radost a smutek pomocí analýzy textových dat. K realizaci tohoto záměru používáme **Český národní korpus (ČNK) SYN2020**.⁹ Korpus SYN2020 je synchronní, reprezentativní, referenční korpus psané češtiny z let 2015–2019. Navazuje na jazykové korpusy SYN2000, SYN2005, SYN2010 a SYN2015. Podobně jako tyto předchozí korpusy zachycuje zejména jazyk posledních pěti let předcházejících jeho vydání. Zahrnuje 10 milionů textových slov. Reprezentativnost korpusu SYN2020 spočívá ve stejné míře zastoupení textů z oblasti beletrie, odborné literatury a publicistiky (<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn202>).

V této analýze textových dat zkoumáme výskyty lemmat **RADOST** a **SMUTEK** v rámci korpusu SYN2020. Místy je doplňujeme lemmaty **RADOSTNÝ**, **SMUTNÝ**, **RADOVAT SE**, **SMUTNIT**. Je zde provedeno porovnání míry jejich výskytů v tomto korpusu. Zásadní část této kapitoly tvoří analýza kolokací, ve kterých se zkoumaná slova objevují. Jednotlivé kolokace jsou rozříděny podle slovních druhů výrazů pojících se se zkoumanými slovy. Dále analyzujeme frekvenci výskytů sledovaných slov ve stylově různých druzích a žánrech textů. V této části práce čerpáme rovněž z vlastního subkorpusu zaměřeného na intencionální texty pro děti a mládež.

V korpusu SYN2020 má podle aplikace KonText lemma **RADOST** **16 050 výskytů**, i.p.m.¹⁰ 131,74. Z tohoto množství je **325 výskytů** výrazu **RADOST** obsaženo

⁹ Jazykový korpus je soubor mluvených i psaných textů převedených do elektronické podoby. S ohledem na své zaměření předkládají jazykové korpusy autentické soubory textů reprezentující konkrétní jazyk či jeho vybranou oblast, čímž nám umožňují zkoumat zvolené výrazy v jejich přirozeném kontextu (<https://wiki.korpus.cz/doku.php>).

¹⁰ i.p.m. je zkratka z anglického instance per million. Jde o jednotku relativní frekvence výskytu zkoumaného výrazu v textu nebo korpusu o délce 1 milion slov (<https://wiki.korpus.cz/doku.php/pojmy:ipm>).

v textech evidovaných jako literatura pro děti a mládež. Lemma **SMUTEK** má podle aplikace KonText ve stejném korpusu **3 611 výskytů**, i.p.m. 29, 64. Do této sumy je zahrnuto **71 výskytů** výrazu SMUTEK v textech z oblasti literatury pro děti a mládež (Tab. 1; Tab. 2). Ke správnému určení relativní frekvence sledovaných slov v textech určených dětem a mládeži je třeba využít vlastního subkorpusu, i.p.m. slova RADOST je 150,32 a i.p.m. slova SMUTEK je 32,84. Nepoměr četnosti výskytů sledovaných výrazů je velmi nápadný. Z korpusových dat vyplývá, že se pojem RADOST (alespoň v tomto konkrétním korpusu) vyskytuje více než 4x častěji než pojem SMUTEK. Obdobnou situaci lze pozorovat i v korpusu intencionální literatury pro děti a mládež.

Tabulka 1 - Frekvence výskytu sledovaných výrazů v korpusu SYN2020

lemma	počet výskytů	i.p.m
<i>radost</i>	16 050	131,74
<i>smutek</i>	3 611	29,64

Tabulka 2 - Frekvence výskytu v subkorpusu textů pro děti a mládež

lemma	počet výskytů	i.p.m.
<i>radost</i>	325	150,32
<i>smutek</i>	71	32,84

Tento jev může mít hned několik příčin, které spolu více či méně souvisejí. Nejprve zmiňme ty obecnější, které vycházejí z teorií a pozorování popisovaných v předchozích kapitolách této práce. Prvním z možných vysvětlení je samotný rozdíl mezi sledovanými emocemi a způsoby jejich prožívání. Zatímco radost se pojí se společenskostí, sdílením, tedy i sdílností (která se může projevovat nejen v mluvené, ale i psané realizaci řeči), smutek a jeho prožívání souvisí s uzavřeností, odstupem, mlčenlivostí, až nedsílností (viz kapitolu 3.1.1.). S tímto faktem souvisí rovněž tendence propojovat radost s hojností a smutek s nedostatkem (viz tamtéž). Existuje tedy možnost, že je hojnější míra užívání výrazu RADOST než výrazu SMUTEK ovlivněna samotnými vlastnostmi a dynamikou těchto emocí.

Druhou z možných příčin je rozdílný počet významů a významových variant připisovaných radosti a smutku. Tendence k hojnějšímu a mnohoznačnějšímu užívání výrazu RADOST, než výrazu SMUTEK je patrná zejména ve frazeologii (viz kapitolu 4.2.).

Lze tedy odvodit, že vzhledem k tomu, že se výraz RADOST vyskytuje ve větším množství frází, bude úměrně tomu vyšší i frekvence jeho výskytů v rámci textů. Tato příčina obrací pozornost k otázce kolokací, kterou se budeme hlouběji zabývat v následujících odstavcích.

Třetí příčinou je rozdílnost modifikací, v nichž se pozorované výrazy vyskytují. Slova RADOST a SMUTEK jsou významově protikladná podstatná jména. Oba dva tyto výrazy vyjadřují určitou emoci, nicméně v textu se každé z nich chová odlišně. Zatímco výraz RADOST ve spoustě případů svého užití mění pouze tvar, u výrazu SMUTEK nežádka dochází k jeho modifikaci v přídavné jméno SMUTNÝ. K této změně dochází, protože se výrazy RADOST a SMUTEK hojně pojí se slovesy vyjadřujícími jejich prožívání (viz kap. 3.1.1.). Lemmatem,¹¹ které se nejčastěji pojí s výrazem RADOST, je výraz **MÍT**, čímž vzniká kolokace **MÍT RADOST**. Ta se v korpusu SYN2020 vyskytuje **1 592x**. V případě výrazu SMUTEK je situace složitější. Nejpočetnějším lemmatem předcházejícím výrazu SMUTEK totiž není slovesný výraz, nýbrž spojovací výraz **A**. První slovesné lemma předcházející výrazu SMUTEK se podle aplikace KonText řadí až na desáté místo, jedná se o výraz **BÝT**, který zde má pouze 54 výskytů. Pokud ovšem využijeme zmíněné modifikace lemmatu SMUTEK v lemma SMUTNÝ, vznikne kolokace **BÝT SMUTNÝ**, která má v korpusu výrazně vyšší zastoupení, a to **988 výskytů**. V okamžiku, kdy proti sobě již nestojí výrazy **RADOST** a **SMUTEK**, ale kolokace **MÍT RADOST** a **BÝT SMUTNÝ** (Tab. 3), je rozdíl mezi sledovanými pojmy menší.

Tabulka 3 - Frekvence výskytu vybraných kolokací v korpusu SYN2020

lemma	počet výskytů	i.p.m.
<i>mít radost</i>	1 592	13,07
<i>být smutný</i>	988	8,11

I v tomto případě se v textech častěji vyskytují výrazy spojené s prožíváním radosti než výrazy spojené s prožíváním smutku. Podobně tomu je i v případě opozice lemmatu **RADOVAT SE**, 817 výskytů a lemmatu **SMUTNIT**, 147 výrazů.

¹¹ Lemma znamená reprezentativní slovníková podoba slova. U sloves se jedná o jejich infinitivní tvary (mít, být), dané lemma v sobě zahrnuje také všechny ostatní tvary daných sloves (<https://wiki.korpus.cz/doku.php/pojmy:lemma>).

Opačnou situaci můžeme pozorovat pouze v případě porovnání lemmat **RADOSTNÝ**, 1 576 výskytů a **SMUTNÝ** 5 562 výskytů (Tab. 4).

Tabulka 4 - Frekvence výskytu modifikací vybraných výrazů v korpusu SYN2020

lemma	počet výskytů	i.p.m.
<i>radovat se</i>	817	6,71
<i>smutnit</i>	147	1,21
<i>radostný</i>	1 576	12,92
<i>smutný</i>	5 562	45,65

Z výše analyzovaných korpusových dat vyplývá, že namísto toho, aby byly výrazy spojené s prožíváním radosti a smutku modifikovány ve slovesa (**RADOVAT SE**, **SMUTNIT**), vyskytují se v textech spíše jako součást kolokací zahrnujících jiný slovesný výraz (**MÍT RADOST**, **BÝT SMUTNÝ**). U výrazu **SMUTEK** pak hojně dochází k modifikaci ve výraz **SMUTNÝ**, který počtem svých výskytů více než 3,5x přesahuje počet výskytů výrazu **RADOSTNÝ**. Můžeme si také všimnout, že lemma **SMUTNÝ** v míře frekvence užití překonává o téměř 2 000 výskytů i samotné lemma **SMUTEK**. Ze všech výše analyzovaných výrazů se však v textech nejčastěji vyskytuje výraz **RADOST**.

V následujících odstavcích jsou analyzována slova, která se nacházejí na pozicích před nebo za pojmy **RADOST** a **SMUTEK**,¹² čímž mezi danými slovy vzniká (méně či více) ustálené spojení neboli **kolokace**. Pojem kolokace ovšem dodnes není jednoznačně terminologicky vymezený (<https://wiki.korpus.cz/doku.php/pojmy:kolokace>). V této práci se tedy zaměřujeme na spojení, která jsou v korpusu SYN2020 vyhodnocena pomocí aplikace KonText jako nejpočetnější. Jednotlivá slova pojící se s pojmy **radost** a **smutek** jsou zde rozříděna podle své příslušnosti ke slovním druhům. U každého ze zkoumaných slovních druhů uvádíme ta spojení, která považujeme za nejústálenější, případně taková, která nějakým způsobem korespondují s výše analyzovanými jazykovými obrazy zkoumaných emocí.

Podle dat získaných z korpusu SYN2020 slovu **RADOST** nejčastěji předcházejí **slovesa** (4 475 výskytů z 16 505). Nejhojněji jsou zde zastoupena slovesa: **MÍT** (1 592 výskytů), **UDĚLAT** (643 výskytů), **BÝT** (570 výskytů), **DĚLAT** (307 výskytů). Tato slovesa

¹² U plnovýznamových slovních druhů sledujeme pouze pozici před zkoumanými pojmy, u neplnovýznamových slovních druhů sledujeme také pozici za zkoumanými pojmy.

se se slovem RADOST pojí v běžně užívaná slovní spojení či frazémy: **MÍT RADOST, UDĚLAT RADOST, JE RADOST, BÝT RADOSTÍ, DĚLAT RADOST.** Dalšími slovními spojeními, která vznikla tímto způsobem jsou: **PŘINÁŠET RADOST, ROZDÁVAT RADOST, SKÁKAT RADOSTÍ, KAZIT RADOST, ZÁŘIT RADOSTÍ, CÍTIT RADOST, NAPLŇOVAT RADOSTÍ, POSKOČIT RADOSTÍ, KŘIČET RADOSTÍ, ROZZÁŘIT RADOSTÍ** apod. Uvedené kolokace korespondují s výše popisovanými schémata: RADOST JE ENTITA UVNITŘ ČLOVĚKA, RADOST JE HOJNOST, RADOST JE NAHOŘE, RADOST JE HLUČNÁ (viz kap. 3.1.1.), poukazují také na schéma RADOST JE ZÁŘE A JAS. Radost je zde prezentována rovněž jako předmět,¹³ který můžeme vlastnit, můžeme jej také předat někomu jinému či se o něj podělit, nebo v opačném případě o něj někoho připravit.

Dalším slovním druhem předcházejícím slovu RADOST jsou **přídavná jména** (3 446 výskytů). Nejobvyklejšími spojeními zde jsou: **VELKÁ RADOST, OBROVSKÁ RADOST,** dále také **VELIKÁ RADOST, OHROMNÁ RADOST, PLNÝ RADOSTI, MALÉ RADOSTI, DROBNÉ RADOSTI, ŽIVOTNÍ RADOSTI, ŠKODOLIBÁ RADOST, DĚTSKÁ RADOST, ČIRÁ RADOST, UPŘÍMNÁ RADOST, OPRAVDOVÁ RADOSTI.** Tato spojení odkazují k tomu, že radost je měřitelná. Radost bývá zmiňována zejména, dosahuje-li velké míry, případně pokud existuje větší množství jednotlivých radostí (zde je radost ztotožněna s konkrétní událostí, která ji vyvolala, viz kap. 4.2.). Kromě množství radosti bývá poměřována a zdůrazňována její opravdovost. Z uvedených příkladů je také patrné, že existují různé druhy radosti.

Slovu RADOST předcházejí také **zájmena** (1 985 výskytů). Ta ovšem nepatří mezi plnovýznamové slovní druhy, proto zpravidla pouze dotvářejí frázi založenou na kolokaci se slovesem: **MÍT Z TOHO TAKOVOU RADOST, UDĚLAT TU RADOST, BYLA TO RADOST, DĚLAT SAMOU RADOST, SAMOU RADOSTÍ POVYSKOČIT** apod. Zájmena se vyskytují také za sledovaným pojmem např.: **RADOST MI TO NEDĚLÁ.** Převahu zde mají zejména zájmena ukazovací.

Obdobná situace nastává i v případě **předložek.** Ty se také mohou vyskytovat jak před sledovaným pojmem (1 907 výskytů), tak za ním (2 416 výskytů): **ŽÍT S RADOSTÍ, UDĚLAT TO PRO RADOST, MÍT DŮVOD K RADOSTI, RADOST Z TOHO, RADOST ZE ŽIVOTA, RADOST Z POHYBU, RADOST Z NĚKOGO, RADOST Z NOVÉHO, RADOST Z ÚSPĚCHU, RADOST NAD TÍM, RADOST NAD MOŽNOSTMI** apod. Také zde jsou daná spojení pouze součástmi

¹³ A to i ze syntaktického hlediska

kolokaci či frazémů založených na vazbě zkoumané emoce se slovesem nebo podstatným jménem. Z kognitivního hlediska v těchto příkladech vystupuje radost jako příčina nebo následek určitého jednání. Radost může být také společníkem při nějakém počínání. Pokud se pojem RADOST spojuje s předložkou předcházející podstatnému jménu, poukazuje dané slovní spojení na umístění pocitu radosti v konkrétní části lidského těla (viz vtělesnost kap. 3.1.1.): **RADOST V SRDCI, S RADOSTÍ V OČÍCH, RADOST V HLASE**. Tato spojení nám tedy říkají, že je možné lokalizovat, ve které části těla dochází k prožitku nebo projevu této emoce.

V případě spojení pojmu RADOST a **podstatného jména** (1 211 výskytů) vznikají slovní spojení a fráze: **POCIT RADOSTI, PROJEV RADOSTI, SLZY RADOSTI, VÝKŘIK RADOSTI, RADOSTI ŽIVOTA, NÁVAL RADOSTI, VLNA RADOSTI** apod. Tyto kolokace vypovídají o prožívání radosti a jejích projevech. Jak již bylo uvedeno, (viz kap. 3.1.1.) právě tyto projevy jsou obvykle vnímány jako symboly dané emoce a mají univerzální platnost napříč různými kulturami. Podobně jako v případě přídavných jmen je zde tematizována zejména taková radost, která dosahuje velké míry. Radost tak lze přirovnat k vlně, která člověka zaplaví či k množství něčeho, co se na člověka naválí apod. Daná emoce zde není vnímána pouze jako entita uvnitř člověka, ale i jako prostředí, které člověka obklopuje (viz kap. 2.3.1. schéma: EMOCE JE NÁDOBA).

Ke slovu RADOST přiléhají také **spojky** (915 výskytů před ním a 1 590 za ním). Zde zpravidla dochází k připojení nějaké další pozitivní skutečnosti: **RADOST A ŠTĚSTÍ, RADOST A POTĚŠENÍ, NADĚJE I RADOST, RADOST A USPOKOJENÍ, RADOST A LÁSKA, RADOST A VESELÍ**, nebo naopak nějaké negativní skutečnosti: **RADOST A STRAST, RADOSTI I STAROSTI, BOLEST I RADOST** apod. V některých případech jsou pomocí spojek usouvztažněna obě sledovaná slova: **VE CHVÍLÍCH SMUTKU I RADOSTI, NAPLŇOVAT SRDCE RADOSTÍ I SMUTKEM**. Na základě spojek vznikají rovněž přirovnání: **ZÁŘIT RADOSTÍ JAKO MALÉ DĚCKO, POSKAKOVAT RADOSTÍ JAKO MALÁ HOLČIČKA, MÍT RADOST JAKO MALÝ KLUK** apod. Spojení slova RADOST se spojkami v sobě zachycují tendenci usouvztažňovat různé podobné či protikladné skutečnosti. Z kognitivního hlediska zde můžeme také sledovat ztotožnění radosti s malými dětmi a tím, jak se daná emoce projevuje na nich.

Slovními druhy, které se se slovem RADOST pojí v menší míře, jsou **příslovce** (349) a **číslovky** (215), nicméně i zde vznikají hojně užívané fráze, například obvyklé

přání: **HODNĚ RADOSTI** či fráze: **DOPŘÁT (SI) VÍC RADOSTI**, nebo naopak **DOPŘÁT (SI) JEN TROCHU RADOSTI**. V případě číslovek jde zejména o frázi: **(JÍT) JEDNA RADOST**, případně o přání: **MNOHO RADOSTI**. Tyto kolokace opět poukazují na představu, že lze vyjádřit míru a množství radosti a sklon zmiňovat ji zejména tehdy, je-li velká. Podobně jako u kolokací se slovesy zde vychází najevo lidská představa, že je radost entitou, kterou lze někomu dát (dopřát) nebo mu ji alespoň přát.

Na základě výše uvedených slovních spojení můžeme zmapovat část myšlenkového obrazu **radosti**. V tomto případě jsou to zejména způsoby a projevy jejího prožívání. Tuto skutečnost dokládá velké množství vazeb pojmu radost se slovesy, které svou početností přesahují vazby s ostatními slovními druhy. V menší míře ji dokazují i vazby s podstatnými jmény. Prostřednictvím vazeb s přídavnými jmény, příslovcí a číslovkami náš výzkum odhaluje představu o měřitelnosti radosti, dotýká se ale také existence různých druhů této emoce. Zmapované vazby s předložkami odkazují k možnosti radost lokalizovat, případně odhalit její zdroje. Mezi ty patří sám život nebo také úspěch, pohyb, dobré vztahy apod. Spojení se spojkami ji dávají do vztahů s pozitivními i negativními skutečnostmi. Dalším velmi podstatným zjištěním je tence zobrazovat radost jako předmět, který lze mít, udělat, sdílet či přát.

Slovu **SMUTEK** podle korpusu SYN2020 v nejvyšší míře předcházejí **přídavná jména** (668 výskytů z 3 611). Navzdory tomu, že jsou přídavná jména na této pozici zastoupena nejhojněji, není jejich převaha nad ostatními slovními druhy tak dominantní, jako tomu je v případě výskytu sloves na pozici předcházející slovu **RADOST**. Nejpočetnějšími a nejstálějšími spojeními přídavného jména a výrazu **SMUTEK** jsou: **HLUBOKÝ SMUTEK, VELKÝ SMUTEK, PLNÝ SMUTKU, STÁTNÍ SMUTEK, NÁRODNÍ SMUTEK** dále také **NEKONEČNÝ SMUTEK, NEVÝSLOVNÝ SMUTEK, NEURČITÝ SMUTEK, URČITÝ SMUTEK, TICHÝ SMUTEK, VNITŘNÍ SMUTEK, TEMNÝ SMUTEK**. Tyto kolokace odpovídají výše zmiňovaným schématům: **SMUTNÝ JE DOLE, EMOCE JE NÁDOBA** (viz kap. 3.1.1. a 2.3.1.), ale také **ČLOVĚK JE NÁDOBA NA EMOCE** (viz kap. 2.3.1.). Na základě těchto kolokací lze také říci, že: **SMUTEK JE TICHÝ, SMUTEK JE TEMNÝ**, na což jsme rovněž narazili výše, a to jak při psychologickém rozboru daných emocí (viz kap. 3.1.2.), tak při analýze systémových dat (kap. 4.2.). Uvedené příklady potvrzují protikladné vnímání a prožívání radosti a smutku, to se odráží zejména v užívání orientačních metafor připodobňujících tuto protikladnost k jiným protikladům (viz kap. 2.3.1.). Textová data dále potvrdila tendence připojovat ke slovům souvisejícím se smutkem předponu **ne-**, jejíž pomocí je

popřen původní význam daného slova (viz kap. 4.2.). Kolokace s přídavnými jmény také ukazují na to, že míra či velikost smutku bývá poměřována z hlediska jeho hloubky či délky trvání.

Dalším slovním druhem, který hojně předchází slovu SMUTEK jsou **slovesa** (584 výskytů). Počtem výskytů se tak přibližují přídavným jménům. Nejvyšší výskyt má na této pozici sloveso **BÝT**, nicméně zde zpravidla nedochází ke vzniku kolokaci (s výjimkou fráze: **TO BYLO SMUTKU**). Ve většině případů se totiž jedná o volná spojení. V případě spojení slova smutek s plnovýznamovým slovesem vznikají ustálenější slovní spojení: **DRŽET SMUTEK, CÍTIT SMUTEK (NAD TÍM), MÍT SMUTEK, ZRAČIT SMUTEK, PŘEKONAT SMUTEK, NAPLNIT SMUTKEM, NOSIT SMUTEK, PŘEPADL (HO) SMUTEK** dále také **VYVOLAT SMUTEK, ZAHNAT SMUTEK, ZAKRÝT SMUTEK**. V některých z těchto kolokací figurují stejná slova jako v případě radosti: **CÍTIT, MÍT, NAPLNIT**. Vychází zde najevo, že navzdory často zmiňované protikladnosti daných emocí, jsou si prožívání smutku a radosti v ledasčem podobná (viz níže). Projevuje se zde tendence zobrazovat smutek jako předmět nebo entitu uvnitř člověka. Můžeme si všimnout, že jazykový obraz smutku bývá personifikován: **PŘEPADL (HO) SMUTEK, případně ZAHÁNĚT SMUTEK**. Kromě zosobněného smutku zde lze pozorovat i ztotožnění této emoce s jejími projevy či kulturně stanovenými symboly **NOSIT SMUTEK, DRŽET SMUTEK** (viz význam slova SMUTEK v kap. 4.2.).

V případě kolokací slova SMUTEK s **podstatnými jmény** (555 výskytů) vznikají nejčastěji spojení odkazující k projevům dané emoce. V některých případech jsou zde použita stejná podstatná jména jako u slova radost: **SLZY SMUTKU, NÁVAL SMUTKU, VLNA SMUTKU**. Jsou-li emoce silné, pak je člověk vnímá a prožívá podobným způsobem, navzdory jejich rozdílné hédonické kvalitě (viz kap 3.1.1.). Nejhojnější kolokací slova smutek s podstatným jménem je ale v korpusu SYN2020 slovní spojení **DŮM SMUTKU**. Tato informace však může být poněkud zavádějící, většina příkladů této kolokace totiž pochází pouze z jedné knihy: *Píseň gladiátora*.¹⁴ Jedná se o historický román, ve kterém je dům smutku popsán jako obyčejná cihlová budova plnicí účel márnice. Dalšími slovními spojeními toto typu jsou: **POCIT SMUTKU, OBDOBÍ SMUTKU, DEN SMUTKU, PROJEV SMUTKU**, dále také **STÍN SMUTKU**. Tato spojení mimo jiné poukazují na tendenci měřit smutek z hlediska délky jeho trvání.

¹⁴ DOHERTY, P. C. *Píseň gladiátora*. V Praze: Metafora, 2006, 298 s. ISBN 80-7359-035-2.

Pokud slovu SMUTEK předchází **zájmeno** (454 výskytů) jde zpravidla o součást jiné kolokace založené zejména na spojení slova SMUTEK se slovesem. Výsadní postavení zde má zájmeno SVŮJ, které je jedním z nejobvyklejších slov předcházejících tomuto výrazu: VYJÁDŘIT SVŮJ SMUTEK, UTOPIT SVOJE SMUTKY, SDÍLET SVŮJ SMUTEK apod. Slovu smutek předcházejí i jiná přivlastňovací zájmena (MŮJ, JEJÍ, JEHO, JEJICH) nebo osobní (v různých tvarech), čímž se smutek liší od radosti, které častěji předcházela zájmena ukazovací. Konkrétní příklady: MŮJ SMUTEK, PŘEPADL MĚ SMUTEK, ČÍŠÍ Z NÍ SMUTEK, NAPLNIL HO SMUTEK, MŮJ TY SMUTKU apod. Smutek je tedy pomocí zájmen zobrazován jako entita či předmět, který někomu patří.

Ke slovu SMUTEK dále přiléhají **spojky** (385 výskytů před ním a 564 výskytů za ním), které také tvoří pouze část určitého slovního spojení, v němž se často projevují i jiné výše popsané tendence. Nejvyšší zastoupení zde má spojka A, a to na obou stranách. Pomocí této spojky bývají ke smutku připojovány jiné skutečnosti podobného nebo (ve výrazně menší míře než v případě slova RADOST) protikladného typu: SMUTEK A BOLEST, SMUTEK A ZOUFALSTVÍ, SMUTEK A STRACH, BOLEST A SMUTEK, ZOUFALSTVÍ A SMUTEK, ÚNAVA A SMUTEK, ZLOST A SMUTEK, nebo naopak RADOST A SMUTEK, SMUTEK A RADOST. Jiné pozitivní skutečnosti se zde prakticky neobjevují. V dalších případech se jedná o volnější slovní spojení: RADOST I SMUTEK, SLZY SMUTKU I ÚLEVY, PŘINÁŠET RADOST I SMUTEK ZÁROVEŇ, CÍTIT NĚCO JAKO SMUTEK, SMUTEK JAKO ČERNÁ VLNA.

Se slovem SMUTEK se pojí také **předložky** (372 výskytů před a 458 výskytů za). I tady se zpravidla jedná jen o části slovních spojení, která jsou většinou volnější než ta s plnovýznamovými slovními druhy. Jsou zde obvyklá spojení: DĚLAT NĚCO – ŘÍCT, VZPOMENOUT SI, UVĚDOMIT SI apod. SE SMUTKEM, SE SMUTKEM V HLASE, SMUTEK V OČÍCH, SMUTEK V SRDCI, SMUTEK V DUŠI, SMUTEK Z LOUČENÍ, SMUTEK ZE ZTRÁTY, SMUTEK Z KONCE, SMUTEK NAD ZTRÁTOU, SMUTEK NAD SMRTÍ, SMUTEK PO ZESNULÉM, PONOŘIT SE DO SMUTKU apod. Podobně jako v případě radosti zobrazují daná spojení smutek jako společníka při určitém počínání, případně ukazují na to, kde v člověku smutek sídlí, nebo odhalují jeho příčiny. Z těchto skutečností vyplývá, že smutek je lokalizovatelný.

Mezi slovní druhy, se kterými se slovo smutek pojí v menší míře, patří **příslovce** (95 výskytů), i zde se však nacházejí některá slovní spojení, která ovlivňují jazykový

obraz této emoce. Jde zejména o spojení odkazující k měřitelnosti smutku: **TROCHA SMUTKU, HODNĚ SMUTKU, JEN SMUTEK**. K měřitelnosti poukazují také číslovky (16 výskytů): **TOLIK SMUTKU, MNOHO SMUTKU**, případně **NĚKOLIKANÁSOBNÝ SMUTEK**. Smutek tedy lze podobně jako radost měřit a porovnávat, avšak tato tendence zde není natolik běžná ani ustálená.

Z analýzy kolokací slova **SMUTEK** s různými slovními druhy vyplývá několik tendencí, jejichž pomocí lze zmapovat část jazykového obrazu této emoce. Četnost vazeb tohoto slova s různými slovními druhy je poměrně vyrovnaná. Ve spojení slova smutek s přídavnými jmény, se slovesy a s podstatnými jmény se odrážejí způsoby prožívání a projevování této emoce. Objevuje se zde tendence hodnotit míru smutku z hlediska jeho hloubky či délky trvání. Zejména v případě sloves bývá smutek zosobňován. Tyto vazby se také často vztahují ke smutku ve významu truchlení, čímž propojují tuto emoci s kulturně ustálenými způsoby jejího prožívání. Spojení smutku se spojkami jej dává do vztahu k jiným emocím a prožitkům, zejména k těm negativním. Pomocí vazeb s předložkami bývají odhalovány příčiny smutku, zpravidla je to konečnost něčeho, co bylo pro člověka důležité: smrt, ztráta, loučení. Smutek jimi rovněž bývá lokalizován.

Porovnáme-li sledované emoce, vychází najevo, že navzdory jejich protikladnosti, kterou dokládají zejména jejich vazby s přídavnými jmény a slovesy, v nichž se potvrzuje princip orientační metafory typu: **RADOST JE NAHOŘE, SMUTEK JE DOLE, RADOST JE SVĚTLO A JAS, SMUTEK JE TMA, RADOST JE HLUČNÁ SMUTEK JE TICHÝ** apod., mají také mnoho společného. V obou případech se jedná o emoce, které jsou na jedné straně zobrazovány jako **ENTITY UVNITŘ ČLOVĚKA** a na té druhé jako **NÁDOBY NA ČLOVĚKA**. Tato tendence je o něco patrnější u smutku (smutek totiž člověka nejen naplňuje, ale i pohlcuje). Obě tyto emoce jsou vtělesněné, přičemž bývají obě lokalizovány zejména **V SRDCI, V OČÍCH A V HLASE** (viz kap. 3.1.1.). Jak radost, tak i smutek mohou být člověku společníkem při nějakém počínání, případně předmětem, který mu patří. Zde si můžeme všimnout, že zatímco radost je častěji zpodobňována jako **PŘEDMĚT, KTERÝ LZE MÍT, SDÍLET** či **PŘÁT**, smutek je spíše **OSOBOU, KTERÁ MŮŽE ČLOVĚKA PŘEPADNOUT**, případně **PŘEKÁŽKOU, KTEROU JE TŘEBA PŘEKONAT**. Radost a smutek také mají své příčiny, ty jsou ovšem odlišné, až protikladné: příčinou radosti bývá **ŽIVOT, ÚSPĚCH, BLÍZKOST**, příčinou smutku bývá **SMRT, ZTRÁTA, LOUČENÍ**.

V další části této kapitoly se zaměřujeme na frekvenci výskytu sledovaných pojmů **ve stylově různých druzích a žánrech textů**. Také zde vycházíme z údajů obsažených v korpusu SYN2020. Kromě absolutní frekvence zde sledujeme také relativní frekvenci (i.p.m.), díky které je možné porovnávat četnost výskytu sledovaných slov napříč různě početnými korpusy a subkorpusy. Relativní frekvence také poskytuje informaci o tom, ve kterých druzích či žánrech je koncentrace sledovaných slov nejvyšší, proto ji v následujících odstavcích uvádíme častěji než frekvenci absolutní.

Slovo **RADOST** se v nejvyšší míře vyskytuje v beletristických textech (6 462 výskytů), méně pak v publicistice (6 067 výskytů) a nejméně v odborné literatuře (3 520 výskytů). Absolutní frekvence výskytů zde odpovídá relativní frekvenci (Tab. 5).

Tabulka 5 - Frekvence výskytů slova **RADOST** v různých druzích textů v korpusu SYN2020

<i>druh textu</i>	<i>absolutní frekvence</i>	<i>i.p.m</i>
<i>beletrie</i>	6 462	155,37
<i>publicistika</i>	6 067	151,8
<i>odborná literatura</i>	3 520	87,44

V **beletrii** se slovo **RADOST** vyskytuje sestupně podle absolutní frekvence v próze, kratší próze, poezii a dramatu. Konkrétní beletristické žánry v korpusu SYN2020 nejsou uvedeny. Z hlediska relativní frekvence se však slovo **RADOST** vyskytuje nejhojněji v poezii (i.p.m. 241,91), dále v dramatu (i.p.m. 168,19), v kratší próze (i.p.m. 162,2), v próze (i.p.m. 150,34). Můžeme si všimnout, že relativní frekvence je přesným protikladem frekvence absolutní. Příčinou tohoto jevu je nerovnoměrné zastoupení jednotlivých typů beletristických textů v rámci korpusu.

V **publicistice** se slovo **RADOST** vyskytuje více ve volnočasové publicistice než v tradiční. Konkrétními žánry jsou zde podle absolutní frekvence výskytů: celostátní tisk, životní styl, regionální tisk, společenský život, společnost, bydlení, zahrada, hobby, sport, zajímavost ze světa. Nejvyšší míry koncentrace však sledovaný pojem dosahuje v žánrech: životní styl (i.p.m. 245,17), společnost (i.p.m. 229), společenský život (i.p.m. 224,3), sport (i.p.m. 196,8) atd. celostátní tisk s (i.p.m. 86,14) se zde z hlediska relativní frekvence řadí až na samý konec tohoto výčtu.

Odborná literatura se dělí na nejvíce dílčích druhů a žánrů, proto zde uvádíme jen vzorek, ve kterém se slovo **RADOST** vyskytuje nejhojněji. Slovo **RADOST** se nejvíce

a nejkonzentrovaneji objevuje v autobiografiích a memoárech, dále v populárně naučné literatuře a literatuře odborné. Jedná se zejména o literaturu z oblasti sociálních věd, humanitních věd, umění, filologie, sportu, v menší míře pak techniky, přírodních věd. Konkrétními žánry jsou zde podle korpusu: autobiografie a memoáry (i.p.m. 227,45), psychologie (i.p.m. 220,74), filosofie a náboženství (i.p.m. 203,03), pedagogika (i.p.m. 133,71), hudba (i.p.m. 129,03), filologie (i.p.m. 82,77).

Slovo **SMUTEK** se v nejvyšší míře vyskytuje v beletrii (2 188 výskytů), méně pak v odborné literatuře (767 výskytů) a nejméně v publicistice (656 výskytů). Absolutní frekvence zde odpovídá relativní frekvenci (Tab. 6).

Tabulka 6 - Frekvence výskytů slova **SMUTEK** v různých druzích textů v korpusu SYN2020

<i>druh textu</i>	<i>absolutní frekvence</i>	<i>i.p.m</i>
<i>beletrie</i>	2 188	52,61
<i>odborná literatura</i>	767	19,05
<i>publicistika</i>	656	16,42

V **beletrii** se slovo **SMUTEK** vyskytuje sestupně podle absolutní frekvence v próze, kratší próze, poezii a dramatu. Ani zde nejsou uvedeny konkrétnější literární žánry. Z hlediska relativní frekvence je koncentrace slova **SMUTEK** nejvyšší v poezii (i.p.m. 167,8), čímž značně překračuje svou obvyklou relativní frekvenci v jiných druzích textu i v celém korpusu. Jeho relativní frekvence v próze je (i.p.m. 51,83) v kratší próze (i.p.m. 41,12) a v dramatu (i.p.m. 26,64). I zde se tedy relativní frekvence liší od frekvence absolutní.

V **odborné literatuře** opět uvedeme pouze vzorek žánrů, v nichž se slovo **SMUTEK** objevuje nejhojněji. Z hlediska absolutního výskytu se řazeno sestupně jedná o populárně naučnou literaturu, memoáry a autobiografie, odbornou literaturu, nicméně z hlediska frekvence relativní je výskyt tohoto slova nejkonzentrovaneji v memoárech a autobiografiích. Sledované texty jsou nejčastěji z oblasti sociálních věd, humanitních věd, méně pak přírodních věd. Konkrétně se jedná o psychologii (i.p.m. 103,42) memoáry a autobiografie (i.p.m. 47,49), filologii (i.p.m. 35,81), lékařství (i.p.m. 35,23), hudbu (i.p.m. 34,41), filosofii a náboženství (i.p.m. 31,38), pedagogiku (i.p.m. 17,32).

V **publicistice** se slovo **SMUTEK** vyskytuje častěji i koncentrovaneji ve volnočasové publicistice než v publicistice tradiční. Konkrétními žánry jsou zde podle

absolutní frekvence výskytů: celostátní tisk, životní styl, společenský život, společnost, regionální tisk, zajímavosti ze světa, sport, bydlení, zahrada, hobby. I zde se však absolutní frekvence místy rozcházejí s frekvencí relativní. Ta je nejvyšší v oblastech životní styl (i.p.m. 30,6), společenský život (i.p.m. 30,57), společnost (i.p.m. 26,51), sport (i.p.m. 15,16), celostátní tisk (i.p.m. 14,39).

Předchozí odstavce potvrzují, že absolutní i relativní výskyt slova RADOST je napříč všemi druhy textů (beletristické, publicistické, odborné) vyšší než výskyt slova SMUTEK. Obě sledovaná slova se nejvíce vyskytují v beletrii. Následně je pro slovo RADOST častější výskyt v publicistice a pro slovo SMUTEK v odborné literatuře. Tuto skutečnost lze vysvětlit tím, že o dosažení radosti usiluje každý jedinec, proto se tohoto tématu ujala masmédiá, která mají možnost oslovovat širokou veřejnost a nabízet jí rozmanité způsoby seberealizace. Oproti tomu smutek, především jeho patologická forma (deprese) a její řešení, je závažným problémem, který vyžaduje systematickosti a objektivitu odborné literatury.

Potvrzuje se také, že absolutní a relativní výskyt sledovaného pojmu se může lišit, nebo být dokonce zcela opačný. Tato situace nastává, pokud se sledované pojmy hojněji vyskytují v žánru, který je do korpusu zahrnut v menším počtu než žánry jiné. U obou sledovaných slov se tato skutečnost nejvýrazněji projevuje u beletrie v případě poezie, v menší míře také u odborné literatury v případě autobiografií a memoárů a u publicistiky v případě žánru životní styl. Z provedené analýzy vyplývá také, že se obě sledovaná slova zpravidla vyskytují ve stejných žánrech textů.

V případě **beletrie** bývají emoce a jejich ztvárnění podstatnými, či dokonce hlavními motivy literárních děl všech druhů. Podstatnou roli hrají zejména v **poezii**, v níž mnohdy nejde pouze o jejich zachycení, ale rovněž o snahu vyvolat emoce v příjemci textu. Obě sledované emoce mají důležitou roli také v **odborné literatuře** z oblasti společenských věd, zejména v **psychologii**, v níž bývají předmětem zkoumání. Velké množství výskytů mají rovněž v **autobiografiích a memoárech**. Jedná se totiž o odborný žánr, který má velmi blízko k beletrii. V tomto žánru autoři předkládají své životní zkušenosti, vyprávějí svůj životní příběh. Vysoký výskyt sledovaných slov v tomto žánru tak potvrzuje neoddelitelnost emocionálního prožívání od lidského života. V ostatních oblastech odborné literatury se však vzhledem k jejímu požadavku na objektivitu sdělení emoce nijak neprojevují. V **publicistice** se oba sledované pojmy vyskytují

nejkoncentrovaněji v žánrech **životní styl, společenský život, společnost**. Ukazuje se tak, že emoce, jejich prožívání a zpracovávání, ovlivňují skrze jednotlivce celou společnost (hodnotovou orientaci, přístup ke společenským problémům, náladu ve společnosti), což lze vztáhnout nejen k volnočasové publicistice, ale i k té tradiční. Zajímavou oblastí, jejíž provázanost s emocemi korpusová data odhalila, je **sport**, zde se jedná převážně o reakce na sportovní úspěchy a neúspěchy.

V poslední části této kapitoly se zmíníme o výskytu sledovaných slov v **textech určených dětem a mládeži**. Za tímto účelem jsme vytvořili vlastní subkorpus zaměřený pouze na tuto oblast textů. Předchozí analýzy byly vytvořeny na základě práce s celým korpusem.¹⁵ Z údajů uvedených v tabulkách (Tab. 1; Tab. 2) vyplývá, že v textech pro děti a mládež platí stejné zákonitosti jako v celém korpusu.

Absolutní i relativní frekvence výskytu slova **RADOST** je i zde více než čtyřikrát vyšší než slova **SMUTEK**. Platí ovšem, že v textech pro děti a mládež se obě sledovaná slova vyskytují koncentrovaněji. Jejich relativní frekvence je zde totiž oproti relativní frekvenci v celém korpusu SYN2020 vyšší (viz srovnání sloupce i.p.m. u Tab. 1 a Tab. 2). Z hlediska kolokací nedochází ve vzorku literatury pro děti a mládež k žádným výraznějším odchylkám od údajů získaných z celého korpusu. V otázce výskytu sledovaných slov v různých druzích textů v tomto subkorpusu rovněž platí stejné zákonitosti jako v celém korpusu (Tab 7; Tab 8), nicméně z žánrového hlediska je subkorpus textů pro děti a mládež užší. Výrazně užší je také počet jednotlivých titulů, které jsou do subkorpusu zahrnuty.

Tabulka 7 - Frekvence výskytů slova **RADOST** v různých druzích textů **pro děti a mládež**

<i>druh textu</i>	<i>absolutní frekvence</i>	<i>i.p.m</i>	<i>počet titulů</i>
<i>beletrie</i>	227	165,07	19
<i>publicistika</i>	82	161,23	2
<i>odborná literatura</i>	16	57,49	2

¹⁵ tedy včetně textů pro děti a mládež

Tabulka 8 - Frekvence výskytů slova **SMUTEK** v různých druzích textů **pro děti a mládež**

<i>druh textu</i>	<i>absolutní frekvence</i>	<i>i.p.m.</i>	<i>počet titulů</i>
<i>beletrie</i>	61	44,36	12
<i>odborná literatura</i>	8	28,75	1
<i>publicistika</i>	2	3,93	1

Na základě údajů z tabulek můžeme vypočítat, jak nízké zastoupení mají v tomto subkorpusu některé druhy textů. Kvůli tomu zde často nastává situace, kdy je relativní frekvence výskytu velmi vysoká, přestože absolutní frekvence výskytu je velmi nízká, proto následujícím odstavci uvádíme oba tyto údaje. Reprezentativnost tohoto subkorpusu tedy musíme brát s rezervou.

V textech pro děti a mládež se sledované pojmy nejvíce vyskytují v **beletrii**. Slovo **RADOST** zde má 220 výskytů v próze (i.p.m. 163,58) a 7 výskytů v dramatu (i.p.m. 231,24). Slovo **SMUTEK** se zde vyskytuje 61x pouze v próze (i.p.m. 44,32). Poezie pro děti a mládež není do korpusu SYN2020 zahrnuta vůbec. V **publicistice** má slovo **RADOST** 56 výskytů v žánru zajímavosti ze světa (i.p.m. 153,53) a 26 výskytů v žánru sport (i.p.m. 180,75), jedná se ovšem o pouhá dvě periodika: časopis *ABC/ABC mladých techniků a přírodovědců* a časopis *Sport góóól!* Slovo **SMUTEK** se zde vyskytuje 2x pouze v žánru zajímavosti ze světa (i.p.m. 3,93) v periodiku: *ABC*. V **odborné literatuře** má slovo **RADOST** 14 výskytů v žánru filozofie a náboženství (i.p.m. 67,6) a 2 výskyty v žánru fyzika (i.p.m. 94,84). Jedná se o titul *Mytologie světa* a titul *Jak jsem svým vnučatům vyprávěl o vesmíru*. Slovo **SMUTEK** se zde vyskytuje 8x pouze v žánru filozofie a náboženství v titulu *Mytologie světa*.

Navzdory svému menšímu rozsahu umožňuje tento subkorpus vysledovat určité zákonitosti jak ohledně výskytu sledovaných slov v textech určených dětem a mládeži, tak o těchto textech samotných. Sledovaná slova se zde z hlediska absolutní frekvence nejvíce vyskytují v beletrii (zejména v próze), což sice může pramenit z její početní převahy nad ostatními druhy textů, avšak tento údaj koresponduje s výsledkem analýzy provedené na celém korpusu, který je reprezentativní. V rámci publicistiky určené dětem a mládeži se sledovaná slova vyskytují pouze v časopisecké volnočasové publicistice zaměřené na zajímavosti ze světa a (v případě slova **RADOST**) na sport. Jiná tematická zaměření publicistických textů nejsou v tomto subkorpusu vůbec zahrnuta,

pravděpodobně spadají pod téma zajímavosti ze světa. V odborné literatuře se sledovaná slova vyskytují pouze v populárně naučné literatuře zejména z oblasti filozofie a náboženství. Ostatní oblasti, v nichž se tato slova vyskytovala v rámci celého korpusu SYN2020, nejsou v tomto subkorpusu obsaženy. Odborná literatura pro děti a mládež se totiž zaměřuje především na přírodní vědy a výpočetní technologie. Můžeme tedy pozorovat, že v případě textů určených dětem a mládeži je nabídka beletrických textů výrazně širší než těch publicistických či odborných, což značně ovlivňuje rozložení výskytů námi sledovaných slov.

Analýza textových dat uspořádaných v reprezentativním korpusu SYN2020 odhalila, že v těchto autentických textech se **vyskytuje** slovo RADOST více než čtyřikrát častěji než slovo SMUTEK. Tato asymetrie může mít několik důvodů. Zaprvé jím je samotná podstata těchto emocí a jejich prožívání. Zde se jedná zejména o spojování radosti se sdílností a hojností a smutku naopak s nedsílností a nedostatkem. Zadruhé je to různá míra pojmových profilů slov RADOST a SMUTEK, která se projevuje zejména rozdílným množstvím frází, v nichž se tato slova vyskytují (viz pojmové profily v kap. 4.2.). Za třetí je to tendence nahrazovat výraz SMUTEK výrazem SMUTNÝ (který není součástí lemmatu SMUTEK). Textová data umožnila určit, ve kterých **kolokacích** se sledované výrazy nejčastěji objevují a co tyto kolokace vypovídají o jejich jazykovém obrazu. Zde se ukázalo, že navzdory své protikladnosti potvrzené orientačními metaforami a rozdílnými, až protikladnými příčinami mají radost a smutek některé charakteristiky společné. Obě tyto emoce jsou vtělesněné (viz kap. 3.1.1.), lze je tedy označit za entity nacházející se uvnitř lidského těla, zejména v srdci či v očích. Dále bývají jak radost, tak i smutek v rámci kolokací zpředměňovány: *mít radost* či *zosobňovány: být přepadený smutkem*. Na základě analýzy stylově odlišných **druhů textů** vyšlo najevo, že se obě sledovaná slova nejvíce vyskytují v beletristických textech. Následně je více z výskytů slova RADOST zahrnuto v publicistice a více z výskytů slova SMUTEK v odborné literatuře (viz Tab. 5 a Tab. 6). Tyto výsledky potvrdil i subkorpus zaměřený na texty pro děti a mládež.

4.4. Empirická data

Následující část práce je věnována analýze empirických dat. Zdrojem těchto dat je **dotazníkové šetření**, které bylo realizováno v několika etapách a zúčastnilo se ho 400 respondentů (počty členů jednotlivých skupin viz níže). První fáze sběru dat proběhla v září roku 2020 na Gymnáziu v Turnově. Zde byly získány údaje od žáků nižšího

gymnázia (věková skupina 11–14 let) a od žáků vyššího gymnázia (věková skupina 15–19 let). Druhá fáze sběru dat byla realizována pomocí elektronické verze dotazníku šířené prostřednictvím sociální sítě Facebook. Tento sběr dat probíhal zejména v období od března do května roku 2021. Z této fáze byla čerpána především data o věkových skupinách: 20–29 let, 30–59 let a 60 a více let. Třetí fáze sběru dat proběhla v červnu roku 2022 na prvním stupni Základní školy 5. května v Liberci, kde byla doplněna data od žáků prvního stupně (věková skupina 7–10 let).

Hlavním cílem dotazníkového šetření bylo zjistit, jaké **konotace** se pojí u českých rodilých mluvčích různého věku se slovy RADOST a SMUTEK. Za tímto účelem byly dotazníkem zjišťovány **asociace**, které jsou podkladem konotací. Vzhledem k tomu, že se konotace utvářejí na základě kontextu, v němž se jedinec s daným pojmem setkal, doplnili jsme také otázky vztahující se k **projevům** a **příčinám** zkoumaných emocí.

Dotazník byl rozdělen na dvě hlavní části, první věnovanou radosti a druhou věnovanou smutku. Obě dvě části se skládaly z trojice stejně formulovaných otevřených otázek. První a čtvrtá otázka byly zaměřené na volné asociace, které vybraná slova vyvolávají v respondentech.

1./4. Napište, prosím, jaké představy ve Vás vyvolává slovo „radost“/ „smutek“

Druhá a pátá otázka se zaměřovaly na projevy a prožívání těchto emocí. Prostřednictvím těchto otázek bylo možné porovnat, do jaké míry vycházejí volné asociace k emocím (otázka 1. a 4.) z toho, jak je respondenti pociťují a jak se na nich projevují.

2./5. Jak prožíváte radost/smutek? Jak se na Vás projevuje?

Třetí a šestá otázka se vztahovaly k situacím, které dané emoce způsobují či navozují. Zde bylo možné sledovat vazbu volných asociací na konkrétní zážitky a zkušenosti z života respondentů.

3./6. V jakých situacích prožíváte radost/smutek?

K získávání informací od mladších respondentů (věková skupina 7–10 let) byla vytvořena zjednodušená verze dotazníku. Tato verze se lišila pouze ve způsobu formulace otázek, členění dotazníku i zkoumané oblasti zůstaly stejné:

1./4. Co si představím, když se řekne RADOST/SMUTEK?

2./5. Jak se na mě pozná, že mám radost/že jsem smutný/smutná?

3./6. Kdy mám radost/jsem smutný/smutná?

S ohledem na zkoumání ontogenetických aspektů byli respondenti rozděleni do šesti věkových skupin. Při vymezování hranic věkových skupin jsme se inspirovali teoriemi vývoje člověka, konkrétně vymezením jednotlivých vývojových stádií Blatným v jeho publikaci *Psychologie celoživotního vývoje* z roku 2016 (Tab. 9).

První skupinu tvořilo 30 respondentů ve věku od 7 do 10 let, období středního dětství. Druhou skupinu tvořilo 99 respondentů ve věku od 11 do 14 let, období rané adolescence též pubescence. Třetí skupinu tvořilo 88 respondentů ve věku od 15 do 19 let, období pozdní adolescence. Čtvrtá skupina byla tvořena 84 respondenty ve věku od 20 do 29 let, období mladé dospělosti. Pátá skupina zahrnovala 78 respondentů ve věku od 30 do 59 let, toto období jsme vymezili jako dospělost. Šestou skupinu tvořilo 21 respondentů ve věku 60 a více let, období pozdní dospělosti (Tab. 9).¹⁶

Tabulka 9 - vymezení věkových skupin respondentů

skupina	vývojové období	věkové vymezení	počet respondentů
1.	<i>střední dětství</i>	7–10 let	30
2.	<i>raná adolescence</i>	11–14 let	99
3.	<i>pozdní adolescence</i>	15–19 let	88
4.	<i>mladá dospělost</i>	20–29 let	84
5.	<i>dospělost</i>	30–59 let	78
6.	<i>pozdní dospělost</i>	60+ let	21

V následujících odstavcích prezentujeme konkrétní zjištěné údaje. Výsledky uvádíme postupně podle jednotlivých věkových skupin. U každé skupiny jsme vytvořili tabulku **asociací**, které respondenti uváděli k vybraným emocím. Tyto konotace dělíme podle jejich typu do několika obecnějších kategorií, následně uvádíme konkrétní příklady. V posledním sloupci tabulky procentuálně vyjadřujeme zastoupení jednotlivých kategorií

¹⁶ Jsme si vědomi početní nevyváženosti jednotlivých skupin, zejména nízkého zastoupení 1. a 6. skupiny. Neusilujeme proto o generalizaci zjištěných údajů, ale pouze o odhalení tendencí, které vedou v průběhu lidského života k utváření a proměnám jazykového obrazu radosti a smutku.

odpovědí (Tab. 10 – Tab. 15). Otázky zaměřené na **projevy** a **příčiny** (situace, v nichž respondenti dané emoce prožívají) emocí používáme jako zdroj kontrolních informací a širšího kontextu k asociacím. Tyto údaje zohledňujeme v dílčích shrnutích konotací zjištěných u jednotlivých věkových skupin respondentů.

První skupinu respondentů tvořilo **třicet** žáků třetí až páté třídy prvního stupně Základní školy 5. května v Liberci, věkové rozmezí 7–10 let. Mladší žáci do výzkumu zahrnuti nebyli, protože podle vyučující nejsou ještě schopni samostatně zodpovídat otevřené otázky. Odpovědi členů této skupiny byly oproti jiným skupinám stručné a jednoznačné. Žáci zpravidla uváděli ke každé otázce po jedné odpovědi.

U otázky na volné asociace k RADOSTI uvedli žáci z 45 % nějaký konkrétní **projev** této emoce: *úsmev, smích, poskakování* apod., jednalo se pouze o projevy vnější. V 33 % zde uvedli příklady konkrétních **situací**, kdy prožívají radost: *hrát si s někým, povídání s někým, být venku, dostat hračku, oslava, tábor, překvapení* apod., 12 % uvádělo **blízké osoby**: *rodina, kamarádi* a zbylých 10 % uvedlo **asociaci s abstrakty**: *štěstí, vtipy*.

V případě SMUTKU také převažovaly příklady konkrétních **projevů** této emoce, a to u 56 % žáků: *slzy, lesklé oči, brečím*, ale také *naštvanost, vztekání*. Dále následovaly v 30% příklady **konkrétních situací**: *nuda, být sám, nikdo si mě nevšimá, řvou na mě rodiče, někdo zemře, rozbitá hračka*, následně v 7 % byla odpověď: **nic** a 7 % odpovědí zahrnovalo **asociaci s abstrakty**: *černá barva*, případně asociace, které nemáme možnost dekodovat.

Tabulka 10 - volné asociace k RADOSTI a SMUTKU u 1. skupiny

EMOCE	Kategorie	Příklady	množství
RADOST	Projevy	- <i>Vnější: úsmev, když se usmívám, usmívající se smajlík, smích, že se někdo směje, smějící se smajlík, že se poskakuje, výskání</i>	45 %
	Situace	- <i>Hrát si s někým</i> - <i>Povídání s ostatními</i> - <i>Být venku</i> - <i>Oslava</i> - <i>Tábor</i> - <i>Překvapení</i>	33 %

		- <i>Dostat hračku</i>	
	Blízké osoby	- <i>Rodina</i> - <i>Kamarádi</i>	12 %
	Asociace s abstrakty	- <i>Štěstí</i> - <i>Vtipy</i>	10 %
SMUTEK	Projevy	- Vnější: <i>začnu brečet, brečím, slzy, když má někdo slzy, když se někomu lesknou oči, smutný smajlík, vztekání</i> - Vnitřní: <i>jsem naštvaná</i>	56 %
	Situace	- <i>Nuda</i> - <i>Být sám, nikdo si mě nevšímá</i> - <i>Řvou na mě rodiče</i> - <i>Někdo zemře</i> - <i>Rozbitá hračka</i>	30 %
	Nic	- <i>Nic</i>	7 %
	Asociace s abstrakty	- <i>Černá barva</i>	7 %

Na základě získaných údajů vyšlo najevo, že si většina respondentů ve věku středního dětství spojuje emoce s jejich konkrétními **projevy** či **příčinami**, což se výrazně odráží v **asociacích**, které k těmto emocím uvádějí. Nejobvyklejší asociací RADOSTI zde byl *úsměv a smích*, nejobvyklejší asociací SMUTKU byl *brek a slzy*. Abstraktnější představy zde byly spíše výjimkou. Tento jev můžeme spojit s teorií kognitivního vývoje popsanou J. Piagetem, podle níž se děti tohoto věku nacházejí ve stádiu konkrétních operací. V tomto stádiu jsou již schopny abstrahovat od konkrétních vjemů a představ, avšak nadále se značně soustřeďují na věci, které si mohou představit snadněji (Blatný, 2016, s. 87). Příznačné pro 1. věkovou skupinu je také propojování smutku se vztekem a naštvaností, které respondenti uváděli jak v asociacích, tak i v projevech smutku. Tento jev může poukazovat na to, že u dětí k sobě mají tyto dvě emoce a jejich prožívání blíže než u dospívajících a dospělých.

Druhou skupinu respondentů tvořilo **devadesát devět** žáků nižšího gymnázia na Gymnáziu v Turnově. Tato skupina svým věkovým rozmezím 11–14 let odpovídala

druhému stupni základní školy. Odpovědi těchto žáků byly obsáhlejší než u žáků prvního stupně. Každá otázka zpravidla zahrnovala více jednotlivých odpovědí.

K asociacím RADOSTI žáci z 33 % uváděli konkrétní příklad radostné **situace**. Ve více než dvou třetinách žáci shodně uváděli *úspěch (sportovní, ve škole, úspěch někoho jiného, něco se povede*, případně bez bližší specifikace), dalšími příklady bylo *dostat dárek, vyhrát, narození dítěte, svatba, Vánoce*. Dále 29 % uvádělo příklady konkrétních vnějších nebo vnitřních **projevů** radosti: *úsměv, smích, rozesmátá tvář, dobrý pocit, pocit, že je svět krásný, dobrá nálada*, 20 % odpovědi zahrnovalo **asociace s abstrakty**: *štěstí, vtipy (humor, legrace), teplé barvy, zdraví, šťastné vzpomínky, hezký letní den*, 18 % zahrnovalo **blízké osoby** většinou bez bližší specifikace: *blízcí, chvíle s blízkými, rodina, kamarádi*.

V případě SMUTKU zahrnovalo 36 % asociací konkrétní **situace**, nejvyšší převahu zde mělo *úmrtí, smrt* či *pohřeb*, dále také *neúspěch, trápení blízké osoby*, 25 % označovalo různé **asociace s abstrakty**: *deštivé/špatné počasí, studené a tmavé barvy, tmu zimu, hřbitov, hroby*. Dále žáci ve 24 % uvedli vnější nebo vnitřní **projevy** smutku: *pláč, úzkost, deprese, bolest, strach, beznaděj, naštvanost, špatná nálada, pocit bezmoci*, 15 % uvedlo **samotu** a skutečnosti, které s ní souvisejí: *osamění, odloučení*.

Tabulka 11 - volné asociace k RADOSTI a SMUTKU u 2. skupiny

EMOCE	Kategorie	Příklady	množství
RADOST	Situace	<ul style="list-style-type: none"> - Úspěch (sportovní, ve škole), něco se povede, dobrá známka, pochvala od rodičů - Výhra, výhra v loterii - Dostat dárek, dostat, co si přeji - Narození dítěte, svatba, Vánoce 	33 %
	Projevy	<ul style="list-style-type: none"> - Vnější: úsměv, smích, rozesmátá tvář - Vnitřní: dobrý pocit, pozitivní pocit, pocit, že je svět krásný, dobrá nálada 	29 %
	Asociace s abstrakty	<ul style="list-style-type: none"> - Vtipy, legrace, humor - Štěstí - Šťastní lidé - Zdraví, uzdravení 	20 %

		<ul style="list-style-type: none"> - <i>Teplé barvy, zelená barva</i> - <i>Hezký letní den</i> 	
	Blízké osoby	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Blízcí lidé</i> - <i>Chvilé s blízkými</i> - <i>Rodina</i> - <i>Kamarádi</i> 	18 %
SMUTEK	Situace	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Úmrtí, smrt (v rodině, mazlíčka)</i> - <i>Neúspěch</i> - <i>Trápení blízké osoby</i> 	36 %
	Asociace s abstrakty	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Špatné/deštivé počasí, déšť, zataženo</i> - <i>Studené barvy a tmavé barvy, černá</i> - <i>Tma, zima</i> - <i>Hřbitov, hroby</i> 	25 %
	Projevy	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Vnější:</i> <i>pláč, slzy,</i> - <i>Vnitřní:</i> <i>úzkost, strach, pocit bezmoci, beznaděj, naštvanost, bolest, špatná nálada</i> 	24 %
	Samota	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Samota</i> - <i>Osamělost</i> - <i>Opuštění, odloučení</i> 	15 %

U respondentů ve věku rané adolescence (někdy též pubescence) můžeme pozorovat výrazně větší tendenci k vytváření **asociací s abstraktními pojmy** než u předchozí skupiny. Tato skutečnost souvisí s rozvojem kognitivních schopností. Podle Piageta dosahují dospívající v tomto věku plně šíře schopnosti uvažovat abstraktně a hypoteticky – stádium formálních logických operací (Blatný, 2016, s. 100), což se ukázalo i v rámci našeho výzkumu. Odlišné oproti 1. skupině bylo také to, že se na první místo asociací přesunuly situace, které zkoumané emoce vyvolávají. I tento jev koresponduje s Piagetem popsaným rozvojem abstraktního myšlení projevujícím se tendencí ke zkoumání vztahů mezi různými abstraktními jevy a zálibou v promýšlení následků různých situací (tamtéž s. 101). Nejrozšířenější asociací RADOSTI byl u starších žáků *úspěch* a nejčastější asociací SMUTKU bylo *úmrtí či smrt*.

Třetí skupinu respondentů tvořilo **osmdesát osm** žáků vyššího gymnázia na Gymnáziu v Turnově. Věkové rozmezí této skupiny je 15–19 let a odpovídá střední škole. Odpovědi těchto respondentů byly podobně obsáhlé jako u předchozí skupiny. Respondenti ke každé z otázek uváděli zpravidla více jednotlivých odpovědí. Specifická oproti předchozím skupinám byla velká členitost a různorodost uvedených asociací.

U volných asociací k RADOSTI byly z 36 % uvedeny její **projevy**, dvoutřetinovou převahu zde měly *projevy vnitřní: příjemný pocit, pocit štěstí, nadšení, energie, pohoda*. Dále obsahovalo 20 % odpovědí příklady **situací**, v nichž respondenti radost prožívají: *úspěch, oblíbené činnosti, zájmy*, 20 % uvádělo **asociace s abstrakty**: *hrájící si děti, svoboda, volnost, hezké počasí, slunce*, 17 % odpovědí zahrnovalo **blízké osoby**: *trávení času s blízkými lidmi, spokojená rodina, chvíle s kamarády, chvíle s těmi, které mám rád/a*. Novou kategorií, která se zde objevila je **negativní vyjádření** pozitivní emoce: *bezstarostnost, život bez starostí, bez stresu*. Je zajímavé, že se tato kategorie nevyskytla u žádné jiné věkové skupiny.

U volných asociací k SMUTKU uvedli respondenti z 49 % jeho **projevy**, zde měly vnitřní projevy tříčtvrtinovou převahu: *nepříjemný pocit, deprese, nechuť, stres, zoufalství, bezmoc*. Dále uvedlo 21 % dotazovaných **asociace s abstrakty**: *špatné počasí, déšť, tma, prázdnota, tmavé barvy, škola*, 17 % odpovědí zahrnovalo příklady konkrétních **situací**, zde se jednalo o tři hlavní oblasti: *smrt, neshody, neúspěch*. Poslední oblastí, kterou i zde vydělujeme samostatně, je **samota**: *osamění, stesk, ztráta, odloučení*, ta byla uvedena v 13 % odpovědí.

Tabulka 12 - volné asociace k RADOSTI a SMUTKU u 3. skupiny

EMOCE	Kategorie	Příklady	množství
RADOST	Projevy	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Vnější: úsměv, smích</i> - <i>Vnitřní: příjemný pocit, pocit štěstí, pocit spokojenosti, chuť do života, energie, nadšení, klid, pohoda, uvolněnost</i> 	36 %
	Situace	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Úspěch</i> - <i>Oblíbené aktivity, činnosti, zájmy, něco, co mě baví</i> - <i>Splněné přání, očekávání</i> 	20 %

	Asociace s abstrakty	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Děti, dětská radost, poskakující děti</i> - <i>Svoboda, volnost, volno</i> - <i>Hezké počasí, slunce, léto</i> 	20 %
	Blízké osoby	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Trávení času s blízkými lidmi</i> - <i>Spokojená rodina</i> - <i>Chvilé s těmi, které mám rád/a</i> 	17 %
	Negativní vyjádření	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Bezstarostnost</i> - <i>Život bez starostí, bez stresu</i> 	7 %
SMUTEK	Projevy	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Vnější:</i> <i>slzy, pláč</i> - <i>Vnitřní:</i> <i>nepříjemný pocit, stres, zoufalství, bezmoc, deprese, nechut', nezáměr, uzavřenost, úzkost</i> 	49 %
	Asociace s abstrakty	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Špatné počasí, déšť, zataženo</i> - <i>Tma, noc</i> - <i>Prázdnota</i> - <i>Tmavé barvy: černá a modrá</i> 	21 %
	Situace	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Smrt, pohřeb</i> - <i>Neshody, hádky</i> - <i>Neúspěch, prohra</i> 	17 %
	Samota	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Samota, osamění, izolace</i> - <i>Pocit, že někdo/něco chybí, stesk</i> - <i>Ztráta, odloučení</i> 	13 %

U respondentů ve věku pozdní adolescence lze pozorovat výrazně větší množství jednotlivých asociací a jejich nuancí. V dotaznících této věkové skupiny byla patrná velká individualita a snaha zachytit své emoce co nejpřesněji. Vzhledem k tomuto faktu je těžké vybrat nejobvykleji uváděné asociace. Můžeme tedy pouze shrnout, že nejobvyklejšími konotacemi k oběma sledovaným emocím jsou u 3. věkové skupiny **vnitřní projevy** těchto emocí. Z dotazníků středoškolských studentů bylo patrné výrazné rozšíření slovní zásoby a celkové zkvalitnění vyjadřovacích schopností respondentů. Toto vše svědčí o úspěšném dokončení kognitivního vývoje, jak jej popisuje Piaget. Důležitou roli zde hrály také abstraktní asociace, které se zpravidla pojily se smyslovými vjemy jako jsou barvy,

světlo a teplota. Oproti 2. věkové skupině byla přikládána menší pozornost smrti a s ní souvisejícím skutečností. Méně zdůrazňovaný byl také úspěch.

Čtvrtou skupinu tvořilo **osmdesát čtyři** respondentů, kteří vyplnili elektronickou verzi dotazníku sdílenou přes Facebook. Věkové vymezení této skupiny je 20–29 let. Mladí dospělí vyplňovali dotazníky s podobnou pečlivostí jako předchozí skupina. V rámci jejich odpovědí bylo napočítáno největší množství jednotlivých asociací.

V otázce zaměřené na RADOST patřilo největší množství odpovědí, 42 % do kategorie **projevy**. V rámci této skupiny bylo možné dopovědi třídit nejen z hlediska toho, zda se jedná o vnější nebo vnitřní projevy (které byly v tomto případě velmi vyrovnané), ale také podle toho, jestli při nich dochází k vysoké či nízké míře aktivace (viz níže): *smích, úsměv, jásání, poskakování, klid, spokojenost*. Dále bylo uvedeno 30 % příkladů **asociací s abstrakty**, zde měly velké zastoupení konotace s *teplem, sluncem, létem, teplými barvami* apod., dále se zde hojně vyskytovala *příroda, štěstí, volnost*. 16 % odpovědí zahrnovalo **blízké osoby** a skutečnosti, které s nimi souvisí: *rodina, přátelé, čas s blízkými, láska, děti* a ve 12 % zde byly zastoupeny **situace**: *úspěch, zábava, zážitky, oblíbené aktivity*, ke kterým se nově ve větší míře přidala *práce*.

U volných asociací ke SMUTKU uvedli respondenti ze 42 % jeho vnější nebo vnitřní **projevy**, i zde byly podobně jako v případě radosti téměř vyrovnané a daly se roztrždit také podle míry aktivace: *pláč, slzy, zamračenost, úzkost, obavy, deprese, skleslost, bezmoc*. Dále zahrnovalo 25 % odpovědí **asociace s abstrakty**, zde převládaly: *děšť, deštivé počasí, zamračeno dále chlad, zima, tma, šero, studené barvy, prázdno*, 18 % odpovědí obsahovalo asociace spojené se **samotou**: *samota, osamění, opuštění, stesk*, tato kategorie se zde značně přibližuje kategorii **situace**, která byla zastoupena 15 %: *smrt, úmrtí, neúspěch, zklamání, bolestné prožitky*.

Tabulka 13 - volné asociace k RADOSTI a SMUTKU u 4. skupiny

EMOCE	Kategorie	Příklady	množství
RADOST	Projevy	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Vnější: smích, úsměv, jásání, poskakování, pohyb, veselí</i> - <i>Vnitřní: klid, spokojenost, uspokojení, pohodlí, dobrý pocit</i> 	42 %

	Asociace s abstrakty	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Léto, letní den, teplo, slunce, slunečné počasí</i> - <i>Teplé barvy (červená, žlutá, oranžová)</i> - <i>Příroda (les, zpěv ptáků)</i> - <i>Štěstí</i> - <i>Volnost, svoboda</i> 	30 %
	Blízké osoby	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Čas s blízkým člověkem</i> - <i>Rodina</i> - <i>Přátelé (vidět se s přáteli)</i> - <i>Láska</i> 	16 %
	Situace	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Úspěch, překonání obav, dosažení cíle</i> - <i>Práce, dobře odvedená práce</i> - <i>Zábava, zážitky, oblíbené aktivity</i> 	12 %
SMUTEK	Projevy	<ul style="list-style-type: none"> - Vnější: <i>slzy, pláč, brek, zamračenost, skleslost, smutný výraz</i> - Vnitřní: <i>úzkost, obavy, bezmoc, beznaděj, deprese, pocit prázdnoty, ztráta energie</i> 	42 %
	Asociace s abstrakty	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Děšť, deštivé počasí, zamračeno</i> - <i>Chlad, chladno, zima</i> - <i>Tma, pomuro, šero</i> - <i>Studené barvy (modrá, černá, šedá)</i> - <i>Prázdnno, prázdnota, nicota</i> 	25 %
	Samota	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Opuštění, osamění, ztráta</i> - <i>Stesk, odloučení, rozchod</i> 	18 %
	Situace	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Úmrtí, smrt</i> - <i>Neúspěch, zklamání</i> - <i>Bolestné prožitky</i> 	15 %

Asociace uváděné **mladými dospělými** byly bohaté a propracované, byla z nich patrná velmi široká slovní zásoba respondentů. Ta se projevovala zejména v rámci abstraktních asociací. V některých případech respondenti zcela plynule propojovaly

jednotlivé kategorie odpovědí. Uváděné situace se také mnohem více než u jiných skupin blížily abstraktním představám a naopak. Někdy tedy bylo obtížné asociace roztrždit.

Je zajímavé, že respondenti 4. věkové skupiny uváděli jako nejčastější asociace emocí jejich *vnější projevy*, čímž se přiblížili respondentům 1. věkové skupiny, avšak na rozdíl od nich neopomenuli ani projevy vnitřní. U snahy o přesné zachycení vnitřních projevů vycházela najevo podobná pečlivost jako u 3. věkové skupiny. V rámci projevů radosti a smutku se od sebe daly rozeznat různé míry aktivace¹⁷ (viz kap. 3.1.2). Radost tedy byla asociována jak s *klidem a spokojeností*, tak i s *jásáním a poskakováním*. Smutek byl spojován s *úzkostí a obavami*, i s *depresí a skleslostí*. Dotazníkové šetření tedy potvrdilo existenci různých dimenzí jednotlivých emocí popsanou M. J. Apterem (Suchlíková, 2007, s. 81–82).

Specifickým rysem této skupiny bylo přikládání velké důležitosti vztahům a vazbám s blízkými osobami, případně strach z jejich ztráty. Tuto tendenci můžeme vysvětlit teorií psychosociálního vývoje od E. Eriksona, který spojuje mladou dospělost s krizí intimity vs. izolace, v níž je kladen velký důraz na vznik kvalitních a stabilních mezilidských vztahů, speciálně partnerských.

Pátou skupinu tvořilo **sedmdesát osm** respondentů, kteří vyplnili elektronickou verzi dotazníku sdílenou přes Facebook. Věkové vymezení této skupiny je 30–59 let. Odpovědi členů této skupiny byly méně obsáhle než dvou předchozích. Objevoval se zde větší sklon ke stručnosti, nicméně i zde byly asociace rozmanité.

V rámci asociací k RADOSTI byly uvedeny v 38 % její **projevy**, přičemž vnitřní projevy byly rozmanitější a zároveň početnější než projevy vnější. I zde se objevovaly příklady projevů s různou mírou aktivace: *smích, úsměv, spokojenost, klid, nadšení, energie*. Dále zahrnovalo 31 % odpovědí příklady **asociací s abstrakty**, nejčastěji *slunce*, dále *také teplo, teplé barvy, světlé barvy, přírodu, květy*, ale také v hojné míře *štěstí* či *dětskou radost*, 20 % uvádělo (rozmanitými způsoby vyjádření) **blízké osoby** a jejich přítomnost, radost či zdraví: *zdravá rodina, chvíle s rodinou, přítomnost blízkých, setkávání s blízkými, láska*. Konkrétní **situace** byly uvedeny v 11 % a jednalo se o velmi rozmanité příklady spojené zejména s prací a volným časem: *dobře odvedená práce, cestování, výlety, oblíbené aktivity, zábava*.

¹⁷ Tato tendence se v jisté míře vyskytovala už ve 3. věkové skupině

K asociacím SMUTKU byly z 50 % uváděny jeho **projevy**, v tomto případě výrazně převládaly projevy vnitřní. Největší zastoupení zde měla (poněkud netradičně) *bolest*, prostřednictvím otázky zaměřené na projevy smutku se podařilo potvrdit, že ji respondenti vnímají jako projev smutku, nikoliv jako jeho příčinu. Dalšími projevy smutku zde byly: *slzy, pláč, beznaděj, bezmoc, nechut', zpomalení, strach*. Dále respondenti ve stejné míře 17 % uváděli příklady patřící kategoriím **situace**: *smrt, úmrtí, nemoc, zklamání* a **asociace s abstrakty**: *děšť, špatné počasí, tmavé barvy, černá, černo, tma*. Jen o málo méně byla 16 % zastoupena kategorie **samota**, zde měla výrazně nejvyšší zastoupení *ztráta*, která se hojností výskytů přiblížila nejfrekventovanějším asociacím vůbec. Dále se zde vyskytovaly příklady: *samota a opuštění*. Asociaci *ztráta* by sice bylo možné interpretovat jako smrt a zahrnout ji do kategorie situací, avšak vzhledem k tomu, že respondenti zvolili slovo evokující pocit opuštění a stesku, bylo příhodnější ji ponechat v kategorii samota, kterou jsme na tento popud rozšířili na **samota/stesk**.

Tabulka 14 - volné asociace k RADOSTI a SMUTKU u 5. skupiny

EMOCE	Kategorie	Příklady	množství
RADOST	Projevy	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Vnější: smích, úsměv,</i> - <i>Vnitřní: spokojenost, klid, pohoda, nadšení, energie, pozitivní energie, povznášející pocit, pocit štěstí</i> 	38 %
	Asociace s abstrakty	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Slunce</i> - <i>Teplo, teplé barvy (žlutá, červená, oranžová, růžová) a zelená barva</i> - <i>Světlo, světlé barvy</i> - <i>Dětská radost, dětský smích</i> - <i>Štěstí</i> - <i>Příroda, les, louka, květiny</i> - <i>Lehkost, volnost, létání</i> 	31 %
	Blízké osoby	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Rodina, být s rodinou, mít kolem sebe rodinu, děti</i> - <i>Zdravá rodina, zdraví všech</i> - <i>Blízcí, přítomnost blízkých</i> - <i>Láska, partner</i> 	20 %
	Situace	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Dobře odvedená práce</i> 	11 %

		<ul style="list-style-type: none"> - <i>Cestování, výlety, dovolená</i> - <i>Zábava, oblíbené aktivity</i> 	
SMUTEK	Projevy	<ul style="list-style-type: none"> - Vnější: <i>slzy, pláč, smutný obličej</i> - Vnitřní: <i>bolest, beznaděj, bezmoc, nechut', zpomalení, ztráta energie, strach, strach o blízké</i> 	50 %
	Situace	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Smrt, úmrtí</i> - <i>Nemoc v rodině</i> - <i>Zklamání, zmar, zmařené naděje</i> - <i>Neštěstí</i> 	17 %
	Asociace s abstrakty	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Děšť, špatné počasí, mlha</i> - <i>Tmavé barvy, černá, černo, modrá</i> - <i>Tma, temno, temnota</i> - <i>Šed', šedivo, šero</i> 	17 %
	Samota/ Stesk	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Ztráta</i> - <i>Samota</i> - <i>Stesk, opuštění, odloučení</i> 	16 %

V asociacích uváděných dospělými hrály, tak jako u většiny předchozích skupin, hlavní roli **příklady projevů** zkoumaných emocí. Podobně jako u adolescentů a mladých dospělých zde byly uváděny různorodé příklady projevů vnitřních. Také zde je možné rozlišit u obou emocí projevy s nízkou a s vysokou mírou aktivace. Respondenti 5. věkové skupiny v obou případech častěji uváděli projevy s nízkou aktivací. U RADOSTI šlo hlavně o *spokojenost a klid* u smutku o *bezmoc* a asociace spojené s *úbytkem energie*.¹⁸

Specifickým rysem 5. věkové skupiny, bylo zdůrazňování významu blízkých osob, ten se objevoval už u mladých dospělých, zde se však projevil prakticky ve všech kategoriích: *úsměv na tváři blízkých, strach o blízké, nemoc v rodině* apod. Nejvýrazněji se zde vyskytovaly i asociace spojené s dětmi. Tuto skutečnost můžeme spojit s Eriksonovou teorií psychosociálního vývoje, v níž se dané období shoduje s fází generativita vs. izolace a jejímž důležitým úkolem je péče o mladší generace (Blatný, 2016, s. 27). Dřívější orientace na úspěch se ve většině případů proměnila v radost z dobře

¹⁸ v případě nejfrekventovanějšího příkladu – *bolesti* je otázka míry aktivace sporná

vykonané práce. Velmi časté jsou u této věkové skupiny abstraktní představy, které zejména v případě radosti převyšují kategorii konkrétních situací.

Šestou věkovou skupinu tvořilo **dvacet jedna** respondentů, kteří vyplnili elektronickou verzi dotazníku, případně s nimi byl dotazník proveden formou rozhovoru. Věkové vymezení této skupiny je 60 a více let, přičemž věk nejstaršího respondenta je 83 let. Tito respondenti odpovídali zpravidla stručně a jednoznačně.

U volných asociací RADOSTI uvedlo 31 % starších dospělých **asociace s abstrakty**, nejběžnějším příkladem zde bylo *štěstí*, dále také *zdraví* a asociace spojené s přírodou: *květiny, louka, zahrada*. Dále následovaly v těsném sledu s 26procentním výskytem **projevy** radosti: *smích, chuť do života, dobrá nálada, pohoda* a s 25procentním zastoupením konkrétní **situace**: zejména *úspěch, něco se podaří udělat/vyřešit*, dále *hezky prožitý den*. V 18 % respondenti uvedli příklady z kategorie blízcí lidé, zejména *vnoučata, děti*.

V případě asociací zaměřených na SMUTEK patřilo 55 % asociací do kategorie **situace/příčiny**: *smrt úmrtí, bolest, zklamání, něco se nepovede, nemoc*. V tomto případě vyplynulo z kontextu následujících otázek, že je *bolest* brána jako příčina smutku. Dále se zde v 33 % vyskytovala kategorie **projevy**: *slzy, pláč, strach, úzkost, žal, beznaděj* a 12 % asociací zahrnovalo kategorie **samota/stesk**: *ztráta, stesk, odloučení*. **Asociace s abstrakty** byla zahrnuta pouze ve 2 %: *zatažená obloha*.

Tabulka 15 - volné asociace k RADOSTI a SMUTKU u 6. skupiny

EMOCE	Kategorie	Příklady	množství
RADOST	Asociace s abstrakty	- <i>Štěstí</i> - <i>Zdraví</i> - <i>Květiny, louka, zahrada</i>	31 %
	Projevy	- <i>Vnější: smích, juchuuu</i> - <i>Vnitřní: chuť do života, dobrá nálada, pohoda, potěšení pro duši i tělo, veselost, spokojenost</i>	26 %
	Situace	- <i>Úspěch, něco se podaří vyřešit, něco se povede, berou ryby,</i> - <i>Hezké situace, hezky prožitý den</i>	25 %

	Blízké osoby	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Vnoučata, mít vnoučátka</i> - <i>Děti</i> - <i>Láska</i> 	11 %
SMUTEK	Situace/příčiny	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Smrt, úmrtí, umře někdo blízký</i> - <i>Bolest, bolest blízkého</i> - <i>Zklamání, něco se nepovede, prohra, zrada, ublížení</i> - <i>Nemoc, úraz</i> - <i>Neštěstí, nepříjemná situace</i> 	55 %
	Projevy	<ul style="list-style-type: none"> - Vnější: <i>slzy, pláč</i> - Vnitřní: <i>beznaděj, bezvýchodnost, žal, strach, úzkost, sklíčenost, nemít k ničemu chuť</i> 	31 %
	Samota/Stesk	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Ztráta, stesk, odloučení,</i> - <i>Vzpomínka na rodiče</i> 	12 %
	Asociace s abstrakty	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Zatažená obloha</i> 	2 %

Asociace uváděné staršími dospělými jsou v mnohém specifické. Můžeme si všimnout, že jsou jejich jednotlivé kategorie v rámci zkoumaných emocí uspořádány nápadně odlišně. V obou případech nejvýrazněji vyčnívá kategorie **asociací s abstrakty**. To lze odůvodnit tak, že v sobě zahrnuje základní životní hodnoty jako je *štěstí* a *zdraví*, které se ukázaly být nejobvyklejšími asociacemi radosti u starších rodilých mluvčích. Na druhou stranu v sobě však tato kategorie nezahrnuje asociace spojené se *smrtí* či *ztrátou*, které jsou příslušníky 6. věkové skupiny hojně spojovány se smutkem.

Kategorie **projevy** se oproti tomu v obou případech umístila na stejné pozici. Je tedy patrné, že i u této skupiny zaujímá prožívání emocí důležitou roli v rámci jejich jazykového obrazu. Vnitřní projevy zde výrazně převyšují projevy vnější. Zajímavé je, že v případě smutku byla nejvíce zastoupená kategorie **situace**, ve kterých respondenti smutek zažívají, starší dospělí zde vycházeli ze svých životních zkušeností. Jako nejčastější příčina smutku byla respondenty 6. věkové skupiny vyhodnocována *bolest* a *smrt*. V tomto případě jsme díky kontextu vyvozenému z ostatních otázek dotazníku přesunuli bolest z kategorie projevy do kategorie **situace/příčiny**.

V následujících odstavcích shrnujeme vývoj, kterým (podle výsledků našeho dotazníku) procházejí v průběhu života konotace k RADOSTI a SMUTKU a propojujeme je s jazykovým obrazem těchto emocí předkládaným odbornou literaturou (viz kap. 3.1.1.). Vzhledem k tomu, že empirická data potvrdila tendenci chápat RADOST a SMUTEK jako protikladné skutečnosti, uvádíme zjištěné poznatky po vzoru orientačních metafor ve formě opozic.¹⁹

V období **středního dětství** jsou nejčastějšími konotacemi námi zkoumaných emocí jejich **vnější projevy**, zejména *smích, úsměv* u RADOSTI a *brek a slzy* u SMUTKU. Jde o takové projevy, které jsou patrné na první pohled. Potvrzují se zde opozice: PROJEVY RADOSTI JSOU RADOST, PROJEVY SMUTKU JSOU SMUTEK a ŠŤASTNÝ VÝRAZ JE RADOST, NEŠŤASTNÝ VÝRAZ JE SMUTEK (viz kap 3. 1.1.).

V období **rané adolescence** se pozornost žáků přesouvá od vnějších projevů emocí k jejich **příčinám či situacím**, v nichž je člověk prožívá. RADOST se zde nejčastěji spojuje s *úspěchem* a SMUTEK s *úmrťm* či *smrtí*. Tuto skutečnost můžeme propojit s opozicí: RADOST JE TO, CO JE DOBRÉ, SPRÁVNÉ, ŽÁDOUCÍ, SMUTEK JE TO, CO JE ŠPATNÉ, NESPRÁVNÉ, NEŽÁDOUCÍ (viz tamtéž), kterou dokládají také odpovědi respondentů na 3. a 6. otázku dotazníku,²⁰ a to napříč všemi věkovými skupinami. Nově se zde projevují asociace založené na **abstraktních představách**. Zde je na základě odpovědí respondentů možné navrhnout opozice: RADOST JSOU TEPLÉ BARVY, SMUTEK JSOU STUDENÉ BARVY a RADOST JE HEZKÉ (LETNÍ) POČASÍ, SMUTEK JE ŠPATNÉ (DEŠTIVÉ POČASÍ).

V období **adolescence** a **pozdní adolescence** se k výše uvedeným asociacím připojuje bohaté množství příkladů **projevů vnitřních**, ty se v daném věkovém období stávají nejčastějšími konotacemi obou vybraných emocí. Vnitřními projevy, které si dospívající často spojují s RADOSTÍ, jsou *příjemný pocit, chuť do života, klid*, se SMUTKEM si naopak spojují projevy jako *nepříjemný pocit, nechut', stres*. Tyto příklady tak můžeme spojit s opozicí: RADOST JE DOBRÁ, SMUTEK JE ŠPATNÝ. Uvedené příklady potvrzují také propojení radosti s chutí (viz kap 3. 1.1.) a dávají podnět k opozici: RADOST JE CHUŤ, SMUTEK JE NECHUŤ.

¹⁹ U každého období uvádíme a navrhuje opozice, které jsou pro dané období typické, případně ty, které se objevují nově.

²⁰ 3./6. V jakých situacích prožíváte radost/smutek?

V období **mladé dospělosti** se zkoumané emoce opět nejvíce spojovaly se svými projevy, zde docházelo k vyrovnávání hojnosti výskytu vnitřních a vnějších **projevů emocí**. Nejčastější asociací RADOSTI byl *smích* a nejčastější asociací SMUTKU byly *slzy*. U obou emocí se zde velmi výrazně rozvinula kategorie asociací s abstrakty. Z ní můžeme formulovat opozice: RADOST JE TEPLA, SMUTEK JE CHLAD, RADOST JE SLUNCE A SLUNEČNO, SMUTEK JE TMA A PONURO a parafrázovat opozici z kap. 3.1.1.: DOBRÉ JE BAREVNÉ, ŠPATNÉ JE BEZBARVÉ na RADOST JE BAREVNÁ, SMUTEK JE ŠEDÝ.

V období **dospělosti** byla RADOST nejčastěji spojována se *smíchem* a SMUTEK s *bolestí*. V případě radosti byly bohatě propracovány příklady asociací s abstrakty. Zde lze formulovat opozici: RADOST JE SVĚTLO A SVĚTLÉ BARVY, SMUTEK JE TMA A TMAVÉ BARVY. Velmi silná zde byla tendence spojovat RADOST s chvílemi strávenými s blízkými a SMUTEK s odloučením od nich, můžeme tedy formulovat opozici: RADOST JE PŘÍTOMNOST BLÍZKÝCH, SMUTEK JE ZTRÁTA BLÍZKÝCH A STESK.

V období **pozdní dospělosti** si respondenti spojovali RADOST se **základními životními hodnotami** jako je *štěstí* a *zdraví*, SMUTEK s *bolestí* a *smrtí*. Tentokrát však na rozdíl od předchozí skupiny nebyla bolest brána jako projev smutku, ale jako jeho příčina. Na základě odpovědí této skupiny lze vyvodit opozici: RADOST JE ZDRAVÍ, SMUTEK JE NEMOC A BOLEST.

Opozicemi, které se ve stejné míře prolínaly všemi vývojovými obdobími, jsou: RADOST JE NAHOŘE, SMUTEK JE DOLE, RADOST JE ENERGIE, SMUTEK JE ÚBYTEK ENERGIE, RADOST JE ŽIVOT, SMUTEK JE SMRT. Tyto opozice byly hojně doloženy 2. a 5. otázkou²¹ dotazníku. Podobně jako jiné výše zmiňované opozice se nápadně podobají těm, které jsme uváděli v kapitole **Jazykový obraz radosti a smutku v současné odborné literatuře**: DOBRÉ JE NAHOŘE, ŠPATNÉ JE DOLE, DOBRÉ JE ENERGIE, ŠPATNÉ JE NEDOSTATEK ENERGIE, JARO JE ŽIVOT A RADOST ZE ZNOVUZROZENÍ, ZIMA JE ZÁNİK A SMUTEK ZE SMRTI. Je tedy zřejmé, že se empirická data získaná formou dotazníkového šetření shodují s jazykovým obrazem těchto emocí předkládaným odbornou literaturou z oblasti jazykovědy. V kombinaci s daty systémovými a textovými tak rekonstruuji jazykový obraz radosti a smutku u Čechů a utvářejí kognitivní definici těchto emocí.

²¹ 2./5. Jak prožíváte radost/smutek? Jak se na Vás projevuje?

Závěr

Naše práce se zabývala jazykovým obrazem radosti a smutku u Čechů s přihlédnutím k ontogenetickým aspektům. Cílem bylo zachytit, jaké významy těmto emocím čeští rodilí mluvčí připisují, jak je kategorizují a s jakými skutečnostmi si je spojují, jinými slovy: pokusit se o kognitivní definici těchto pojmů. Jako prostředek k dosažení tohoto cíle jsme zvolili rekonstrukci jazykového obrazu radosti a smutku. Potřebné informace jsme tedy čerpali nejen přímo od českých rodilých mluvčí, ale také z různých druhů slovníků a z autentických textů. Tyto výsledky jsme následně porovnávali s tím, jak jsou vybrané emoce prezentovány odbornou, zejména jazykovědnou literaturou.

V naší diplomové práci hrál klíčovou roli kognitivní přístup k jazyku, proto **první dvě kapitoly** představují teoretická východiska. Věnujeme se zde oborovému ukotvení, základním pojmům a tématům, která korespondují s naším vlastním výzkumem. Věříme, že kognitivní přístup k jazyku má velký potenciál, který je v současné době hojně rozvíjen a využíván zejména lingvisty (viz závěr kap. 3,1.1.). Nicméně v průběhu realizace vlastního výzkumu jsme se přesvědčili o tom, že pro laickou veřejnost zůstává poněkud neznámý, místy i těžko představitelný. Také z toho důvodu jsme se v teoretické části snažili užívané pojmy průběžně vysvětlovat tak, aby byl text přístupný i čtenářům z jiných oborů. Snažili jsme se tak jednat ve shodě s transdisciplinárním přístupem, který je kognitivním vědám vlastní.

Ve **třetí kapitole** jsme představili jazykový obraz radosti a smutku ve stávajících odborných publikacích. Lingvisticky zaměřenou odbornou literaturu jsme doplnili literaturou z oblasti psychologie. Zde došlo k naplnění předpokladu, že se budou tyto náhledy na emoce a jejich prožívání vzájemně doplňovat. Odborné psychologické publikace potvrdily orientační metaforu: ŠŤASTNÝ JE NAHOŘE; SMUTNÝ JE DOLE tím, že v případě smutku poukázaly na: *pasivitu podmíněnou fyziologickými procesy, které jej provázejí: pokles krevního tlaku a pulzu, snížení svalového napětí* (kap 3.1.2), čímž potvrdily také vtělesněnost emočních pojmů. Na druhé straně však na rozdíl od kognitivně lingvistické literatury zpochybnily opozici: RADOST JE TO, CO JE DOBRÉ, SPRÁVNÉ, ŽÁDOUCÍ, SMUTEK JE TO, CO JE ŠPATNÉ, NESPRÁVNÉ, NEŽÁDOUCÍ tím, že mu přisoudily také pozitivní funkce jako je: *motivace ke změně, k většímu úsilí*

či k přehodnocení svých cílů, dále také posiluje skupinovou soudržnost a schopnost vzájemně si pomáhat (kap 3.1.2).

V praktické části práce představené **ve čtvrté kapitole** jsme se zabývali rekonstrukcí jazykového obrazu radosti a smutku u Čechů. Výsledky vlastního výzkumu jsme průběžně porovnávali s teoretickými východisky prezentovanými v třetí kapitole. V rámci celého výzkumu byly vzájemně porovnávány také námi zkoumané emoce.

Při analýze **systemových dat** jsme vycházeli z výkladů těchto slov uváděných věcnými, synonymickými, antonymickými, etymologickými a frazeologickými slovníky. Jednotlivé výklady byly oproti výkladu kognitivnímu, jemuž jsme se svou diplomovou prací snažili přiblížit, velmi stručné. Nicméně jejich vzájemná kombinace byla schopna pokrýt určitou část jazykového obrazu zkoumaných emocí. V nejobecnější rovině zde byly radost a smutek vykládány jako: *duševní stavy či stavy mysli, u kterých bývá zpravidla poukazováno na jejich protikladnost, antonymii* (kap 4.2.), čímž systémová data potvrdila jazykový obraz předkládaný kognitivními lingvisty. Slovníkové výklady korespondovaly také s tendencí spojovat radost s hojností a smutek s nedostatkem, a to tím, že se smutkem a jeho prožíváním spojovaly předponu ne-, jejímž prostřednictvím dochází k popření původního slovního významu či k vyjádření absence určité skutečnosti: *ne-příjemný, ne-šťastný, ne-veselý* apod.

Při analýze **textových dat** jsme vycházeli z textů shromážděných v Českém národním korpusu. Tato analýza ukázala, že se v autentických textech vyskytuje slovo radost více než čtyřikrát častěji než slovo smutek, což mimo další příčiny (viz kap 4.3.) souvisí s existencí většího množství pojmových profilů u slova radost: profil míry (*šlo to jedna radost*), profil zdvořilostní fráze (*je mi radostí, k mé radosti, s radostí*), než u slova smutek, které je prakticky nemá. Slovo radost se nejčastěji pojilo se slovesy a slovo smutek s přídavnými jmény. Mnoho nalezených kolokací dokládalo opozice předkládané odbornou jazykovědnou literaturou, např. *skákat radostí, zářit radostí, křičet radostí x hluboký smutek, temný smutek, nevýslovný smutek*. Informace zjištěné prostřednictvím analýzy textových dat se tedy v převážné míře shodovaly s odbornými jazykovědnými publikacemi. Stejná situace platila i v subkorpusu věnovaném literatuře pro děti a mládež.

Při analýze **empirických dat** jsme vycházeli z výsledků dotazníkového šetření, kterým jsme zjišťovali konotace českých rodilých mluvčích a porovnávali vývoj těchto konotací v průběhu života. Nejrozšířenější kategorií konotací ke zkoumaným emocím

se ukázaly být jejich projevy, přičemž obvykle mívaly hojně zastoupení projevy vnější, čímž se potvrdila opozice prezentovaná odbornou literaturou: ŠŤASTNÝ VÝRAZ JE RADOST, NEŠŤASTNÝ VÝRAZ JE SMUTEK. Tato opozice hrála důležitou roli v rámci odpovědí všech věkových skupin. Čeští mluvčí se také obecně přikláněli k tomu, že je radost dobrý pocit a smutek špatný pocit. Objevovali se sice i respondenti, kteří připouštěli, že je smutek důležitý, avšak bylo jich velmi málo. Velmi zajímavou oblastí byly také asociace s abstraktními pojmy, v těch se rovněž projevovala tendence umisťovat vybrané emoce na protilehlé póly pomyslných škál (*světlo x tma, teplo x zima, světlé barvy x tmavé barvy*). Obdobná polarizace fungovala také v propojování radosti se společnostmi blízkých a smutku se samotou a opuštěním.

Na základě rekonstrukce jazykového obrazu radosti a smutku můžeme shrnout, že jsou tyto emoce českými rodilými mluvčími vnímány jako silně protikladné. Ve shodě s odbornou literaturou z oblasti jazykovědy bývají spojovány s protikladnými pojmy. Podobným způsobem jsou radost a smutek prezentovány také v psaných textech. Jiným způsobem na jejich vztah však pohlíží odborná psychologická literatura, která upozorňuje na skutečnost, že také smutek má své kladné stránky. Námi prováděný výzkum by mohl pokračovat postupnou rekonstrukcí jazykových obrazů dalších emocí a zmapovali vztahy mezi nimi. Za hlubší prozkoumání by stál také vztah metafor: *člověk je nádobou na emoce* a *emoce jsou nádobou na člověka*, které by se podle našeho mínění mohly navzdory své protikladnosti vzájemně doplňovat.

Seznam použité literatury

BARTMIŃSKI, Jerzy, VAŇKOVÁ, Irena, ed. *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-2883-7.

BARTMIŃSKI, Jerzy. Jazykový obraz světa (Slovníkové heslo). *Slovo a smysl* [online]. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta Ústav české literatury a komparatistiky, 2007, 6(8), 340-342 [cit. 2022-07-06]. Dostupné z: <http://slovoasmysl.ff.cuni.cz/node/258?fbclid=IwAR0KHxVEIOMbjy8iiuUds6YRh9vOzVNMbwCk3Zyc4I7IrbOQBYwgRu-2pus> (jméno autora je zde nedopatřením chybně uvedeno jako Marek Ziółkowski)

BLATNÝ, Marek, ed. *Psychologie celoživotního vývoje*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016, 290 s. ISBN 978-80-246-3462-3.

Český slovník věcný a synonymický, 1987. Sv. [4]., Rejstřík ke sv. 1-3. Praha: SPN, Odborné slovníky. ISBN (Váz.).

Etymologický slovník jazyka českého, 20105. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 978-80-7422-048-7.

HARTL, Pavel, 2000. *Psychologický slovník*. Přeložil Helena HARTLOVÁ. Praha: Portál. ISBN 80-7178-303-X.

HULEJA, Jan, 2018. *Teorie rámců a její edukační možnosti*. Praha. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Vedoucí práce PhDr. Ladislav Janovec, Ph.D.

LAKOFF, George a Mark JOHNSON, 2002. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host. Teoretická knihovna, sv. 3. ISBN 80-7294-071-6.

LAKOFF, George a Dominik LUKEŠ, 2006. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha: Triáda. Paprsek, 11. sv. ISBN 80-86138-78-X.

PACOVSKÁ, Jasňa, 2012. *K hlubinám študákovy duše: didaktika mateřského jazyka v transdisciplinárním kontextu*. V Praze: Karolinum. ISBN ISBN 978-80-246-2152-4.

PACOVSKÁ, Jasňa a kol., 2021. *Škola jako místo radosti z přemýšlení o jazyce: pedagogický pohled na kognitivní a kulturní aspekty jazyka*. Praha: Akropolis. ISBN 978-80-7470-400-0.

Příruční slovník jazyka českého (PSJČ), 1957. Praha: SPN. Dostupné z: <http://psjc.ujc.cas.cz>

SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie, 2016. *Děti a emoce – k výzkumu obrazu světa u česky hovořících dětí* in. *Lidský život a každodennost v jazyce*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Opera litterarum bohemicarum studentium magistrorumque, 10. ISBN 978-80-7308-703-6.

- SEDLÁKOVÁ, Miluše, 2004. *Vybrané kapitoly z kognitivní psychologie: mentální reprezentace a mentální modely*. Praha: Grada. Psyché. ISBN 80-247-0375-0.
- SCHWARZ-FRIESEL, Monika, 2009. *Úvod do kognitivní lingvistiky*. V Praze: Dauphin. ISBN 978-80-7272-155-9.
- Slovník českých synonym a antonym*, 2012. 2. vyd. V Brně: Lingea. ISBN 978-80-87471-40-1.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. 2, Výrazy neslovesné*, 2009a. Praha: Leda. ISBN 978-80-7335-215-8.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. 3, Výrazy slovesné*, 2009b. Praha: Leda. ISBN 978-80-7335-215-8.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. 4, Výrazy větné*, 2009c. Praha: Leda. ISBN 978-80-7335-215-8.
- Slovník spisovného jazyka českého (SSJČ)*, [Díl] 5., R - S. 2, 1989. Praha: Academia. ISBN (Váz.):. Dostupné z: <https://ssjc.ujc.cas.cz>
- STUHLÍKOVÁ, Iva, 2007. *Základy psychologie emocí*. Vyd. 2. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-282-9.
- Tezaurus jazyka českého: slovník českých slov a frází souznačných, blízkých a příbuzných*, 2007. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 978-80-7106-920-1.
- VAŇKOVÁ, Irena a kol., 2005. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze, 6. ISBN 80-246-0919-3.
- VAŇKOVÁ, Irena a Veronika ČURDOVÁ, 2014. Čelem k teorii pojmových profilů: nové možnosti slovníkového výkladu somatismů. *Didaktické studie I.: Kapitoly z moderní didaktiky českého jazyka*. Praha: UK-PedF, 2014, 6.(1.), 66-78. ISBN 80-7290-197-4.
- VAŇKOVÁ, Irena, 2007. *Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha: Karolinum. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze, 11. ISBN 978-80-246-1122-8.

Internetové zdroje

- Česká asociace kognitivní lingvistiky: CALC. *Antropolingva: Společnost pro kognitivně-kulturní lingvistiku, etnolingvistiku a antropolingvistiku* [online]. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2019, 2017 [cit. 2022-07-05]. Dostupné z: <https://calc.ff.cuni.cz/cs/2-2/>
- Křen, M. – Cvrček, V. – Henyš, J. – Hnátková, M. – Jelínek, T. – Kocek, J. – Kovářiková, D. – Křivan, J. – Milička, J. – Petkevič, V. – Procházka, P. – Skoumalová, H. – Šindlerová, J. – Škrabal, M.: SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2020. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>
- Tomáš Machálek (2014): KonText – aplikace pro práci s jazykovými korpusy. FF UK, Praha. Dostupný z WWW: <http://kontext.korpus.cz>.

Seznam příloh

Příloha 1 – zadání zjednodušené verze dotazníku pro 1. věkovou skupinu

Příloha 2 – zadání dotazníku pro 2. – 6. věkovou skupinu (dvě strany)

Příloha 3 – dva vyplněné dotazníky, 1. věková skupina

Příloha 4 – vyplněný dotazník, 2. věková skupina (dvě strany)

Příloha 5 – vyplněný dotazník, 3 věková skupina (dvě strany)

Příloha 1 – zadání zjednodušené verze dotazníku pro 1. věkovou skupinu

Dotazníkové šetření k diplomové práci

Porovnání jazykového obrazu radosti a smutku u Čechů s přihlédnutím
k ontogenetickým aspektům

Věk _____

pohlaví _____

Co si představím, když se řekne RADOST?

Kdy mám radost?

Jak se na mě pozná, že mám radost?

Co si představím, když se řekne SMUTEK?

Kdy jsem smutný/smutná?

Jak se na mě pozná, že jsem smutný/smutná?

Dotazníkové šetření k diplomové práci:

Porovnání jazykového obrazu radosti a smutku u Čechů s přihlédnutím k ontogenetickým aspektům

Základní informace

věk _____

pohlaví _____

1. Napište, prosím, jaké představy ve Vás vyvolává slovo „radost“

2. Jak prožíváte radost? Jak se na Vás projevuje?

3. V jakých situacích prožíváte radost?

Příloha 2 – zadání dotazníku pro 2. – 6. věkovou skupinu (2 strany)

4. Napište, prosím, jaké představy ve Vás vyvolává slovo „smutek“

5. Jak prožíváte smutek? Jak se na Vás projevuje?

6. V jakých situacích prožíváte smutek?

Děkuji za Váš čas

Příloha 3 – dva vyplněné dotazníky, 1. věková skupina

Dotazníkové šetření k diplomové práci

Porovnání jazykového obrazu radosti a smutku u Čechů s přihlédnutím k ontogenetickým aspektům

Věk 9.

pohlaví děvče

Co si představím, když se řekne RADOST? ~~usměv~~ usměv

Kdy mám radost? když se mi něco podaří

Jak se na mně pozná, že mám radost? usměvem

Co si představím, když se řekne SMUTEK? černou barvu

Kdy jsem smutný/smutná? když je někdo jiný smutný

Jak se na mně pozná, že jsem smutná? mlčím

Dotazníkové šetření k diplomové práci

Porovnání jazykového obrazu radosti a smutku u Čechů s přihlédnutím k ontogenetickým aspektům

Věk 8 LET

pohlaví CHLAPEC

Co si představím, když se řekne RADOST? ÚSMĚV

Kdy mám radost? KDYŽ MŮŽU JÍT VEN

Jak se na mně pozná, že mám radost? ŽE SE USMÍVÁM

Co si představím, když se řekne SMUTEK? SLZY

Kdy jsem smutný/smutná? KDYŽ POSTANU ŠPATNOU ZNÁMKU

Jak se na mně pozná, že jsem smutný/smutná? ŽE BREČÍM

Dotazníkové šetření k diplomové práci:

Porovnání jazykového obrazu radosti a smutku u Čechů s přihlédnutím k ontogenetickým aspektům

Základní informace

věk 12 y.o. pohlaví muž

1. Napište, prosím, jaké představy ve Vás vyvolává slovo „radost“

když vidím někoho, kdo je sluhou nevidět a záleží mi na tom člověku.
Nebo když uolám nějakou věc správně nebo vyhraju nějaký zápas.

2. Jak prožíváte radost? Jak se na Vás projevuje?

že jsem šťastný, mám lepší náladu.
Projevuje se, že se víc směju a sám
pozitivní věci dělá

3. V jakých situacích prožíváte radost?

když vidím někoho, na kom mi hodně záleží,
nebo když vidím nějakého kamaráda nějakou káňu
po dlouhé době

Příloha 5 – vyplněný dotazník, 3. věková skupina (2 strany)

4. Napište, prosím, jaké představy ve Vás vyvolává slovo „smutek“

že jsem smutný, nemám tu k dobrému náladu někdy pláču...

5. Jak prožíváte smutek? Jak se na Vás projevuje?

Někdy jsem hodně smutný, někdy brečím, někdy to
nechávu, někdy ha jevo, jde o to, jaký jsem
situaci.

6. V jakých situacích prožíváte smutek?

Když třeba odjíždím od lidí, které vidím hodně málo krát
zavok, když prodávají zápas, něco se mi nepovede...

Děkuji za Váš čas

Dotazníkové šetření k diplomové práci:

Porovnání jazykového obrazu radosti a smutku u Čechů s přihlédnutím k ontogenetickým aspektům

Základní informace

věk 15 pohlaví žena

1. Napište, prosím, jaké představy ve Vás vyvolává slovo „radost“

Vnitřní pocit, chvilky klidu se cítíme dobře

Radost mámykdě se mi něco povede, nebo když jsem s rodinou či kamarády

2. Jak prožíváte radost? Jak se na Vás projevuje?

- usmívám se, jsem vnitřně šťastná a většinou to okolí vidí.

- mám dobrou náladu, jsem na ostatní milá, hodná, atd.

3. V jakých situacích prožíváte radost?

Když se mi splní něco, co jsem si přála.

Když se mi povede něco, čemu jsem se dlouho věnovala a snažila se.

Když jsem s kamarády, přáteli, kamarády.

Když jsem s rodinou

Když na sobě vidím nějaký pokrok.

Příloha 5 – vyplněný dotazník, 3. věková skupina (2 strany)

4. Napište, prosím, jaké představy ve Vás vyvolává slovo „smutek“

Pocit, který nemám ráda, ale jednou za čas přijde a asi je to i dobré, protože život není celý jenom pozitivní.

5. Jak prožíváte smutek? Jak se na Vás projevuje?

- mám spíše smutnou náladu, která proniká na povrch (tedy se dá pozorovat)
- nechce se s nikým bavit, spíš si to musím srovnat v sobě, ne se nikomu svěřit

6. V jakých situacích prožíváte smutek?

Když nás něco, nebo někdo zklame.
Když se nám něco nepovede.
Když něco nezvládneme.
Když se cítíme osaměle.
Když já někoho zklamám.

Děkuji za Váš čas